

IRÁSNÉ MELIS KATALIN

PEST KIALAKULÁSA ÉS A KÖZÉPKORI VÁROS
ÉPÍTÉSI PERIÓDUSAI

(Régészeti kutatások Budapest V. kerületében, a Belvárosban)

A középkori Pest (Budapest V. Belváros) legnagyobb kiterjedését a 15. század második felében, az új városfal felépítése után érte el. A bekerített 55 hektár nagyságú terület magában foglalta a 13. századi Pestet, Szentersébetfalvát és a Pest É-i oldalán elhelyezkedő, 13. századi Bécs-Újbécs déli részét. A középkori városból a 15. századi városfalon és a Belvárosi Plébániatemplomon kívül csak néhány, bizonytalan korú középkori falmaradvány volt ismert, ezért a várostörténeti kutatás a fennmaradt okleveles adatokra támaszkodhatott.¹ A régészeti kutatások a 20. század második felében kezdődtek. Az egymás után felszínre került épületmaradványok és a régészeti megfigyelések bemutatták a pesti rév körüli települések kialakulásának és középkori történetének főbb jellegzetességeit, és lehetővé tették a városi építéset egymást követő, nagy változtatásokkal járó periódusainak a megismerését.²

A régészeti kutatások megkezdése előtt a háttér használatáról, beépítettségéről, a Szent Miklós kórházat kivéve, semmit sem tudtunk.³ Pest topográfiaját történeti adatok alapján kutatták, az elért eredmények azonban, lényegesen megváltoztak a 20. század második felében elkezdett régészeti kutatások során. Előkerültek a 13. századi városfal,⁴ a 15. század első felében épült és félbehagyott pesti vár,⁵ a szenterzsébeti plébániatemplom,⁶ a

15. századi bőrfeldolgozó műhely,⁷ a 15. századi városfal és a városkapuk maradványai (1. kép).⁸

A legtöbb régészeti adat 1996-1997-ben, a Városháza északi udvarának (V. Károly körút 28-30.) feltárása során került elő (2. kép). Az ásatási terület É-D-i irányban 105 m, K-Ny-i irányban 160 m széles volt. A 18-19. századi történeti forrásokból tudtuk, hogy a késő középkori városfal maradványai a Városháza északi, udvari homlokzatától 65-74 méterre keresztezik a 18-20. századi udvart. Ezek alapján nyilvánvaló, hogy a Városháza és az udvarok területe, korábban a késő középkori Pest sűrűn beépített ÉK-i városrészébe tartozott. 1996-ban a Városháza utca teljes hosszában előkerültek a 13. századi városfal maradványai, amelyek felett a 15. században kialakítottak egy ismeretlen nevű középkori utcát. Az utca nyugati felében állt a középkori Szent Miklós templom és kórház. A Városháza északi udvarán (Károly körút 28-30.) áthaladó városfal belső oldalán szintén egy új utcát nyitottak, amelynek az 1996-ban feltárt részlete összekötötte az ugyancsak középkori eredetű Semmelweis utcát a Fehér Hajó utcával. A feltárt utcarészlet déli oldalán álló házak maradványaira ráépült a Városháza északi szárnya. 1996-1997-ben feltártuk a nagy történelmi tragédiákkal (1241, 1526, 1602, 1684, 1686) együtt járó pusztulások, felégetések rombolások és az újjáépítések nyomait, amelyekkel kisebb-nagyobb kutatások során, már városszerte találkoztunk.⁹

A Károly körút 28-30. telkek feltárása során számos régészeti és építéstörténeti adat került elő és ezek alapján, a 11. század végétől, 1997-ig folyamatosan rekonstruálható a terület beépítettsége. A különböző rendeltetésű régészeti jelenségek és objektumok építési periódusonként utalnak azokra az eseményekre, amelyek hozzájárultak a pesti rév körüli település szabad királyi várossá fejlődéséhez. Megmutatták az 1241-es pusztulást,

¹ RÖMER 1873.; GYÖRFFY 1973. 217-349.; KUBINYI 1973. 7-240.

² IRÁSNÉ MELIS 1994. 88-107.

³ 1460-ban az óbudai káptalan panaszt emelt a pesti Szent Miklós ispotály mestere Révész György és Ötvös Pál ellen, mert a pesti Duna-szakaszon „a halászlé terület közepében, Becz-wara fala közelében, ahol azelőtt soha malom nem állott, malmaikat, a Duna mélyében erősített horgonyaikkal annyira zavarták, hogy a régihez képest a halaknak alig felét tudták fogni, miáltal a káptalannak nem csekély kára támadt.” RÖMER 1873. 50-51. A kórházhoz tartozó templom támpilléres falrészlete, és több, bolygatott középkori sír előkerült a Bárczy István utcában. IRÁSNÉ MELIS 1976. 32.; KUBINYI 1973. 13.

⁴ IRÁSNÉ MELIS 1976. 313-315.; IRÁSNÉ MELIS 1983. 17-19.

⁵ IRÁSNÉ MELIS 1994-95. 57-78.

⁶ IRÁSNÉ MELIS 1984. 64-66.

⁷ IRÁSNÉ MELIS 1996. 211-239.

⁸ IRÁSNÉ MELIS 1987-88. 199-22.

⁹ IRÁSNÉ MELIS 1976. 313-348.

a városi élet 14. századi hanyatlását, a 15. századi nagy városrendezést, és Pest lassú, teljes pusztulását a török hódoltság idején. Feltártuk a török alóli felszabadító háború utáni építkezéseket, az 1716-1741 között felépített Invalidus ház (Városháza) északi udvarának 18-20. századi változásait.

A Károly körút 28-30. telkek régészeti leletei lehetővé tették, hogy megismerjük a városrész építéstörténeti periódusait. Ezeket egybevetettük a korábbi, pesti kutatások eredményeivel, és a megegyező adatok alapján kibontakoztak a várostörténet egymástól jól elkülöníthető építési periódusai.

1. periódus: 11. század vége -12. század vége. Pest és a később Szentersébetfalvának nevezett település kialakulása.

2. periódus: 12-13. század fordulója - 1242. Pest és Szentersébetfalva kiépülése és 1241-es pusztulása. Felépítettek a domonkos kolostort, az első pesti városfalat, kialakították a város főterét és ipartelepeket létesítettek az ÉK-i határban.

3. periódus: 13. század közepe-15. század közepe. Az 1242 utáni újjáépítés közben felépült a ferences kolostor, beépült a pesti határ. Az újabb támadás hírére (1246) a lakosság felköltözött a Várhegyen épülő új városba, Budára. Pest 1268-ban Buda külvárosa lett, a pesti városi építészet megrekedt.¹⁰ A 14. század folyamán fellendült a budai Pest-külváros kereskedelme és ezzel együtt a megindult Pest gazdasági erejének a növekedése. A 15. század első felében épült a pesti vár, bőrfeldolgozó ipartelepét létesítettek.

4. periódus: 1460-1541. Az utolsó középkori városrendezés építkezései. A pesti polgárok 1469-1476 közötti 12 tagú városi tanácsot választhattak. Néhány év múlva Pest a tárnokség tagja lett és ezzel visszanyerte szabadságát.¹¹ Az önálló városi élet első nagy építészeti alkotása a késő középkori városfal volt. Az ezzel járó, utolsó középkori városrendezéssel kialakult Pest alaprajza, a telekbeosztás és az utcahálózat a Belváros egyik legfontosabb történelmi emléke. 1526-ban a törökök felégették Pestet.¹²

5. periódus: 1541-1604. A török hódoltság időszaka, Buda és Pest török uralom alá került. A császári csapatok 1604-ben felgyújtották Pestet, és az épületeket lerombolták.¹³

6. periódus: 1604-1686. A török hódoltság időszaka. A törökök a romos házakat részben kijavít-

tották, a katonaság részére új műhelyeket építettek, a városfalat külső-belső sáncárcokkal és külső ágyúállással megerősítették. 1684: Pestet felgyújtották és lerombolták.¹⁴

7. kora újkori periódus: 1686-1716. Buda és Pest török alóli felszabadítása, tereprendezés és a lakatlan, romos város betelepítése.¹⁵ 1688-ban elkészült az új telekkönyv, a „Zaiger”. A térkép elveszett, de fennmaradt a telkek felsorolása és leírása.¹⁶ A Károly körút 28-30. telkek rendezettségét és beépítettségét egy 18. század elejéről fennmaradt térképről ismerjük.¹⁷ Az Invalidus ház 1716-1741 között épült,¹⁸ a budapesti városi tanács 1894-ben megvette az épületet a katonai kincstártól.¹⁹ Az É-i városrész újkori története az Invalidus ház (mai Városháza) építésével kezdődött.²⁰

1. PERIÓDUS

A PESTI RÉV KÖRNYÉKE A 11-12. SZÁZADBAN

A középkori Pest a Pesti síkságon, a Duna bal partján, a pesti rév körül helyezkedett el, kialakulása a honfoglalás korába vezet. A zömében 10. századi régészeti leletek és a későbbi 11. századi történeti adatok mutatják, hogy a honfoglaló magyarok nagyobb szállásterületei a pesti határ északi és a déli felében alakultak ki. Körülöttük helyezkedtek el a 10. századi honfoglalás kori sírok,²¹ és a későbbi, 11-13. századi falusi lakosság ősi hagyományokat őrző temetkezései.²² A 11-13. században a Pesti síkság nagy része királyi birtok volt, a lakosság kijelölt határok közötti falvakban élt. A 11. században azonban, már jelentős földterületek voltak egyházi és világi földesurak tulajdonában. Az 1241-ig terjedő időszakban a pesti és az (ó)budai egyházi testületek birtokai között

¹⁴ Ez az oka annak, hogy a pesti műemléki és régészeti kutatások nagy nehézségekkel járnak. A jelenkori építkezéseknél előkerülő középkori és kora újkori falrészleteket a legtöbbször étekteleennek tartják, és dokumentálás nélkül elbontják.

¹⁵ KÁROLYI-WELLMANN 1936.

¹⁶ NAGY 1961.

¹⁷ Pest fennmaradt legrégebbi telektérképe a 18. század elején készült. GÁL 1989. 18-19.

¹⁸ A Városháza épületének és udvarainak teljes története 1930-ig: SCHOEN 1930.

¹⁹ Az ásatások során előkerültek a 18. századi építkezésekkel kapcsolatos ipari objektumok, (kovácsműhely, mészégető,) munkagödörök (agyagos, malteros gödörök), raktárak (tégla, fa, szén) maradványai. Feltártuk a gránátos laktanyává alakított Invalidus tartozó lovarda vastag falai és csatornáit.

²⁰ Károly körút 28-30. alatti városrész török hódoltság kori és kora újkori régészeti leleteit feldolgozásra és publikálásra szakértő kollégáimnak átadtam.

²¹ Az 1961 előtt előkerült sírleletek felsorolása: FEHÉR-ÉRY-KRALOVÁNSZKY 1962. 25-26.

²² Az 1991-ig előkerült leletek ismertetése és az összes temetkezés előhelytérképe: IRÁSNÉ MELIS 1991. 102-112.

¹⁰ GYÖRFFY 1973. 295-297., 308-309.

¹¹ KUBINYI 1973. 164-165.

¹² Az 1526-1541 közötti időszakban négyszögletes erőd épült a Duna-parton, és félkör alaprajzú, rondellákat építettek a városkapuk elé. BÁNFI 1936. 102-131. ; IRÁSNÉ MELIS 2002. 564-565.

¹³ FEKETE-NAGY 1973. 337-343.

távolabbi, a pécsváradi, százdi, bélakúti és a lel-eszi monostornak voltak itt földjeik, amelyeket általában a királytól kaptak.²³ A 11. század második felében azonban, már magánszemélyek is hagyatkoztak egyházi testületekre. Különösen értékes számunkra Otto ispán 1061-ben kiadott oklevele, amelyben a szelicszentjakabi monostor 26 megnevezett helyen felsorolt birtoka között az „insula Pest” és a „locus Pesti” apátsági birtokot is megnevezik. Otto ispán a „pesti szigeten” adományozott földdel és szőlővel malmot, molnárt, szőlőművest és halászokat is juttatott a szelicszentjakabi apátságnak. Az oklevélben megnevezett pesti helyek Budapest területére való azonosítása még nem történt meg, de a Pest szónak, mint helynévnek a legrégebbi, hiteles említése megnöveli az oklevél jelentőségét.²⁴ Hasonló tartalmú a 13. században átírt, 1067 körül keletkezett százdi alapítólevél. Ebben Péter ispán a pesti határban lévő három prédiát, Csabarákost (Rákoscsaba), Gubacsot (Pesterzsébet), Nevegyet (Alsónémedi) paraszttal, szolgálkkal, molnárokkal, szőlőművesekkel együtt a Borsod megyei Szádon alapított monostornak ajándékozta.²⁵ Az idézett oklevelek szerint a pesti prédiákon differenciált mezőgazdasági tevékenységet folytattak. A parasztok és szolgál-rabszolgák között molnárokat, halászokat és szőlőműveseket említenek, határozottan megkülönböztették a szántóföldet a szőlőtől.²⁶ Az oklevelekben említett halászok feltehetően a földesuraik birtokán található tavakban, patakokban halásztak, mert a 12. század közepéig a Megyeri rév és a Csepel-sziget közötti Duna szakaszon a király rendelkezett dunai halászati jogával. II. Géza király 1148-ban azonban, az óbudai káptalannak adományozta a halászatot, amely a későbbi évszázadokban is nagy hasznot biztosított a káptalannak.²⁷

²³ KUMOROVITZ 1964. 55.

²⁴ KUMOROVITZ 1964. 54.

²⁵ WENZEL 1860. 24-27.

²⁶ A 11. század második felére a népesség egyre nagyobb százaléka süllyedt szolga/rabszolga sorba, és közülük sokan a kialakuló új birtok és településforma, a prédiák tartozékai lettek. Ezeket a tanya, vagy faluszerű földesúri gazdasági telepeket általában a honfoglalás és a törzsi lázadások elnyomása után, a szolga állapotba taszított, legyőzött népekből alakították ki. SZABÓ 1966. 47-49. A prédiák egy része az Árpád-kor végére erődített településsé fejlődött, birtokosaik között kereshetjük az első magyarországi feudális várak építőit is. NOVÁKI-SÁNDORFI-MIKLÓS 1973. 93.

²⁷ I. László király (1077-1095) a Megyeri rév és a Csepel-sziget közötti Duna szakaszon az óbudai káptalannak adományozta a halászatot. A 12. század elején Könyves Kálmán király visszavette, mert csak az I. Istvántól kapott adományokat hagyta meg. 1148-ban II. Géza király (1141-1162) visszaadta a káptalannak az I. Lászlótól kapott halászati jogot. GYÖRFFY 1973. 270-271.

10-11. századi összefüggő, nagyobb települést, településrészletet egyelőre nem ismerünk, de egy-egy ház, vagy gödör már Pesten is előkerült a későbbi, 12-13. századi objektumok között. A Duna-parti révhely körül, a Március 15. téren a római katonai tábor ÉK-i negyedében²⁸ és a Károlyi palota udvarán (V. Károlyi utca 16)²⁹ két 11-13. századi köznépi temető sírjai kerültek napvilágra. A római tábor falai közé a pestiek, a Károlyi kert területén pedig azok temetkeztek, akik a 12. században kialakuló, az Egyetem tér körüli ismeretlen nevű település (a 13. századi Szent-erzsébetfalva) lakói voltak. A Györffy György által feltételezett, Szervita tér körüli 3. településnek, Bécsnek-Újbécsnek egyelőre nem ismerjük az elhelyezkedését, az épület maradványait, vagy a temetőjét.³⁰ A Szervita tér körül már előkerült egy tatárjárás (1241-1242) előtti ház részlete, de mivel ez a pesti határban volt, Bécshez, való tartozása kérdéses. A három 11-12. századi település közül a Duna-parti *Pest* volt a legjelentősebb. A 11-12. századi beépítettségről, a település szerkezetéről szinte semmit sem tudunk. Egyelőre csak a Március 15. téren és körülötte kerültek elő 11-12. századi házrészletek, vagy kisebb régészeti leletek.³¹

Napjainkig a legtöbb 11-12. századi objektum a 13. századi Pest ÉK-i határában került elő. Az első 1968-ban, az V. Városház utca 9-11. előtt, az úttest alatt jelent meg. A 13. századi városfal áthaladt egy korábbi, vízszintes fenekű, feltöltött gödör alsó részén, amely talán a város körüli 11-13. századi külső kertek egyikében álló, földbe mélyített ház maradványa lehetett.³² Három évtizeddel később, a Városháza északi udvarán (Károly körút 28-30) a késő középkori városfal külső oldalán feltártuk a 11-12. századi külső kertek határárait, árkok, vermek-gödrök, házak maradványait. A városfal belső oldalán a középkori városrész kiépítésével nagyrészt elpusztultak a korábbi épületmaradványok.

²⁸ NAGY 1964. 44-45.; Kovács Eszter a Belvárosi Plébániatemplom felújítási munkálatai és a Március 15. tér átépítése közben régészeti kutatásokat folytat a templom körül és a templomban. Ezek közben számos 11-16. századi sírt feltárt a templom körüli, nagy középkori temetőből. KOVÁCS 2003. 123-145.; KOVÁCS 2011. 119-120.

²⁹ BÓNIS 1945. 401-415.; ZÁDOR 2002. 351-355.

³⁰ GYÖRFFY 1973. 283.

³¹ V. Váci utca 47/b. ZÁDOR 2005. 207.; V. Kossuth Lajos utca 7-9 – Reáltanoda u. 8-10. ZÁDOR 2006. 177.; ZÁDOR 2007. 195.

³² „Az alföldi magyarnak két beltele van. Egyik, a falu vagy város belső részén levő szűk lakótelek, melyen csak a háza van, másik a falu vagy város külső részén levő ólas, aklos szállás, vagy szerűskert. Ez utóbbin van az óla, itt telel az egész jószágállomány. Itt minden rakomány, a takarmány, tüzelőanyag, itt lakik a cselédsége. Ez a külső telek, mely többnyire jelentékeny távolságra van a lakótelektől, nem egyéb, mint gazdasági udvar.” GYÖRFFY 1943. 81.

KÜLSŐ KERTEK PEST ÉK-I HATÁRÁBAN
(BUDAPEST V. KÁROLY KÖRÚT 28-30.)

A 13. századi városfal külső oldalán az 1997-es ásatás szelvényeiben három, szinte párhuzamos irányban haladó, ÉNy-DK-i árok részlete került elő (3. kép). Az árkok északi végét elvágta a 15. századi városfal külső oldalán futó 15-17. századi sáncárok, amelyet a 18. század elején kiszélesítettek és lemélyítettek. A déli oldalon a 15. századi városfalat beleépítették az árkokba, és az árkok tovább haladó részletei elpusztultak a városfal belső oldalához épített 18-20. századi épületek pincéiben. Az árokszakaszok a Duna-parti városmag körüli, négy külső kert határárkaiból maradtak meg. A kertekben különböző, mezőgazdasági tevékenységre mutató objektumokat találtunk.³³

Az I. kert

Az ásatás III. szelvényében előkerült az I. kert keleti határárka, az „a” árok. A feltárt részlet 850 cm hosszú volt. A 12. századi árok teljes formáját (metszetét) és a méretét nem ismerjük, mert átalakított formában a 15. század közepéig használatban volt. Az első ároknak csak a cc. 45-50 cm mély, középső, alsó része maradt meg (3. kép 1). A lekerekített aljú, fölfelé szélesedő árok alul 40 cm, 50 cm magasságnál 65 cm széles volt, rekonstruált, teljes mélysége 150-160 cm lehetett. A nyugati oldalába beleásták a későbbi, a/1 árkot, amely 75 cm-rel szélesebb volt, mint 11-13. századi árok. A 14-15. századi árok mellett kerítés volt, a 11-12. századi kert barnás, trágyás, rétegeibe beleért a kerítés alja.

1. gödör, 12. század. A kert déli feléből egy 6-12 m széles sávot tártunk fel. Az „a” ároktól 80-90 cm-re egy kerekded, 2×3 m átmérőjű, vízszintes fenekű, 35 cm mély gödör helyezkedett el, sötétbarna tömör anyag volt benne (3. kép). Azt gondoljuk, hogy trágyagyűjtő gödör lehetett. (Anyagvizsgálatot még nem végeztünk.) Körülötte cc. 4-6 m széles sávban ugyanezzel a sötét, barnás szennykezéssel keveredett a bolygatott homokrét, amelyben elvétve, 12-13. századi edénytöredékek voltak.

2. gödör, 12. század. A trágyás rétegben előkerült egy másik, 80 cm átmérőjű sekély gödör (3. kép). Alján 20 cm vastag, sötétbarna tömör anyag, trágya, volt, Árpád-kori cserepekkel. Egy 8-10 cm vastag kemény, barnás fekete réteg zárta le. A trágyás gödrök és a trágyával kevert homokrét felett szürkés homok feltöltés volt, ebből a 13. század első felére jellemző edénytöredékek kerültek elő.

A trágyás gödrök és a járószint trágyával kevert homokrétege azt mutatják, hogy az I. kert feltárt részén a 13. század elejéig állatokat tartottak.

A II. kert

Az „a” ároktól keletre, az ásatás V. szelvényében, az 1241-es járószinten előkerült a „b” árok (3. kép). A 18. századi külső árok széle és a városfal között feltárt árokrészlet 9 m hosszú volt. Az „a” és a „b” árok közötti távolság, azaz a II. kert szélessége, 22 m volt. A 12. századi „b” árkot is többször átalakították. Az első árokból mindössze egy 3 méter hosszú szakaszt tártunk fel, 2 m széles és 120 cm mély volt. A 13. századi árok teljes, rekonstruált mélysége 150-170 cm lehetett. Feltehetően mind a két oldalán padka volt, de a padkát a későbbi beásások lenyesték (3. kép 2). Az árok északi oldalától 5 méterre, 70 cm mélyen, egy 3 m széles sávban 8. kerek gödör, - verem -, 40-50 cm mély, alsó része került elő a bolygatatlan homokban (3-10. objektumok). Három gödör aljának 50 cm, 5 gödör aljának 60-62 cm volt az átmérője (3. kép). A „b” árok betöltésében és a vermekben jellegtelen 12-13. századi cserepek voltak.

A feltárt kertrészletben az első használatba vétel után átrendezésre került sor, mert megszüntették a vermeket, és a „b” árokba új árkot ástak. A kertet felszántották vagy felásták, a verem maradványok felett 40-50 cm vastag, barna, humuszos szántóföld rétegek keletkeztek. A kertrészletben 1241-ig növényeket termesztettek.

A III. kert

A „b” árok a II. és a III. kert közötti határárok volt, a kert keleti árka a „c” árok, a IV. ásatási szelvényben került elő (3. kép). A III. kert 25 m széles volt. A 13. század első felében a III. és a IV. kertben fémfeldolgozó műhelyt létesítettek. Az ipartelep nagy, mély munkagödreire között a korábbi árkokból csak az alsó részek kisebb részletei maradtak meg.³⁴ A IV. szelvény keleti tanúfalában és előtte a bolygatatlan homokban kirajzolódott a III. és a IV. kerteket elválasztó „c” árok 3 m hosszú, 80 cm széles, 60 cm mély alsó részlete (4. kép). A rekonstruált teljes mélysége 160 cm volt. A kevert barna földdel betöltött árok mindkét végét elvágta a fémfeldolgozó műhely 11. és 12. mély munkagödreire, és a munkagödrök kiásása közben megsemmisült az árok felső része. A 15. századi városfal külső oldalától 250 cm-re derékszögben kiágazott belőle egy kelet felé haladó árok, amely a szomszédos IV. kertben haladt tovább.

³³ Különböző okok miatt a trágyát nem tudtuk megvizsgáltatni.

³⁴ 25. árok IRÁSNÉ MELIS 2012. 25.

11. gazdasági épület, csűr, 12. század vége-1230-as évek (5-6. kép).

A III. kert keleti felében, a „c” ároktól 6 méterre egy gazdasági épület, csűr, helyezkedett el (fém ipartelep 9. objektum).³⁵ A téglalap alaprajzú épület 8 m hosszú és 5 m széles, tájolása Ny-K-i irányú volt. Négy sarkán 30-35 cm széles cölöplyukak voltak. A keleti oldalon nem volt épített fala, itt szabad bejárás volt a nagy fedett területre. A csűr nyugati részében 250 cm széles lekerített rész volt. Az erőteljesen lenyesett felületen helyenként egymástól különböző szerkezetű fal helye látszott. A belső fal lehetett a korábbi, mezőgazdasági célokra használt csűr fala (8. kép). A csűr lebontása közben minden cölöpöt, falrészletet kiszedtek, a cölöplyukakat és a falhelyeket kevert barna földdel egyenletesen betöltötték. Az épület oldalfalai és a válaszfal szerkezete teljesen egyforma volt. A 28-30 cm átmérőjű cölöplyukak 30-40 cm-re mélyültek a bolygatatlan homokba, a 28-30 cm széles alapozási árcai 6-8 cm mélyen maradtak meg. Az épület lebontása után az épület helyét egyenletesen lenyesték.

Az fémpartelep első nagy, mély gödrei a csűr körül helyezkedtek el, és ez alapján feltételezhető, hogy a nagy gödrök használata idején a 12-13. századi épületet megtartották. A keleti oldalán továbbra sem volt épített fala, megmaradt a széles kapunyílás. Feltehetően raktárként használták. Az 1241 előtti évtizedekben, a fémműhely kiterjedése során, a csűr, lebontották, és a helyén műhelygödöröket ástak a fémolvasztó kemencék számára. A műhelygödörök kerítéseit a csűr falaiból alakították ki.

A IV. kert

Az régészeti feltárás VII. szelvényében, az 1241-ben elpusztult fémműhely objektumai között előkerült a K-Ny-i árok „d” árok, amely derékszögben kiágazott „c” árokból (3. kép). A 70 cm mély árok a bolygatatlan homokba mélyedt, a feltárt részlet 8 m hosszú volt (7. kép). A lekerékített sarkú U alakú alsó rész 20 cm mély és 70 cm széles volt. Északi oldalán 25-30 cm széles padka volt, az erről induló árokkal 45 cm magasan megmaradt, és 40 cm-rel kiszélesítette az árkot. A déli árokkal a padka szintjétől ívelt vonalban 50 cm-re emelkedett és 50 cm-rel kiszélesedett az árok. A 75-80 cm mély árokrészlet cc. 170-180 széles, a rekonstruált árok teljes mélysége cc. 120 cm lehetett. A „d” árok déli oldalán a fémfeldolgozó ipartelep 7. műhelygödre helyezkedett el, a kerítés

árkat beleásták a „d” árok déli oldalába, az árok többi részét feltöltötték. A „d” árok északi oldalán fekvő kertrészletben a bolygatatlan homok fölött ugyanolyan szántóföld rétegeket találtunk, mint a II. kertben. Azt nem lehetett megállapítani, hogy a „d” árok az egyik belső árka, vagy az északi határa volt-e a IV. kertnek. Az ipartelep kialakítása előtt a „c” és a „d” árkot teljes egészében feltöltötték. Az árok kevert, homokos betöltésében a 13. sz. első felére jellemző kerámiatöredékek között üstök oldaltöredékei, import, redukált égetésű fazék és fedő, darabjai is előkerültek.³⁶

FELDÚLT 12-13. SZÁZADI OBJEKTUMOK RÉSZLETEI A 15. SZÁZADI VÁROSFAL BELSŐ OLDALÁN

A 15. századi városfal külső oldalán feltárt kert-részletek a kerti övezetnek a dunai holtághoz közeli, szélső, ÉK-i részét alkották. Lehetséges, hogy a kerti övezet É-ÉK-i határárcai a 15. századi városfal külső oldalán kiásott középkori, majd a 18. században 8 méterre szélesített és 6 méterre mélyített sáncárok helyén helyezkedtek el. A feltárt árokszakaszok újabb részletei a 8 m széles újkori sáncárok külső oldalán már nem kerültek elő. A szélső, É-ÉK-i kertekbe beleépítették a 15. századi városfalat, és a városfal belső oldalán kiásták a 6 m széles és 4-5 m mély 17-18. századi belső sáncárkot.³⁷ A kerteket elválasztó árkok sajnálatos módon a 18-20. századi pincékbe értek, és megsemmisültek.

A 18. század elején, az Invalidus ház részére a 15. századi városfalhoz végig gazdasági épületeket építettek, de néhány épület alatt nem volt pince. Ezért a városfal és a belső, 17. századi török sáncárok között helyenként 1-3 m széles bolygatatlan terület húzódott, amelyben megmaradtak a régészeti rétegek. Ezekben a 13. századi járósinten ház és kemencerészletek, padlófoltok, pusztulás és feltöltés rétegek kerültek elő. Ezek nagyobb részéről nem lehetett megállapítani, hogy a külső kertekben, vagy a fémpartelepen voltak-e használatban. A régészeti leletanyag rendkívül töredékes volt, jobbára jellegtelen 13. századi cserepek kerültek elő. Azt mindenesetre mutatják, hogy a 13. századi pesti határ É-ÉK-i részét a város polgárai között felosztották, akik 1241-ig folyamatosan használták a kerteket.

12. ház kemencével, 13. sz. eleje

A 15. századi városfal feltárás szerinti, 40-62 m közötti szakasza keresztezte a rekonstruált III. kertet (3. kép). A városfal belső oldalán, a 18. szá-

³⁵ IRÁSNÉ MELIS 2012. 24. A csűrökről: FILEP 1977. 542-548.

³⁶ IRÁSNÉ MELIS 2012. 25.

³⁷ IRÁSNÉ MELIS 2002. 559-561.

zadi helyiség padlója alatt, a városfalhoz futó 4 m széles kutatóárok kiásására volt lehetőség. A III. kert nyugati határárka közelében, 3 m vastag 13-17. századi rétegsor alatt az 1241 előtti 12. ház, maradványai kerültek elő (9. kép). A ház északi oldalából 80 cm széles sáv beleesett a kutatóárokba. A ház keleti oldalát elvágta a városfal javítására szolgáló 1. 16. századi ovális gödör, a nyugati végébe beleásták a 17. századi belső sáncárkot, a déli oldalába pedig, beleépítettek egy 19. századi pincefalat.³⁸ A ház alaprajzát és a méreteit nem ismerjük. A 22 cm magasán megmaradt Ny-i földfalból 220 cm hosszú szakaszt, és a ház belső teréből 80 cm széles sávot tártunk fel. A kemence az ÉNy-i sarokban, 10 cm magas homokpadkán állt. A 17. századi sáncárok a kemencét is elvágta, alaprajzát, méreteit nem ismerjük. A kemence északi oldala és a ház fala között 30-35 cm volt a távolság. A kemence fenekéből mindössze egy 90×50 cm nagyságú, északi oldalán egyenes folt maradt meg. Lehetséges, hogy a házban nem kemence, hanem épített tűzhely volt. A fenéklapot 8 cm vastag, sárga agyagból tapasztották, amelynek a felső része vörösre égett, 1 cm vastag kormos faszénréteg borította. A kemence fenekén 8-10 cm vastag réteget alkotott a tömörített paticstörmelék, a ház padlóján szétszórt paticsdarabok voltak. A paticsdarabokra vékony, 2-3 cm vastag rétegben hamuval és faszéndarabokkal kevert szürkéshomokot szórtak. A ház belső terét lazább szerkezetű, faszéntörmelékes barna homokos földdel töltötték fel. Az utolsó 13. századi feltöltés réteg az a bolygatatlannak látszó sárga homok volt, amellyel 1241 után az egész ipartelep beborították.³⁹

A 15. századi városfalat beleépítették a fém ipartelep 10. nagy gödörébe, de a cc. 5 m széles gödörnek a városfal belső oldalára eső része a késő középkorban megsemmisült. A 12. ház a 13. századi fém ipartelep 10. nagy gödör mellett helyezkedett el, ezért feltételezhető, hogy legkésőbb, a fém ipartelep létesítése előtt lebontották.⁴⁰

13. objektum, 13. sz. eleje

A III. kert keleti oldalán áthaladt a 15. századi városfal feltárás szerinti 52-62 m közötti szakasza (3. kép). A 18. századi helyiség padlója alatt kiásott 1 m széles kutatóárokban előkerült egy újabb 13. századi objektum részlete (9. kép). Beleásták a 15. századi városfalat és a fal javítására szolgáló 2. 16.

századi ovális gödröt.⁴¹ Az objektum alaprajzát és a méreteit nem ismerjük. A kutatóárkot a 16. századi gödör déli oldala mellett kiszélesítettük és a 16. századi gödörtől 140 cm-re előkerült a 13. századi objektum DNy-i sarka. Az építmény DNy-i negyede 200 cm hosszú és 190 cm széles volt, 35-40 cm mélyen ásták a bolygatatlan homokba. A belső terét 30 cm vastag, faszenes hamu réteg töltötte be, de ez alatt nem volt átégve a bolygatatlan homok. Felette és a külső oldalán, szétterítve, helyenként 50 cm vastag, szürke, hamus, faszenes homok feltöltés volt, amelyben néhány jellegtelen 13. századi cseréptörredék is előkerült. Ezt a feltöltés réteget elvágta a 17. századi, belső sáncárok. Az objektum azonosítása nem egyértelmű. A 15. századi városfal itteni szakaszának a külső oldalán látható volt, hogy a városfal alatt áthaladt a III. kert déli „c” határárka, amelyet betemettek a fémműhely építése előtt. Ezután beleásták a fém ipartelep 11. számú nagy gödrét, valójában a gödörben állt a 15. századi városfal.⁴² Lehetséges, hogy a 13. objektum a fém ipartelep nagy gödrének volt a részlete.

14. ház részlete, 13. század

A 15. századi városfal 81-108. m közötti szakaszának a belső oldalán egy 27×21 m alapterületű jelenkori épületet bontottak le (2. kép). A gyakori 18-20. századi átalakítások miatt az egész házhely tele volt alapfalakkal. A városfal és a 20. századi épület északi fala között 3 újkori falat építettek a városfalhoz. Ezek között, a 15-17. századi rétegsor alatt 13. századi objektumok maradványai is előkerültek.⁴³ A 15. századi városfal feltárás szerinti 80-83. m közötti szakasza mellett, és a városfalra merőleges tanúfal 0-4,3 métere között, feltöltés rétegek és egy sárga agyagpadló részletei kerültek elő (10. kép). A városfalat beleépítették a 13. századi rétegekbe. 15. századi járószinthez képest, 100 cm mélyen, a 13. századi járószinon, a városfaltól 430 cm-re jelent meg a 17-18. századi belső sáncárok keleti oldala, amely minden korábbi régészeti réteget elvágott. A mindössze 200×430 cm kiterjedésű kutatóárokban 90-100 cm mélyen került elő a bolygatatlan homok. Az árok alját kitöltötte egy 10-15 cm vastag, fekete-szürke földréteg, (11-13. századi járószin) és elborította egy sárga agyagból tapasztott padló 200×170 cm-es részlete.⁴⁴ A városfal 83. méterénél beleépítették az újkori falat, a házra utaló rétegsor lezárult az újkori fal

³⁸ IRÁSNÉ MELIS 2002. 553.

³⁹ IRÁSNÉ MELIS 2002. 552.

⁴⁰ IRÁSNÉ MELIS 2012. 24-25.

⁴¹ IRÁSNÉ MELIS 2002. 553-554.

⁴² IRÁSNÉ MELIS 2012. 25.

⁴³ IRÁSNÉ MELIS 2002. 554-556.

⁴⁴ IRÁSNÉ MELIS 2002. 554.

helyén. Megmaradt a padló, egyben a ház, DNy-i sarka. Felette a padló föltnél nagyobb, paticsból, faszénből, kődarabokból, égett földdarabokból, homokból álló feltöltés volt, 13. századi edénytöredékek voltak benne. Úgy látszott, mintha az itt álló épületet először felgyújtották volna és az égett romokat az épület alaprajzánál nagyobb területen szétterítették, majd beledöngölték a romok alatti rétegekbe. A padló részlet feltehetően egy ház, vagy egy gazdasági épületből maradt meg.

A sárga agyagpadló alatti feltöltés összetétele a fém feldolgozó ipartelep nagy mély gödreinek a betöltésére, padlót eltakaró földréteg pedig az ipartelep 1242 után tereprendezésére emlékeztet.

15. objektum, 13. század

A 15. századi városfal feltárás szerinti 90-91. m közötti szakasza előtt, a városfalra merőlegesen, a bolygatatlan homok tetején egy 6-8 cm vastag, 40 cm széles 210 cm hosszú sárga agyagpadló részlete került elő (10. kép). Vékony faszéntörmelékes, hamus földréteg borította. A városfal előtt építőállvány gerendalyukai semmisítették meg. Az agyagpadló a 13. századi járósinten helyezkedett el.

16. ház részlete, 13. század első fele

A 15. századi városfal feltárás szerinti 95-100 m közötti szakasza előtt a városfal és a 17-18. századi sáncárok között megmaradt a 16. ház 300×300 cm-es belső tere (10. kép). Az oldalfalak elpusztultak. A ház ÉNy-i sarkában állt a kemence. A bolygatatlan humuszra tapasztották, a fenéklap és a faltöredékei 14-16 cm vastag rétegben, 126 cm hosszú és 90 cm széles feltöltésben kerültek elő. A kemenceromokat faszéndarabokkal kevert, szürke, hamus homok borította, amelyből kiágazott egy 60 cm hosszú, 12 cm széles tömör faszenes koromcsík, egy elégett gerenda maradványa. Az elszenesedett gerenda beleért egy 150 cm hosszú, 60 cm széles, 12-13 cm vastag faszenes, hamus feltöltés részletébe. A feltöltésnek mind a két oldala egyenes volt, lehetséges, hogy deszkák elégéséből származott. A ház maradványait szürke, homokos feltöltés borította, kevés faszéndarab, állatcsontok és 12-13. századi cserépedények jellegtelen oldaltöredékei voltak benne. A ház feltehetően az e helyen létesített külső kertek egyikéhez tartozott. A ház lebontása után, a tatárjárás (1241) előtti évtizedekben, a kert a fémfeldolgozó ipartelephez tartozott.

17. szabadon álló kemencék, 12-13. század eleje

A 15. századi városfal feltárás szerinti 101-105 m közötti szakasza előtt szabadon álló kemencék maradványai helyezkedtek el (10. kép). A kutató-

árok kiásása közben több egymásba ázott, építőállványhoz tartozó cölöplyukakból álló, 120 cm hosszú, 60 cm széles, ovális gödör került elő a 15. századi városfal mellett. A gödör alja két, faszenes, hamus feltöltés mélyedt, és megsemmisítette a feltöltés nagy részét. A 15. századi gödör keleti oldalán elhelyezkedő cc. félkör alakú feltöltés (100×70 cm) mindössze 2-3 cm vastag volt, és néhány kisebb égett csontdarab volt benne. A 15. századi gödör nyugati fele viszont egy szabályos, lekerekített sarkú téglalap alakú feltöltésben volt. A 3-4 cm vastag, 100 cm hosszú, 80 cm széles feltöltés alatt bolygatatlan volt a talaj, a bolygatatlan humusz teteje a 13. századi járósint volt. A faszenes felületen 6-8 cm vastag, sárga agyagtapasztás volt, amelynek a teteje 1 cm vastagon vörösre égett. A vörös felületbe beleégett a faszén és a korom. A kemence előtt 80 cm hosszú, ovális hamus gödör volt. A kemence szájánál 75 cm széles és 40 cm mély gödör alja, a másik vége felé 20 cm-re emelkedett, szürke hamus, faszenes homokkal volt betöltve.⁴⁵

18. gödör, 13. század

Az ásatási területen áthaladó szerviz út és a 18. századi lovarda nyugati fala között 100-180 cm széles kutatóárkot lehetett kiásni. Az árok Ny-i oldalát az ásatási területet É-D-i irányban átszelő metszetté, tanúfallá, alakítottuk. Az 55 m hosszú tanúfal keleti vége a 15. századi városfaltól indult és nyugaton a Városháza keresztszárnya előtt végződött. A tanúfal feltárás szerinti 11 méterre előtt, a 18. század eleji belső sáncárok belső (nyugati) oldala alatt megmaradt egy, a bolygatatlan talajba ázott, henger alakú, 100 cm átmérőjű tüzelőgödör 80 cm mély alsó része (10. kép).⁴⁶ A gödör aljára tapasztott agyag 12-15 cm vastagon sárga maradt, teteje átégett (patics), 4-5 cm vastag faszenes korom réteg maradt rajta. 40 cm vastag szürkés homok borította, amelyre ugyancsak egy 10-15 cm vastag sárga agyagréteget tapasztottak. A teteje vörösre égett, 15-20 cm vastag, faszenes hamu borította. A gödör többi részét sárga homokkal feltöltötték.

⁴⁵ IRÁSNÉ MELIS 2002. 555.

⁴⁶ A dél-pesti határ falvaiban számos tüzelőgödör előkerült. A kisebb, 60-80 cm átmérőjű gödrök külső szabad tűzhelyek is lehettek, de a nagyobb, 100-300 cm átmérőjű gödrök élelmiszer tartósítására, (száritás, füstölés) szolgáltak. Soroksár Várhegyen, Kerekgyháza: IRÁSNÉ MELIS 1992. 88-89, 95, 97-98.; Szigetszentmiklós, M0 autópálya Szőlős: IRÁSNÉ MELIS 1991/a. 170-171, 176, 178, 180.; Soroksár Haraszti út 42. Szentdienes: IRÁSNÉ MELIS 2005. 506.

19. objektum, 13. század

A tanúfal feltárás szerinti 14,5-16,5 métere előtt, a kutatóárok alján megjelent egy sekély gödörnek látszó objektum 200 cm hosszú, 100 cm széles részlete (10. kép). Az építmény keleti oldalát 16-17. századi épülettörmelékes beásás vágta el. Az ismeretlen alaprajzú építmény a 13. századi járószintről cc. 40 cm-re mélyedt a bolygatatlan homokba. Az alján 4-5 cm vastag, enyhén átégett, kormos felületű patics volt, 20-30 cm vastag, barna, homokos földet szórtak rá. A második enyhén átégett, hamus paticsréteg 3-4 cm, a felette lévő barna, homokos föld 16-18 cm vastag volt. A 3. enyhén átégett, hamus paticsréteg ugyancsak 3-4 cm vastag volt. Az objektum nyugati oldalán 50 cm széles csíkban apró épülettörmelékes humusz, a többi részen homokos barna föld volt. A rétegek alapján feltételezhető, hogy a 19. objektum egy nagyméretű tüzelő- füstölő gödör részlete lehetett.⁴⁷

A Városháza északi udvarán megfigyelt külső kerti övezet déli irányban folytatódott. Erről tanúskodnak a Vármegyeház utca 7. telekről „egy régen betemetett kútból” előkerült 12-13. századi edények.⁴⁸

RÉGÉSZETI LELETEK PESTTŐL DK-RE

20-21. objektum, 11-12. század

A pesti rév közelében a 13. századi Szentersébetfalva területén is feltártuk a 11-12. századi település alaprajzi változásának a régészeti nyomait. A mai Egyetem tér körüli település 11-12. századi temetőjéből (11. kép 9) a Károlyi kertben kerültek elő az első sírok. Ezek közelében, 1975-ben, amikor a Henszلمان utcában új közmű árkokat ástak, két ház? 2-3 cm vastag, barna, 1 m, és 1,8 m hosszú, égett, faszenes, lejárt padlórétegei kerültek elő (11. kép 8).

22. ház, 11-12. század

1979-ben a Szerb utca 21-23. épület I. udvarán, a késő középkori temető sírjai között előkerült egy ugyanilyen, négyszögletes, letaposott, helyenként égett, faszenes folt részlete, amely egy 40-45 cm mély ház ÉNy-i sarka (360×220 cm) volt (11. kép 6). A ház sarkának a külső oldalán 45 cm mély, 80×66 cm átmérőjű gödör volt. A hamus földben egy 23 cm átmérőjű, vörösesbarna cserépüst peremes ol-

daltöredéke feküdt, több kisebb, égett, kormos kavics között egy hengerded (24×8 cm), égett, nagy kavics volt benne. A ház legkésőbb a 12. század közepén épült.

23. ház, 12. század

A 11-12. századi háztól délre, 20 méterre, a középkori templom északi falának a belső oldalán megmaradt egy kőépület fal és padló részlete (11. kép 6). Az alapozás nélküli, 55 cm magas, hasított kövekből álló fal mellett 6-8 cm vastag döngölt föld tetején 1-1,5 cm vastag, sárga agyagpadló foltja látszott, a ház többi részét elbontották. Ugyanilyen padlóréteg mutatkozott a templom déli hajófala alatt is, de mivel a hajó szélessége 8,3 m volt, a déli fal melletti padló feltehetően egy másik épületből maradt meg. A tapasztott padlós épületeket a 12. század 2. felében, a templom építése miatt bontották el.⁴⁹ A templom építése azt mutatja, hogy az ősi településrendet a 12. század második felében felszámolták.

2. PERIÓDUS

SZENTERZSÉBETFALVA, PEST KIALAKULÁSA ÉS PUSZTULÁSA 1241-BEN

Szenterzsébetfalva, Szent Erzsébet templom
Pesttől dél-keletre, több középkori épület maradványa is előkerült. Ezekből felismerhető az 1258-as oklevélben említett Szenterzsébetfalva korábbi településszerkezetének az elemei. A 13. század első felében a mai Egyetem tér helyén kialakult Szenterzsébetfalva központja. A középkori tér a jelenleginél jóval nagyobb volt. Amint napjainkban, keresztezte a Szeged-Kecskemét felől érkező, alföldi, fő közlekedési útvonal, és egy-egy szélesebb utca indult a tér sarkairól. Az ÉNy-i és DNy-i sarokról induló utcák (a mai Szerb és Havas utca, illetve a Papnövelde és Nyáry Pál utca) a Duna-partra vezettek. A 12. század 2. felében, a tér DNy-i sarka közelében, (V. Szerb utca 21-23.) templomot építettek és körülötte új temetőt nyitottak (11. kép 6). A 12. század második felében épült, egyhajós templomot a középkor folyamán többször átalakították. A legnagyobb alaprajzi kiterjedését a 13. század első felében érte el. A templom körüli település és magának a templomnak a jelentőségét is mutatja, hogy 1241 előtt a templomot kétszer bővítették. Az első alkalommal az É-i szentélyfalra sekrestyét építet-

⁴⁷ A soroksári Várhegyen feltárt középkori falu déli oldalán az egyik, 12. századi külső kertben egy különösen nagyméretű füstölő gödör került elő. Vízzintes fenekének az átmérője 250 cm, mélysége 210 cm, legnagyobb kiöblösödésének az átmérője 270 cm. Úrtartalma cc. 14 m³. IRÁSNÉ MELIS 1992. 88-89.

⁴⁸ HOLL 1956. 177.

⁴⁹ IRÁSNÉ MELIS 1984. 63-64.

ték, és kőfallal bekerítették a temetőt. A következő építési periódusban megnagyobbították a sekrestyét, és a hajó mindkét oldalára 5 m belső szélességű oldalhajó építésébe kezdtek. Az építkezéssel feldúlták a korábbi sírokat, vagy az új falakat ráépítették a sírokra. Későbbi történeti adatok alapján feltételezhető, hogy a kora-Árpád-kori település átrendezésének első eseményeként, a templom a király által juttatott területen épült fel. A királyi befolyás felismerhető a település 13. századi elnevezésében is. A helynévkutatás szerint ugyanis Szentersébetfalva olyan jellegzetes 13. századi történeti helynév, amely a település templomának védőszentje nevéből alakult ki. Ezek szerint a templom védőszentje az 1235-ben szentté avatott Árpád-házi Erzsébet lehetett. A templom 1241 előtti második átalakítása feltehetően 1235 körül kezdődött, és nem biztos, hogy a három hajós templom a tatárjárás idejére teljesen elkészült. Az 1241-es felégetés nyomait a három hajósra tervezett épület romjai körül megtaláltuk, de a 14. században csak a 12. századi egyhajós templomot építették újjá. 1541-ig keresztény templom, majd a 16-17. században mecset volt. Maradványai a mai épület falaiban és a pincében fennmaradtak.

25-26. kemencék. 13. század

A templom északi oldalán lakóházak álltak (11. kép 6). A temető kerítésfala mellett, a két telek hátsó udvara helyezkedett el. Ezekben a lakóház külső, szabadon álló kemencei kerültek elő. 1241-ben ezek is leégtek.⁵⁰

A történeti adatok mellett, az egyre jobban gyarapodó régészeti kutatási eredmények azt mutatják, hogy a 12-13. század fordulójára végleges formát nyertek Pest és Szentersébetfalva határai. Mind a két helyen plébániatemplom épült, és elkezdődött a templomok melletti főterek kialakítása. Az utcahálózat főútvonalai továbbra is az ősi, a Dunával párhuzamos, vagy a Dunához futó utak voltak. A két település 13. századi története azonban eltérően alakult. Miközben a Duna-parti Pest a 13. század első felében kiváltságos királyi várossá fejlődött Szentersébetfalva, a késő középkorban Szentfalva, Pesttől független, különböző nemesi családok tulajdonában álló település maradt.⁵¹

27. A Szent Antal domonkos kolostor

A domonkosok 1221-ben, a ferencesek pár évvel később, 1229-ben jelentek meg Magyarországon.⁵² Budapest területén a pesti Szent Antal domonkos férfi kolostor volt az első koldulórendi kolostor. A 13. századi városfalon kívül, Pest és Szentersébetfalva között, a DK-i pesti határban épült fel (1.; 11. kép). A pontos elhelyezkedését még nem ismerjük. Feltehetően a Váci utca déli felében, az Új Városháza (V. Váci utca 62-64.) helyén állt. A 19. században a Városháza építése előtt lebontották a városi sörfőzdét, és Rómer Flóris lerajzolta a bontás közben előkerült középkori falakat. A K-Ny-i irányú oszlopsorok között keletelt középkori sírok helyezkedtek el. A Szent Antal domonkos kolostor 1233-ban már készen állt. Ebben az évben február 4-én az egyik alapítószerzetes, Buzád bán a kolostorban hagyatkozott. Fél évvel később, 1233. augusztus 20-án II. Endre király, a pápai legátus előtt arra kötelezte magát, hogy az egyházi jövedelmek megcsonkításáért, a pesti kolostorban, a szerzetesek gyülekezete előtt, öt éven belül, kárpótlásul tízezer márkát fizet a csanádi püspöknek, a pannonhalmi és az egresi apátnak, vagy a meghatalmazottaiknak.⁵³ A rend egyik fő feladata a keresztény hitre való térítés volt. Régi írásokban talált hagyományokra hivatkozva 1232-ben négy pesti szerzetest elküldtek a sztyeppén maradt, távoli magyarok felkutatására. Három év múlva csak egyikük tért vissza, majd útmutatásai alapján Julianus barát három társával felkereste a nagy Etil-Volga-folyónál élő magyarokat. Itt értesült arról, hogy a tatárok Ny-i hadjáratra készülődnek. 1236 decemberében sikerült hazatérnie, majd 1237-ben ismét útra kelt Nagy-Magyarország felé. Ekkor már csak Szuzdalig jutott, itt az oroszok elmondták, hogy a tatárok már elpusztították a pogány magyarok és a bolgárok országát. Julianus sietve visszafordult, és itthon részletesen beszámolt a háborús eseményekről, a tatárok szokásairól, harcmódoráról és nyugati háborús terveikről. Jelentését átadta IV. Béla királynak, aki továbbította az aquileai pátriárkának, „a pátriárka pedig továbbította a brixeni püspöknek és Tirol grófjának, hogy abból minden Krisztus hívőnek küldjenek, figyelmeztetve őket, hogy igyekezzenek Istent könyörületre bírni”.⁵⁴

Spalato Tamás elbeszélése szerint a pesti rendház és a templom nagy, erős kőépület volt. 1241-ben a tatárok három napig ostromoltak. Állítólag tíz-

⁵⁰ KÁZMÉR 1970. 115.; GYÖRFFY 1973. 310.; IRÁSNÉ MELIS 1984. 64-66.; IRÁSNÉ MELIS 2002. 153-154.

⁵¹ GYÖRFFY 1998. 557.

⁵² RÓMER 1873. 70-71.; HARSÁNYI 1938. 19-28.

⁵³ GYÖRFFY 1973. 286.

⁵⁴ Juliánusz utazása: BENDEFY 1936. Reprint 2011. 43-64.; GYÖRFFY 1981. 95-110.

ezer ember menekült a kolostorba, de mindannyian meghaltak, miután a tatárok felégették és lerombolták a falakat. A szerzetesek elmenekültek, csak az egyik alapító rendtársuk, Bánfi Buzád maradt a kolostorban. Őt is megölték a tatárok, de a holttestét elkerülték a lángok. A templomban, az oltár mellett találták meg az 1242-ben a visszatérő szerzetesek.⁵⁵

PEST

A pesti polgárok 1231 körül kiváltságlevelet kaptak II. Endre (1205-1235) királytól. A tatárjárás alatt (1241-1242) elveszett, de IV. Béla király (1235-1270) 1244-ben a pesti németek kérésére megújította. Olyan jogok szerepeltek benne, mint amilyeneket Fehérvár és Nagyszombat már korábban megkaptak. Pest életét a városi tanács irányította, a tanács működésével együtt járt a városi pecsét használata. Az első pesti pecsét lett az előképe az 1292-es budai-pesti pecsétnek, amelynek a hátoldalára II. Endre király (1205-1235) utolsó nagypecsétjének a címerét faragták ki. A fehérvári jogok „mindkét Pest” lakóira vonatkoztak, ami azt mutatta, hogy az 1230-as években a Duna jobb partján kialakult Kispest, vagy Kelenföld jogilag egybetartozott a bal parti Nagypesttel. Rogerius mester a tatárjárásról írott „Siralmas énekében” nagy és igen gazdag német városnak nevezte Pestet. Kétségtelen, hogy ebben az időszakban a pesti rév mindkét oldalán jelentős létszámú, de különböző területekről származó, német lakosság élt. Erre mutat egy 1240-ből fennmaradt oklevél, amelyben a kispesti, vagy kelenföldi szászokat megkülönböztették a nagypesti németektől. A nagypesti németek 1218-1225 között érkeztek a Duna bal partjára. Vezetőjük Werner ispán volt, aki miután meggazdagodott a távolsági kereskedelemről, többek között Buda körül is, földbirtokba fektette a pénzét. Az idegen telepések, kereskedők, kézművesek egyforma jogokkal érkeztek Pestre, azonos juttatásokban részesültek, a közöttük lévő gazdasági és társadalmi különbségek itteni tevékenységük folyamán alakultak ki.⁵⁶ A német telepések megjelenése fellendítette Pest gazdasági és ipari életét és a gazdag pesti polgárok új befektetési lehetőségeket kerestek. 1240-ben öt „nagypesti” német polgár, Olbrant fia Henrik, Willam, Herbort, Henrik a harangöntők mestere és Pertold a Gellérthegy déli lejtőjén a telki és a kánai apáttól kétszáz hold földet bérbévettek, hogy azon szőlőt telepítsenek.⁵⁷

28. A 13. századi pesti városfal, 13. század első fele

A 13. század első felében Pest 25 hektár kiterjedésű, királyi várossá fejlődött. Kijelölték a város határait és felépítették az első városfalat. Az első 13. századi városfal részletek 1817-ben kerültek elő. Jankovich Miklós leírása szerint a „Kígyó utca keleti torka a hajdani Vár kapuja lehetett, jobbra és balra a Brüder és Jütner szeglet házai alá terjedő vastag kőfalak, bástyáinak talpalati, melyek immár a Duna partján azon Theátrumra fordított kerek bástyával kezdődven, [...] a Váci utcában Sötér és Schorndorffer szeglet házaknak tájában ismét egy új kerek bástyát, netán kaput is formálnak [...] innét K. Tanácsos Pető úr szeglet házánaél dél felé fordulóra az Urak utcának mentében szinte Brüder szeglet házáig vitettek, hol a Várnak kapuja volt, annak bástyái [...] a Barátok piacának nyugati oldalán egész a szegletig, hol a Podmaniczky ház épült lefolyt légyen, onnét pedig egyenesen azon és az úgynevezett Pléh-kalap utcán egészen a Dunáig lefolyt légyen.” A 19. század második felében, az 1870 körüli években, az újabb pesti közműárkokban Rómer Flóris nem látta a városfal maradványait és kijelentette, hogy azok a falak és árkok, amelyeket Jankovich Miklós 1817-ben az első városfal részleteinek tartott, nem lehettek a városfalak, mert a „hajdani Vár” nem létezett.⁵⁸ A 20. század második felében, 1968-ban és 1974-ben a Városház utca teljes hosszában előkerült a Jankovich által leírt városfal egybefüggő szakasza, és látható volt, hogy a 13. századi falak a 19–20. századfordulós építkezések során nagymértékben tovább pusztultak. A városfal alaprajzának rekonstruálását elősegítették a belvárosi közműhálózat felújítása közben előkerült távolabbi, kisebb-nagyobb falrészletek. Kiderült, hogy az 1817-ben megfigyelt és rekonstruált városfal alaprajz megfelel a valóságnak, a feltárt falszakaszok a feltételezett irányban haladtak. (1. kép). Az északi oldal a Duna parton az Apáczai Csere János utca 2. számú telek körül indult,⁵⁹ keleti irányban a Servita tér felé halad. Ezen a szakaszon azonban, bizonytalan a városfal pontos iránya, mert a Régiposta utca–Váci utca kereszteződésében egy 1241-ben leégett vastag falú torony maradványait találtuk, amelyek talán a pesti királyi házból származnak (12. kép 3). Újabb régészeti feltárásokkal tisztázni lehet a torony és a 13. századi városfal közötti összefüggéseket. A Servita templom előtt a városfal befordult a Városház utcába (13. kép). A Városház utca teljes hosszában

⁵⁵ NÉMETHY 1890. 26-27.; GYÖRFFY 1973. 287-288.; KATONA-GYÖRFFY 1981. 180-182.

⁵⁶ GYÖRFFY 1973. 295-297.; GYÖRFFY 1998. 539, 544-546.

⁵⁷ GYÖRFFY 1973. 284-285.

⁵⁸ JANKOVICH 1817. 57-64.; RÓMER 1873. 33-35.

⁵⁹ FEUERNÉ-TÓTH 1963. 551.

napvilágra került falszakasz a Kossuth Lajos utcán keresztül a ferences templom szentélyzáródása felé haladt (14. kép). A Reáltanoda-Károlyi utca kereszteződésében előkerült a DK-i sarok. A Cukor utcában, DNY-i irányban, a Duna felé kanyarodott. Lehetséges, hogy a Váci utca 47. számú telken álló 17. századi Szent Mihály templom déli falában feltárt, alsó középkori fal a 13. századi városfal maradványa, és ebben az irányban haladva, a városfal a Duna parton ért véget.⁶⁰ Történetét a régészeti rétegsorok mutatták. A legfontosabb a falakhoz kapcsolódó, mindenütt előbukkanó 1241-es égésréteg, amely azt bizonyítja, hogy a városfal legkésőbb a tatárjárás előtti évtizedben épült. A régészeti kutatások adatai szerint a városfalat a 13. század 2. felében kijavították, illetve nagyrészt újjáépítették. A 15. század elején az É-i, ÉK-i szakaszt beépítették Zsigmond király félbe hagyott pesti várába. Feltehetően a fal többi része is fennállt, de eltűnt a hozzáépített házak között. A 13. századi városfal maradványait a 15. század végén, az utolsó nagy középkori városrendezés során bontották le.⁶¹ A tatárjárás utáni történeti forrásokban már nem említették, a 20. századra az emléke is elenyészett.

A főtér, 12-13. század fordulója

A 12-13. század fordulóján zajló pesti városrendezés idején még jól láthatóan álltak a Duna-parti római katonai tábor falai. A tábor területén temetkeztek. A zsúfolt temető első sírjainak egyikéből II. Endre király idejéből származó pénzérme került elő. Néhány sírmelléklet, két S-végű hajkarika, és két elektron nagyobb hajkarika a temető 11-12. századi sírjaiból származik.⁶² Miközben kialakították a város főterét, a mai Március 15. teret, lebontották a tábor déli falát (11. kép). A római tábor DK-i sarkában, a 12-13. század fordulója körül felépítették a város Boldogasszony plébánia-templomát, (15. kép), amely a magyar középkori építészet kiemelkedő alkotása. Jogállása szerint kiváltságos királyi kápolna volt. A háromhajós, román stílusú bazilika nyugati homlokzatán két torony emelkedett. A mai templom déli tornyában előbukkant falrészlet alapján fogalmat alkothatunk a templom külső megjelenéséről. Ez a fűrészfoggal szegett félköríves párkány, a falazási mód a legszebb román kori építőhagyományokat mutatja, és a templomot a királyi építőműhely alkotásai közé sorolja. A későbbi átépítések során szinte teljesen eltűnt, köveit építőanyagként újra

felhasználták, a félköríves szentély profilált lábazati köveit a gótikus pillérek alapjaiba falazták. Fennmaradt a templom késő középkori szentélye. A pesti polgárok adományaiból készült szentség-házon fennmaradt a város középkori címere (16. kép). A templom többi része a török hódoltság idején elpusztult. A 18. században újjáépített Belvárosi Plébánia-templom falai alatt megmaradtak a középkori alapfalak. A középkorban folyamatosan temetkeztek a templom körül.

31. ház. 13. század

A középkori főtér a templom déli oldalán helyezkedett el. A templomhoz legközelebb álló épület maradványai a jelenlegi, a főtér keleti, egyben a gótikus szentély déli oldalán helyezkedtek el. A ház maradványainak a nagyobb része benyúlik a szentély alá, a nyugati oldala ráépült a római tábor DK-i, legyező alakú saroktornyára. A ház körül kőkerítés volt. A régészeti metszetből látszott, hogy a római falat a ház építése előtt lebontották, és az így nyert szabad terület felszínét elegyengették. Az épület küszöbszintje azonos volt az 1241-es tatárjárás idején keletkezett vastag égésréteg szintjével. Ebből az következik, hogy az épület legkésőbb a 13. század első felében készült. Az 1241-es katasztrófát jelző pusztulási réteg alól néhány 12. századi, de túlnyomórészt 13. századi régészeti lelet került elő.⁶³

32. épület. 13-16. század

A templom déli kapujával szemben, a főtér déli oldalán (volt Duna utca 2.) egy nagy épület maradványai rejtőznek a földben. Egyelőre csak a kapualját, és a mellette álló torony földszinti helyiségét tárta fel a régészeti kutatás. A 13. századi tornyos épület rendeltetése egyelőre bizonytalan, de a későbbi, 15-16. századi átépítések alapján a középkori városházával azonosítottuk.⁶⁴

33. ház. 13. század eleje

A főtér nyugati oldalán, a Duna-part közelében egy nagyobb, Árpád-kori alapokon álló, középkori épület részletei kerültek elő egy széles csatorna-

⁶⁰ Feuerné Tóth Rózsa falkutatása 1964-ben.

⁶¹ IRÁSNÉ MELIS 1976/1. 313–315.; IRÁSNÉ MELIS 2004. 236–237.

⁶² Lásd: 28. jegyzet.

⁶³ LUX 1933. 1-33.; BERTALAN 1945. 475-478.; GERŐ 1956.; JANKOVICH 1951. 81-84.; GEREVICH 1971. 20.; GEREVICH 1973. 364.; GYÖRFFY 1973. 270, 285-286.

⁶⁴ Römer Flóris felkérésére Bergh Károly felmérte a Küttel-féle régi ház belső, középkori helyiségeit. Römer ezt a gótikus „kápolnaszerű hajlékot” a középkori Szent Mihály kápolnával azonosította. Feuerné Tóth Rózsa 1962-ben hitelesítő ásatást végzett, feltárta a torony dongaboltozatos pincéjét és a földszinti helyiségnek a boltozat indításáig megmaradt falait. A középkori falakhoz épített téglafalak, amelyekből Römer „kápolnaszerű hajlékot” látta, a 18. században épültek. RÖMER 1873. 72. ; IRÁSNÉ MELIS 1976. 315-316.

árookban (11. kép 18). Itt is azt láttuk, hogy a római táborfalat az építkezés előtt lebontották. A nagyobb kőépület alapfalai között egy különösen nagyméretű, többször megújított kemence romjai helyezkedtek el. Az 1241-es égésréteg alatt előkerültek a kemence utolsó átépítésénél használt, (a kemence fenekébe tapasztott) 12-13. századi cserépek. 1242 után az épületet újjáépítették, de a kemence falait összerombolták, és néhány későbbi, 13. századi leleteket tartalmazó feltöltéssel betemették.⁶⁵

34. pesti épületek régészeti maradványai, középkor

A főtértől távolabbi területek beépítettségére kevés adattal rendelkezünk. A jelenkori közműárkokban, udvarokon, pincékben előkerültek ugyan a középkori épületek falcsontjai, de ezekből nem lehet az épületek alaprajzát rekonstruálni. Egyetlen biztos dolog mutatkozott, az 1241-égésréteg. Az égésréteg alatti házmaradványok különböző anyagú és építésmódú kőfalak. Előkerültek agyagba rakott, hasított kövekből álló falak, szabálytalan alakú mészkövekből, vagy homokkőből rakott falak, és láttunk (nemcsak a templomoknál) habarcsba rakott, szabályos kváder falakat. Az építkezések idejét nem lehetett pontosabban meghatározni, de az látható volt, hogy ezek a falak a későbbi házakban az egész középkorban fennmaradtak. A leégett házak elhelyezkedése alapján feltételezhető, hogy az 1241 előtti út- és utcahálózat kiépítése a dunai révhez futó természetes útvonalakat követte és az utak menti házak kimért telkeken épültek.

A VÁROSFAL ÉSZAKI SZAKASZA MELLETTI TERÜLET OBJEKTUMAI

35. torony falrészlete, 13. század

Régiposta utca és a Váci utca kereszteződésében feltárt falrészletek között előkerültek az 1241-es égésrétegek, amelyek alatt különböző, 1241 előtti időszakból származó épületmaradványok helyezkedtek el (12. kép 3). Az égésréteg feletti régészeti jelenségek pedig, a 16. század elejéig tartó változásokat mutatták. 1986-ban a Régiposta utca 14. sarokház előtt, a 15. századi pesti vár öregtoronyában előkerült egy 180 cm széles, 160 cm hosszú falrészlet. A 35-40×50-60 cm-es kváderekből álló, bontott fal tetejétől 150 cm mélyen megjelent az alapfal 30 cm széles, lejtős kiszélesedése. Erről egy 30 cm széles, 40 cm hosszú gerendalyuk mélyült a

torony falába. A falkiszögeléshez 25 cm vastag tömör, sárgaagyag padló kapcsolódott, tetején 25-30 cm vastag faszenes hamus égésréteget találtunk, amely kitöltötte a gerendalyukat. is. A geodéziai felmérés adatai szerint az égésréteg a 13. századi járószinten, 1241-ben keletkezett, miután a tatárok az egész várost felgyújtották.

1242 után kijavították, a leégett épületet. Az égésrétegre 10-12 cm vastag sárga agyagpadlót tapasztottak, az agyagot a gerendalyukba is bekenték. A helyreállított épületet a 15. század elején lebontották. A padlón apró köves, téglatörmelékes feltöltés volt, amelyben néhány, jellegtelen, 14-15. századi edénytöredék is előkerült. Ezt a réteget és az Árpád-kori épület lebontott Ny-i falának a helyét átvágta a 15. századi öregtorony DNy-i fala. Talán nem véletlen, hogy a feltárt 13. századi falrészlet a 15. század elején megkezdett és félbe hagyott királyi vár területén helyezkedik el. A történeti adatok szerint 1171-ben III. István király Pesten ítélkezett, és feltehetően már volt egy olyan épület, amelyben a kísérete is elfért. IV. Béla király 1240. február 7-én, Pesten adott ki oklevelet, és 1241 tavaszán a tatár támadás előtti időszakban többször is Pesten tartózkodott.⁶⁶

36. szemétdödör, 12. század

Az 1241-ben leégett, falmaradványtól DK-i irányban 40 méterre, a Régiposta utca 15-17. ház udvarán tártunk fel Árpád-kori objektumokat. A legkorábbi, a 12-13. század fordulója körüli évekből származó leletek a 36. szemétdödör részletében kerültek elő (12. kép 2). A szemétdödörbe beleásták egy 14. századi kemence előterét. Az edénytöredékek közül kiemelkedett egy 8 cm magas, széles peremű, csonka kúp alakú, szürke agyagtálka, külső oldalán három éles borda fut körbe (17. kép 3).⁶⁷

37. szabadon álló kemence együttes részletei, 13. század eleje

A Régiposta utca 17. ház udvarán, a leletmentés idejére már elhordták a jelenkori udvar nagy részét, az újkori beásások között egy 6 m hosszú metszetben látszottak a kemence együttes maradványai (12. kép 2). Annyit sikerült megállapítani, hogy a kemencék egy K-Ny-i irányban cc. 10 m széles gödörben helyezkedtek el. A metszet a gödör É-i oldala előtt 60-80 cm-re alakult ki. Feltűnő volt, hogy a kemencék, szemben a falvak egymás mellett sorakozó kemencéivel, 60-70 cm vastag réteget alkotva, egymás fölött helyezkedtek el. Ez azt

⁶⁵ IRÁSNÉ MELIS 1976. 316-317.; IRÁSNÉ MELIS 1984. 67-68.

⁶⁶ GYÖRFFY 1973. 265.; IRÁSNÉ MELIS 1994. 63.; GYÖRFFY 1998. 538-539. 544-546.

⁶⁷ IRÁSNÉ MELIS 1994. 64.

mutatja, hogy a pesti kemencéknek szűkebb, kijelölt helyük volt és ebből a környék szabályozott beépítési módjára lehet következtetni. A feltárás szerinti az „a” kemencét egy faszénrétegbe építették, a faszénből egy ép fedő került elő (17. kép 5).⁶⁸ A „b” kemence szintén faszénrétegen állt, és a legalsó agyagfenékbe tapasztott cserepekből egy fazekat lehetett összeállítani (17. kép 6).⁶⁹ A „d” kemence padlója is tele volt betapasztott cserepekkel, egy nagyméretű, szürkessárga tároló edény darabjai voltak a kiemelkedő darabok (17. kép 1). A „b-c-d” kemencék töredékeit patics törmelékes, égett agyagos föld borította, amelyben magyar és ausztriai redukált égetésű edénytöredékek is előfordultak (17. kép 5, 7).⁷⁰ Az égett agyagos föld felett, az 1241-es szintig, az egész gödröt több köbméter szintiszta paticcsal töltötték fel. Ez fölött 10-15 cm vastag faszéncsík húzódott, ebben kivehető volt egy 10 cm széles homogén faszénréteg, amely egy gerendából származott. A régészeti metszet tehát azt mutatta, hogy a kemencék helyét 1241 előtt átalakították.

38. kemence részlete, 13. század eleje

A kemence egy 60 cm széles földnyelvben került elő (12. kép 2). A bolygatatlan homokon 120 cm hosszú és 12 cm vastag fekete kemény földréteg volt. Ezen állt a kemence Ny-i oldalának 110 cm hosszú alsó része. Az agyagba rakott kősor déli végén volt a kemence szája. Az alsó 18×16 cm-es köre egymás fölött elcsúsztatva, két szabályos 16×24 cm-es, 8-10 cm vastag kőlap volt rátapasztva. A felső kőről indult a kemence agyag teteje. Belsejében és körülötte színben és összetételben jól elkülöníthető patics, paticstörmelékes, vagy faszenes égett föld volt szétterítve. A kemence ugyanazon a szinten volt, mint a távolabbi (Ny-i irányban 11 m) 25. szabadon álló kemence együttes alsó, „a” kemencéje.⁷¹

IPARTELEPEK A 13. SZÁZADI VÁROSFAL KÜLSŐ OLDALÁN

Budapest V. Károly körút 28-30.

A 13. századi városi topográfia kutatása szempontjából az 1240-es oklevélben említett Henrik, a harangöntők mestere volt a legérdekesebb személy. Nagy kérdés, hogy hol dolgoztak a harangöntők? A harangöntés kiemelkedő szakmai tudással és gyakorlattal járó ipari tevékenység. Egy-egy

öntőgödör és az öntéssel kapcsolatos egyéb ipari tevékenység objektumai talán elérték volna egy városi telken, de a folyamatos harangöntéshez és a többi fémipari tevékenységhez nagyobb, szabad területre volt szükség.

Az 1996-1997. évi feltárások a pesti határ távolabbi, É-i, ÉK-i felében zajlottak, a 12-13. századi objektumok részletei megközelítették a Kiskörút nyomvonalában haladó, természetes vizesárok partjait. Az ásatási területen áthaladó 15. századi városfal belső oldalán, 55 m széles sávban, a késő-középkori városrész kialakulásával, a városfal, a házak és a középkori utca felépítésével, a korábbi építményekből csak részletek maradtak meg. Majd a 15-17. századi városrész is megsemmisült a 18-20. századi építkezések során.

39. A fémfeldolgozó ipartelep részletei a III. és a IV. kertben, 13. század 1. fele

A Kárpát-medencei 11-13. századi fémműhelyekről keveset tudunk, pedig, a régészeti leletek sokasága és a történeti források tanúsítják, hogy a fémfeldolgozás jelentős iparág volt. A 11-13. századi fémművesség kutatásában a vas feldolgozása a legismertebb, de a vasművességben is vannak olyan munkafolyamatok, például a nyersvas finomítása, amelyeknek a régészeti emlékei még nem eléggé ismertek. A bányákból a piacra kerülő színes fémeket szintén különböző munkafolyamatokkal tették alkalmassá a tárgyak készítésére. A bronzkészítés, a réz és a nemes fémek tisztítása, a színes fémekből készített tárgyak előállítására széleskörű vegyészeti ismereteket igényelt. Mindezek mellett speciális olvasztó tűzhelyekre, vagy kemencékre volt szükség, amelyeket az ötvösműhelyeken kívül, szabad területen kellett felépíteni. Ugyancsak a szabad területen kiásott gödrökben végezték a nagyobb méretű fémtárgyak öntését. Elképzelhető, hogy a városi fémfeldolgozó telepeken faszenet is készítettek, hiszen a különféle kemencék, tűzhelyek fűtéséhez sok faszénre volt szükség.

A magyarországi 11-13. századi iparrégészeti leletek közül kiemelkednek a bronzművesség körébe tartozó, az esztergomi Kovácsiban, a Feldebrőn és a visegrádi Várkertben feltárt műhelyek. Kovalovszki Júlia rekonstruálta a feldebrői és a visegrádi műhelygödörök aljára épített kemencéket, és elvégeztette a műhelygödörökben előkerült fémminták kémia elemzését.⁷²

A pesti ipartelepen az 1996-97-ben feltárt objektumok szerint vassal és színes fémekkel egyaránt

⁶⁸ MÉRI 1963. 273-281.; IRÁSNÉ MELIS 1994. 65., 5. kép 1.; 8. kép 5.

⁶⁹ IRÁSNÉ MELIS 1994. 65. 5. kép 1.; 8. kép 6.

⁷⁰ IRÁSNÉ MELIS 1994. 65. 8. kép 2, 4, 7.

⁷¹ IRÁSNÉ MELIS 1984. 67, 83-84.; IRÁSNÉ MELIS 1994. 65-66. 5. kép 2.

⁷² KOVALOVSZKI 1993. 87-98.; KOVALOVSZKI 1994. 439-447.; KOVALOVSZKI 1995. 225-254.

dolgoztak.⁷³ Valószínű, hogy a városfal közelében, az ipartelep déli részén helyezkedtek el a tartósan, ugyanazon a helyen fennálló műhelyek, mint például a feltárás szerinti 21-22. kovácműhely. Az ipartelep É-i részén szükség szerint került sor a különböző nagy, földbeásott gödrökben végzett munkákra, és miután ezeket a gödröket betemették, itt tárolták a hulladékot. Később a helyhiány miatt a mesterek arra kényszerültek, hogy az ipartelep ÉK-i részén, a hamuval, hulladékkal betemetett nagy gödrök között is műhelygödröket építsenek, amelyekben különböző rendeltetésű tűzhelyeket építettek. Az objektumok meghatározásában Theophilus presbyter 12. századi „De diversis artibus”, vagy közismertebb nevén „Schedula diversarum artium” című szakkönyvére támaszkodtunk. A fémművesség munkafolyamatait, a kemencék építését és a szerszámok készítését a „Harmadik könyv” tartalmazza.⁷⁴

A fémfeldolgozó ipartelepét a pesti lakosság külső kerti övezetében létesítették (18. kép). A 13. századi városfal északi oldala és a távolabbi természetes vizesárok között, cc. 210 m széles területen helyezkedett el. Nyugati határa a II. és a III. kertet elválasztó h/1 árok volt, az északi határa a 15. századi városfaltól 10-12 méterre húzódó középkori árok partján lehetett. A 18. század elején kiszélesített árok áthaladt a tatárjárás (1241) előtti ipartelep északi részén, a 18. századi árok külső oldalán pedig, csak a késő középkori járósíntek mutatkoztak. Az ipartelep keleti határa feltehetően a mai, középkori eredetű Gerlóczy utcában lehetett. A déli határ a 13. századi városfal közelében lehetett. Az 1996-ban megtalált 21-22. kovácműhelyek maradványai a 13. századi városfaltól cc. 100 méterre helyezkedtek el. (18. kép) A rendelkezésünkre álló adatok szerint az 1996-ban feltárt 100 m² és az 1997-ben feltárt 420 m² terület az ipartelepnek cc. 25-30% lehetett.

I. periódus. Az ipartelep alapítását az 1220-1230 közötti időszakra tesszük. A feltárt területen az első nagy, mély gödrök a raktárként használt, korábbi épület –a csűr- körül helyezkedtek el (5-6. kép). A betemetett 6. 10. 11. 14. gödrök északi felébe beleépítették a 15. századi városfalat és a gödrök nagyobb része a városfal belső oldalán a 17-18. századi sáncárok kiásása közben elpusztult. A 12. 13. gödrök alján tüzelőberendezések részletei maradtak meg. Feltehetően nagyobb bronztárgyak öntését végezték ezekben a gödrökben.⁷⁵

II. periódus. A betemetett nagy gödrök felett és a gödrök között különböző hulladékokat raktak le. A 15. és a 16. gödörben többé-kevésbé másodlagosan égett régészeti leletekkel kevert hamu volt. A 17. hamus gödörben 20-25 cm vastag, olvadék(salak) réteg volt, amely a mellékterméke, illetve a hulladéka volt az itteni tevékenységnek. Anyagvizsgálatot még nem végeztünk.⁷⁶

III. periódus. A műhelygödrök:⁷⁷ A tatárjárás (1241-42) utáni tereprendezés törmelékérege alatt a IV. ásatási szelvényben öt, és a VII. szelvényben két műhelygödör maradványait tártuk fel. A szabályos négyszögletes műhelygödrök alapterülete, 395-520×360-420 cm, mélysége 40-50 cm volt. A gödrökben, ugyanabban a három sarokban építették fel a kemencéket, vagy a nyílt lánghú tűzhelyeket, a 4. sarokban volt a bejárat. Az elhasználandó tüzelő berendezéseket lebontották, és a helyüket annyira lenyesték, hogy egyik műhelygödörben sem lehetett megállapítani, hogy egy-egy gödörben valójában hányszor építettek új tüzelőberendezést. A műhelygödröket tapasztott, karóvázis, falakkal bekerítették, a fal különböző méretű karólyukai között 25 cm szélesebb cölöplyukak is voltak, ezekben feltehetően a tetőszerkezetet tartó gerendák álltak. Az 1. műhelygödört a korábbi csűr nyugati falhelyére, a 2-3. műhelygödört a csűr belsejébe, a 4. műhelygödört a csűr DK-i sarkára építették, csak az 5. műhelygödör került a csűr külső oldalára.

A részben egymásra épített, 1-3. műhelygödrök cc. 8×10 m kiterjedésű területen helyezkedtek el, és az első tűzhelyeket a korábbi nagy, betemetett gödrök között, a bolygatatlan talajba ásták (19 kép). Az alsó tűzhelyek feneke a 13. századi járósíntől 40-45 cm mélyen került elő. A 4. és 5. műhelygödrök az előbbiektől távolabb, részben bekerített területen álltak (5-6. kép). Egy kerítés a nyugati oldalon és egy a déli oldalon haladt (20. kép).

A műhelygödrökben különféle tűzhelyek és kemencék voltak. A tüzelőberendezéseknél megfigyelt alaprajzi és építéstechnikai részleteket összehasonlítottuk a Theophilus presbyter által leírt kemencékkel. Az 1-5. műhelygödörben négyféle tüzelőberendezés volt:

1. egyszerű nemesfém tisztításához szükséges tűzhelyek,⁷⁸
2. öntött fémtárgyak elkészítése közben használt tűzhelyek,⁷⁹

⁷³ IRÁSNÉ MELIS 2012. 19-80.

⁷⁴ THEOPHILUS 1986. 77-149.

⁷⁵ IRÁSNÉ MELIS 2012. 24-27.

⁷⁶ IRÁSNÉ MELIS 2012. 27.

⁷⁷ IRÁSNÉ MELIS 2012. 27-35.

⁷⁸ THEOPHILUS 1986. 95.

⁷⁹ THEOPHILUS 1986. 114.

3. széljáratos bronzöntő kemencék,⁸⁰

4. kovácstűzhelyek.⁸¹

A 7. műhelygödörben a kemencék fenéklapja mellett keskeny, tapasztott csövek, kifolyók voltak (7. kép). Ilyen tartozékok a réz kiolvasztása és a réz finomítására szolgáló kemencéknél találhatóak.⁸² A 7. műhelygödörben is benne állt a 15. századi városfal. A városfal előtt két sorban 3-3 kemence maradványa helyezkedett el. A kemencék egy alapozási árokba épített, faszervezetes kerítéssel körülvett területen helyezkedtek el. A 8. műhelygödör a betemetett a 13. gödör szélén, újkori pincfalak között került elő. Megmaradt az utolsó négyszög alaprajzú kemence ovális paticsfenekű. Alatta egy vékony agyag réteggel letapasztott, égéstermékkel betöltött négyszögletes hulladékgödör teteje jelent meg.

A 15. századi városfal belső oldalán feltárt, 55×50 méter nagyságú területen, ahol a bolygatatlan homok felett megmaradt a humuszréteg, a humusz tetején kisebb-nagyobb foltokban, hol vastagabb rétegben, hol csak néhány faszéndarabkával kevert vékony csíokban, látható volt az 1241-es pusztulási réteg. Helyenként vastag paticsförmelék, vagy égett deszka, gerenda maradványok voltak benne. Úgy tűnt, hogy az egész 13. századi járószintet elborították a leégett, kidőlt építmények romjai, és a pusztulást követő tereprendezés nyomai. Ezen a területen (a feltárás szerinti 32-24. szelvényben), a 15-17. századi útrétegek alatt megmaradtak egy 1241-ben leégett kovácsműhely (18. 21. kép) és egy gazdasági épület maradványai.⁸³ Az előbbi épületektől nyugatra, 12 m-re (37. szelvény) egymás közelében egy kerek és egy ovális alaprajzú, 12-13. századi cserepekkel kevert homokos földdel betöltött gödör alsó része helyezkedett el.⁸⁴

A Városháza északi udvarán elpusztult nagy kiterjedésű fémfeldolgozó műhely, az egymásra épített ipari kemencék, műhelygödörök, faszénégető- és öntögödörök sokasága a pesti fémművesség jelentőségét mutatja. Az itt előállított fémtárgyak egy része a város és a lakosság szükségleteit fedezte, de feltételezhető, hogy a termékek nagyobb része a kereskedelembe került. A különféle kemencék azt mutatják, hogy a vas és a színesfém feldolgozását több mester irányította, ezek egyike lehetett az 1240-es oklevélben említett Henrik mester, aki a harangöntők munkáját irányította.

Azt nem tudjuk, hogy a mesterek az ipartelep helyét megkapták, megvásárolták, vagy bérelték-e a várostól. A legfontosabb kérdés azonban, hogy az ipartelepen dolgozó mesterek szabadon rendelkeztek-e az általuk elkészített termékekkel, vagy a termékek egy részét, vagy az abból származó jövedelmek egy részét, be kellett szolgáltatniuk a királyi városnak, illetve a királyi udvarnak.⁸⁵

Régészeti leletek. A fémfeldolgozó műhely területéről a cserép edénytöredékek mellett nagy mennyiségben állatsont és kovácsoltvas darabok, valamint kisebb mennyiségben kövek, különféle olvadékrögök kerültek elő. Az állatsontok az ipari objektumok feltöltés rétegeiben kerültek elő, feltehetően a közeli hulladéktelepről származtak. A kovácsoltvas leletek nagyrészt apró, 0,3-0,5 cm nagyságú égett vastörmelékek, szétégett tárgyak, szögek, késpengék pántok, vasalások töredékei voltak. Az elnagyolt kváderkövek és törtekövek, egy-egy tűzhely közeléből kerültek elő. A legérdekesebb leletek a fémfeldolgozással szoros kapcsolatban álló olvadékrögök, de mivel anyagvizsgálat még nem készült, ezek összetételéről semmit sem tudunk.

A változatos formájú, sokféle nyersanyagból készült edénytöredékekre már az ásatás idején felhívultunk, mert hasonló összetételű leletcsoport Pesten még nem került elő. A legfontosabb leletek a műhelygödörökben, a tűzhelyek aljába tapasztva és a tűzhelymaradványok közötti feltöltés rétegekben kerültek elő (23. kép). Annak ellenére, hogy a fémfeldolgozó műhely területén előkerült cserepekből egyetlen edényt sem lehetett összeállítani, kiderült, hogy a tatárjárás (1241-42) előtti időszakban milyen edényféléket használtak. Különösen feltűnő volt, hogy a lelet együttesnek a nagyobb részét a cserépüstök és az ausztriai import edények töredékei alkották (24. kép). A hagyományos és a közismert magyar edénytípusok közül kiemelkedtek a fehér, nagyméretű, tároló edények és a palackok töredékei. Számos nagyméretű, vastag falú, ma még ismeretlen formájú edényből származó töredék is előkerült. Ezeket feltehetően a fémolvasztás közben használták. Különböző, kisebb méretű tégelytöredékek zárták a fémművességhez szükséges edényfélék sorát.⁸⁶

⁸⁰ THEOPHILUS 1986. 116.; a kemence rajza: 112.

⁸¹ THEOPHILUS 1986. 79-80.

⁸² THEOPHILUS 1986. 115-116.

⁸³ IRÁSNÉ MELIS 2012. 36-39.

⁸⁴ Nem tudjuk, hogy ezek a gödörök a kertekhez, vagy az ipartelephez tartoztak.

⁸⁵ Esztergomban, a középkori Kovácsi településen 9-10. századi fémolvasztó kemence került elő. Ez a fémműves központ 970 körül alakult, fejedelmi, majd királyi szolgáltató népek – egybek mellett a 11-13. századi pénzverők telepe lett. Kovácsi település, mint a királyi kovácsok és pénzverők faluja a 13. században tűnt fel. IV. Béla 1264-ben kiadott oklevelében leírták, hogy Kovácsi északi részén helyezkedett el a kovácsok utcája. HORVÁTH-KELEMEN-TORMA 1979. 175-176.

⁸⁶ IRÁSNÉ MELIS 2012. 39-47.

A fazekas műhely maradványai az I. kertben, 13. század 1. fele

A 13. századi városfal külső oldalán, a fémfeldolgozó iparteleptől nyugatra, az I. kert déli felében, fazekas telepre mutató égetőkemencék maradványai helyezkedtek el (18. kép). A 12-13. századi I. kerten keresztülhaladó, 8 m széles, 17-18. századi sáncárok külső oldala mellett két kemence és egy agyagos gödör, a sáncárok belső oldala mellett egy kemence részletei maradtak meg (25. kép). A kert keleti „a” határ árka és a kemencék között 12 méter volt a távolság. Mindegyik a 15. századi városfal járósíntjétől 60-70 cm-rel mélyebb, 13. századi járósíntről mélyült a bolygatatlan homokba. A kemencéket kevert, barna humuszos földréteg takarta, amelyben néhány jellegtelen 12-13. századi cserép és állatsont töredék volt. A kemencék mérete, építésmódja és a szerkezete azonos volt. A 17-18. századi sáncárok külső oldalán feltárt két kemence maradványai egy nagyobb, 60 cm mély gödör ÉNy-i sarkának a két oldalán helyezkedtek el. A kemencék alsó részét, a tüzelőtereket, a gödör aljától 30-35 cm magasan a homokfalba vájták, majd a bolygatatlan homok tetejére felépítették a tüzelőtérnél nagyobb átmérőjű égetőteret.⁸⁷ Mind a két kemencét a korábbiak helyére építették. Látszott, hogy a feltárt tüzelő-

terek hátsó fala mélyebben benyúlt a homokfalba, így a korábbi kemencék kemény, átégett fenéklapja az újabbak előterét alkotta. A 15. században a kemencék előterébe beástak egy mély munkagödört.

40. kemence, 13. század 1. fele

A gödör északi falában helyezkedett el. (25. kép 1). Megmaradt a tüzelőtér, és a fűtőcsatorna égett, tapasztott alja. A homokba vájt kerek 65 cm átmérőjű, 25 cm magas tüzelőtér alja és az oldala, valamint a fűtőcsatorna oldala, nem volt betapasztva. A bolygatatlan homok, különösen az oldalfalak vastagon átégették és kormosak voltak. A 35 cm széles, 40-45 cm hosszú fűtőcsatornát szintén a homokfalba vágták. A tüzelőtér alját 1-3 cm vastag faszénréteg borította. A tüzelőtér felett a bolygatatlan homok tetején, 10 cm magasan megmaradt a tüzelőtérnél nagyobb égetőtér fenekének a széle. A belső oldalán töredezett, 12-15 cm széles paticsgyűrű a bolygatatlan homokon feküdt. Az égetőtér feneké, szintén kör alakú, belső átmérője 95-100 cm volt.

A tüzelőtérben lévő faszénréteg felett az egész tüzelőteret patics darabok töltötték be. A fűtőcsatornában is patics volt. A paticsdarabok egy része 6-10 cm vastag, élénkvrösré átégett, ezeknek az egyik oldala vastagon kormos, a másik oldala szürke - füstös - élénkvrös színű volt. Ezek valószínűleg az edénytartó elemeiből származtak. Néhány patics darab egyik oldala tiszta, téglaszínű, a másik oldal pedig enyhén füstös, szürkés árnyalatú volt. Ezeknek a vastagsága változó volt, és korántsem voltak olyan jól átégve, mint az élénkvrös, kormos darabok. Az enyhén füstös darabok feltehetően a kemence falaiból származtak.

41. kemence. A gödör ÉNy-i sarkában helyezkedett el (25. kép 2). Csak a kör alaprajzú tüzelőtér maradt meg. Átmérője 100 cm, az égett homokfal 25 cm magas volt. A tüzelőtér alját 1-2 cm vastag faszénréteg borította.

A kemencék 60 cm mély előtere hamus barna homokkal volt betöltve, kevés és apró patics-törmelék és jellegtelen cserépdarabok voltak benne.

42. kemence, 13. század 1. fele

A 17-18. századi sáncárok belső oldalán, 18-20. századi alapfalak között a 41-42. kemencétől nyugatra, 13 m-re előkerült egy kemence maradványa (25. kép 3). A bolygatatlan homokban, a 27-28. kemencék aljával egy szinten helyezkedett el. A vrösré égett homokfolt átmérője 100 cm volt, vékony fa-

⁸⁷ A Budapest XXIII. Soroksár Várhegyen feltárt öt edényégető kemence egy, 7×7 m négyszögletes terület északi oldalán helyezkedett el. A feltárás szerinti 3. kemence maradványai fölé építették a 2. és 4. kemencét, a négyszögletes terület ÉK-i sarkában az 5. az ÉNy-i sarokban az 1. kemence helyezkedett el. A kemencék szája az 5×4,6 m téglalap alakú előtérre nyílt. Az előtér a kemencék szája előtt 75 cm mély volt, és az előtér déli oldaláig 60 cm-t emelkedett. Az előtér alját háromszor lesározták, a vékony tapasztás rétegek között kormos patics-törmelék volt. A feltárás idején az előtér DK-i negyedét hullámos felületű, kormos patics halom töltötte be, amely felért a 4. és 5. kemence tüzelőterének az aljáig. A kemencék fenéklapjának a széle ebben a patics halomban törött össze. A patics halom utolsó rétege feltehetően az 1. és 2. kemence szétszedéséből származott. A kemencék tüzelőterét a lejtős gödör függőleges, a feltárás idején 130 cm mély, homokfalába vájták. Az 1. kemence 40 cm magas tüzelőtere maradt meg a legjobb állapotban. A homokfalba vájt üreget először kiegészítették, majd az égett, kormos homokot 5 cm vastagon betapasztották. Az ovális alaprajzú tüzelőtér mérete: 140×110 cm. A 40 cm széles tüzelőnyílást az oldalfal 2-3 cm-es kihajlításával képezték ki. A tüzelőtér falai, mind az öt kemencénél, szürkés vrösök voltak a beleégett koromtól és a füsttől. Az 1. kemence tüzelőterének a tetején, a belső szélen, edényégető kemencékre jellemző légjáratok félkörös -törött- maradványait találtak meg. A tüzelőnyílás két oldalán megmaradtak a tüzelőnyílást lezáró világossárga agyagtapasztás darabjai. A kemence előtt otthagyták az összetört égetőtér paticsdarabjait. Miután elhordtuk a paticsot, az előtér alján egy, félkör alakú, 15 cm vastag, 6 cm magas, tapasztott bordát, parázsfogót, találtunk. IRÁSNÉ MELIS 1992. 87-88. A kemencétől déli irányban 10 méterre került elő a feltárás szerinti 5. ház. Ennek a bejárata közelében egy 80 cm átmérőjű, 30 cm mély tapasztott aljú gödör helyezkedett el. Egy világossárga, cipó alakú, 45 cm átmérőjű agyagtömb volt benne. Ez az agyag gyakori építőanyag volt

ezen a lelőhelyen, ilyen agyaggal volt betapasztva a közeli 1. edényégető kemence tüzelőnyílása is. IRÁSNÉ MELIS 1992. 82.

szénréteg borította. Az előkerülés körülményei és a felt mérete alapján szintén egy edényégető kemence maradványának tekintjük.⁸⁸

43. agyagos gödör, 13. század 1. fele

A kemencés gödör K-i falában, az 1. kemencétől 2 méterre helyezkedett el (25. kép 4). A bolygatatlan homokba ásták. 230 cm hosszú és 25 cm mély, teknős aljú gödör volt. A szélességét nem ismerjük, mert a tanúfal mögött egy 19. századi fal húzódott. A 60 cm széles tanúfalba beástunk egy 60 cm széles árkot, és láttuk, hogy a 13. századi agyagos gödör belsejét 2 cm vastag, világosszürke agyaggal kitapasztották. A gödör tele volt a szürke tapasztaától élesen eltérő, sárgásszürke, tömör agyaggal, amely nem kötött bele a szürke agyagba. A sima aljú, sárgásszürke agyagdarabokat ki lehetett szedni a gödörből. Az 1-2. kemencék maradványait befedő feltöltés tetején vékony sóderréteg húzódott, amely a 17-18. századi sáncárok külső oldalán távolabb is megjelent. Ez volt a 13-14. századi járószint.

Az ipartelepek 1241-ben leégtek és megsemmisültek. A tatárok 1241-ben, mielőtt felgyújtották volna, 3 napig ostromolták Pestet, és eközben, minden elpusztult a városfalon kívüli területen. A történetírók Rogerius mester és Spalatoi Tamás részletesen elbeszélték Pest felégetését, és a város pusztulását, amelynek a nyomait a városfalon belül, vastag égésrétegek formájában, mindenütt megtaláltuk. A Városháza északi udvarán azonban, nagy összefüggő felégetés nyomai csak a műhelyek területén kerültek elő.

3. PERIÓDUS

A TATÁRJÁRÁS UTÁNI ÚJJÁÉPÍTÉS, PEST BUDA KÜLVÁROSÁVÁ ALAKUL, 1242-15. SZÁZAD KÖZEPE

Pest újjáépítése és az önálló városi élet megszűnése, 13. század

A tatárok kivonulása (1242) után, a túlélők rövidesen visszatértek Pestre és az újjá alakult városvezetés irányításával megkezdték a romok eltakarítását. Eközben a tatárok elől az adriai tengerpartra menekült IV. Béla király és a királyhoz hú főurak visszaindultak Magyarországra. IV. Béla 1243. április 16-án megérkezett Óbudára és a Nyulak-szigeti (Margit-sziget) udvarházban szállt meg. Magával hozta a Duna-menti katonai

védelmi vonal kiépítésének a tervét. Elutazása előtt 10 nappal (1243. június 5.) kiadott oklevelében elrendelte, hogy a budai Várhegyen erődített várost építsenek, amely az újabb tatártámadás esetén védelmet nyújt az óbudai és pesti polgároknak, valamint a két város egyházi intézményeinek.⁸⁹ A pestiek a király távozása után folytatták a Pest újjáépítést, megindult a közlekedés, a hajózás, a kereskedelem. 1244-ben IV. Béla megújította Pest 1241-ben elveszett kiváltságlevelét, és a régi jogok mellett a pesti polgárok új kedvezményekben is részesültek. Pest árumegállító jogot kapott, a belföldi és távolsági kereskedelemről egyre nagyobb haszna lett a városnak. A jelentős összeget kitevő vámjövedelmekért rövidesen megindultak a pereskedések a városi polgárok és az egyházi testületek között, a fennmaradt oklevelek a várostörténeti kutatás értékes forrásai lettek. Az újjáépítés és a gazdasági élet fellendülése azonban hirtelen megszakadt, amikor 1246 körül az újabb tatártámadás hírére a király a budai Várhegyre költöztette az óbudaiakat és a pestieket.⁹⁰

A rettegett támadás elmaradt, folytatódott az új város felépítése. A Budára költözött lakosok a Várhegyen maradtak, de megőrizték a pesti tulajdonukat, és a város kiváltságai és jövedelmei is egyelőre megmaradtak. Rövidesen egyre több tisztázatlan kérdés merült fel Ópesten, a legfontosabbak a városvezetéssel álltak kapcsolatban. A pesti polgárok Budára költözésével fokozatosan csökkent a pesti tanács tagok jogköre és az 1260-as évek elejére Ópesten már nem volt önálló városi tanácsa. Pest jogi helyzetének tisztázására csak a budai vár felépülése után, az 1264-1265-ös években került sor. Buda egységes vezetést kapott, a budavári rektor és a király által kinevezett várparancsnok és főbíró került a városigazgatás élére. Budavár magyar és német telepesei egyformán polgárjogot nyertek, egységesen civisnek nevezték őket. Pest végleg elvesztette önállóságát, Buda külvárosává süllyedt, falunagya a budavári rektor fennhatósága alá tartozott. Eközben az ó/pesti lakosság összetétele is megváltozott. A német patríciusok helyére, magyarok, közöttük több alföldi nemesi család is Pestre költözött. 1281-ben Farkas bíró személyében magyar falunagya volt a városnak.⁹¹

Pest újjáépítésében kiemelkedő szerepet játszott az egyház (1. kép). A főtéren álló Boldogasszony plébániatemplom rendbehozatalát Ákos mester

⁸⁸ A III. ásatási szelvényt két alkalommal előntötte a csőtörésből származó víz. A fotózásra előkészített, fóliával letakart felületek szétáztak, csak rajzok maradtak.

⁸⁹ SZÜCS 1993. 18-19. 27-32.; GYÖRFFY 1998. 644. 652.; IRÁSNÉ MELIS 2007. 255-256.

⁹⁰ GYÖRFFY 1973. 295-297.

⁹¹ GYÖRFFY 1973. 308.

irányította, aki már 1235–1240 között feltűnt a kiváltságos, királyi kápolna élén, majd 1244-ben újból elfoglalta a plébániát. A főúri nemzetségből származó főpap a korszak egyik kiemelkedő személyisége volt, egész életében a királyi család támogatását élvezte. Már gyermekkorában a királyi udvarban élt és együtt nevelkedett IV. Béla öccsével, Kálmán herceggel (1208–1241).⁹²

A domonkos szerzetesek 1242-ben az elsők között jöttek vissza Pestre, mert a mocsarakkal körülvett fehérvári kolostorban sértetlenül átvészelték a tatárjárást. Rövidesen, az 1240-es évek közepén elindultak a domonkos rend budai és Buda körüli nagy építkezései. Új kolostort építettek a Várhegyen, a Margit-szigeten, és újjáépítették a felégetett pesti kolostort. 1273-ban, a Domonkos-rend már Pesten tartotta a nagykáptalant.⁹³ A kolostor mellett beginaház (vallási fogadalmat tett, világi nők gyülekezete) működött. A jámbor világi nők egyike volt „éles szemű Erzsébet,” aki Szent Margit halála idején, a sziget irányából fényes csillagot látott felemelkedni az égen.⁹⁴

A 44. Alcantarai Szent Péter tiszteletére szentelt ferences kolostor tatárjárás után, a 13. század 2. felében épült. Az első, fennmaradt történeti adat szerint 1288-ban Gellért volt a kolostor guardianja. A középkori kolostor a jelenlegi épület helyén, a 13. századi városfalnál, a Hatvan felé vezető út mellett állt. A templom középkori építéstörténetéről szintén kevés adattal rendelkezünk. Középkori falrészleteket csak a 18. századi templom hajó ÉNy-i sarka körül kutattunk. Itt azonban, két, alapvető fontos dolog kiderült. Feltárult, hogy a 18. századi ferences templom téglá hajófalát ugyanabban az irányban a török hódoltság idején mecsetté alakított késő középkori templom kváder borítású kőfalmaradványaira építették. Azt is látni lehetett, hogy a késő középkori templom ÉNy-i sarka egy korábbi, néhány fokkal eltérő tájolású, lebontott templom ÉNy-i hajófal maradványai közé épült. Ez utóbbi, 13. századi falak körül nem kerültek elő az 1241-es pusztulási rétegek. Ezek hiánya a templom 1242 utáni építési idejére mutat.⁹⁵

A középkori alapokon álló 18. századi templom északi hajófalja mutatja a középkori utca déli oldalát. Az utca északi oldalán sorakozó középkori házakat a 18–19. században, a Kossuth Lajos utca kiszélesítése során bontották el. A mai úttest alatt,

a közműhálózat vezetői között ma is megvanak a középkori kőházak vastag falrészletei.

A 13. század utolsó évtizedeiben országos események zajlottak Pesten és a város határában.⁹⁶ 1278-ban a Pest melletti Rákos mezőn gyülekezett IV. László (1272–1290) serege, és innen indult cseh Ottokár ellen. A sereg jelentős része a kunokból állt, akik az Alföldről érkeztek Pest alá. IV. Kun László 1275-ben és 1289-ben kiadott oklevelet a Pest melletti Rákoson. IV. László öt országgyűlése közül egyet, 1286 júniusában a Rákos mezőn tartotta. III. András (1290–1300) uralkodása alatt, 1298-ban ismét a Rákos mezőn gyűltek össze a nemesek, szászok és kunok a hatalmaskodók elleni 44 cikkelyből álló törvények meghozatalára. A törvényt a pesti ferences kolostorban szövegezték meg. A következő évben is itt tartottak országgyűlést. A későbbi évszázadokban a 13. század-végi hagyományok alapján Rákos mező lett az „ország közepe” az országgyűlések színhelye.⁹⁷

Az országgyűlésekkel kapcsolatos adatok egyértelműen mutatják, hogy a 13. század 2. felében a városkép legfontosabb, meghatározó egyházi és világi épületei készen állottak. A kolostorokban politikai események zajlottak, működött a plébániatemplom, és a régészeti kutatásokból láttuk, hogy rendbe hozták a főtér körüli, és a többi városi házat. Több helyen megfigyeltük azonban, hogy a keskenyebb falakat emeltek a romokra, és kisebb lett az épületek alaprajza. Az újjáépítés kettős városépítészeti folyamat volt, az 1241 előtti városszerkezeten kialakult a gótikus városkép. A 14. század folyamán, amikor a tatárjárást és Pest önállóságának elvesztésével járó gazdasági megtorpanást kiheverte a város, fokozatosan újjáépültek az 1230-as években fejlődésnek indult városközpontok.

Pest É-ÉK-i határa, Bécs-Újbécs (Budapest V. Károly körút 28–30.)

A 13. századi városfalon kívüli pesti határ kiterjedését nem ismerjük, de amikor a tatárok 1241-ben a Pest körüli kerteket és a fémműhelyeket felégették, ez a terület a pesti határ része volt. Erre mutat, hogy a Pestre visszatérő lakosok és az újonnan érkezettek a városfalon kívül elhelyezkedő fémfeldolgozó műhely területén is gondosan eltakarították a romokat. A fémfeldolgozó ipar-

⁹² GYÖRFFY 1973. 339–340.

⁹³ GYÖRFFY 1973. 309.

⁹⁴ GYÖRFFY 1998. 546.; *Árpád-házi Szent Margit* 1999. 41.

⁹⁵ IRÁSNÉ MELIS 1976. 319–320.

⁹⁶ A mai közhiedelemmel ellentétben, Rákos-mező a középkorban a Duna, Pest város É-i és ÉK-i határa, a mai Múzeum-, Károly körút, Deák Ferenc utca (a mai V–VIII. kerületek), és a Rákos-patak vidéke között helyezkedett el. A legtöbb történeti esemény Budával szemben, a Duna bal partján, Pest mellett, a Rákos-mező déli határában történt.

⁹⁷ RÖMER 1873. 40–42.; GYÖRFFY 1973. 336–337.; GYÖRFFY 1998. 550–551.

telep területén mindössze két új kovácműhely építettek. A 45. (az ásatási sorszám és a korábbi publikáció szerinti 22.) műhely volt a jelentősebb (22. kép). Teljes egészében a tatárjárás előtti műhely elplanírozott maradványaira építették. Egyszer az egész műhely átépítették, azt azonban az elhasználdott tűzhelymaradványok gondos lenyesése miatt, nem lehetett megállapítani, hogy hányszor került sor új tűzhelyek építésére. A 13. század második felében lebontották, a maradványait a korszakra jellemző régészeti leletekkel kevert földdel feltöltötték és 20-25- cm vastag, tiszta homokréteggel eltakarták.⁹⁸ Ettől ÉK-i irányban 80 méterre, az 1241-ben elpusztult 5. műhelygödörben is volt kovácstűzhely (26. kép). 1242 után a műhelygödör helyén felépítették a 46. (az ásatási sorszám és a korábbi publikáció szerinti 24.) kovácműhelyt. Rövid ideig működött, feltehetően a 13. század 60-70-es éveiben lebontották. A tűzhely maradványait annyira lenyesték, hogy csak a padló alatti átégett folt maradt meg.

Pest déli határában, az V. Váci utca 54. ház udvarán egy 13. századi üvegyártó műhely maradványai kerültek napvilágra. Megmaradt a cölöplyukakkal körbevett olvasztó kemence kővel bélelt tüzelőtere. Közéleben egy, kővel és agyaggal bélelt, hűtésre szolgáló, kerek gödör helyezkedett, amely a feltárás idején állatcsontokkal és 13. századi edénytöredékekkel volt betöltve. A műhely, a városfal külső oldalán kialakult 13. századi ipari övezet része volt, ahol a pestiek 1246 körüli Budára költözése után, helyenként továbbfolyt az ipari termelés.⁹⁹

1246 körül, a pestiek Budára költözésével a gondosan rendezett terület hasznosítása, beépítése átmenetileg félbe maradt. A Pesttel szomszédos É-ÉK-i területet egy, 1268-ban kiadott oklevélben Újbécsnek nevezték. IV. Béla király, mint lakatlan földet, a rajta lévő Werner palotával együtt a Margit-szigeti apácáknak adományozta. A beiktatás ellen Werner (budavári bírós) fia Péter és a pesti polgárok tiltakoztak. Az érintett felek 1281-ig pereskedtek, ekkor Újbécsset kettéosztották. A Pest körüli nagy árkon belüli részt Werner palotájával együtt, a pestiek kapták, az árkon kívüli rész az apácáké maradt. A határ a Duna parton, Werner palotája mellett indult, a nagy árok mentén a Váci útig haladt, kelet felé elért egy dombig, ahol a pogányok sírjai voltak. Szántóföldeken, réteken és egy homokhegyen keresztül két út közé érkezett, az egyik Nyírre, másik Párdiba, az ÉK-i határba (Budapest XV. Rákospalotára és a XVI. kerület

Cinkotára) vezetett. A nagy árok a középkori határ jellegzetes, sokszor említett része, feltehetően a mai Kiskörút vonalában övezte Pestet és a szomszédos településeket.

A pereskedés folyamán, feltehetően a pesti polgároknak sikerült bizonyítaniuk, hogy az 1268-ban Újbécsnek nevezett területen keresztülhaladó a nagy vizes árok és a 13. századi városfal közötti terület korábban is Pest tulajdona volt. Werner budavári bírós, az 1218-1225 között érkező „nagypesti” német telepesek vezetője volt, és a „palotáját” a pesti határban, a város közelében építette fel. A palota maradványai még nem kerültek elő.¹⁰⁰

A bécsi, újbécsi topográfiai kérdések egyelőre tisztázatlanok a várostörténeti kutatásban. Lehetőség, hogy a pesti királyi udvarhelyet és a mellette működő dunai átkelőhelyet nevezték Bécsnek. Ezzel magyarázható, hogy a Váci utca-Régiposta utca kereszteződésében álló, a félbe maradt, 15. századi pesti vár öregtoronyát, egy, a tatárjárás idején leégett, 13. századi épület helyére építettek. A vár öregtoronyától északra, a Váci utca végén előkerült a vár északi kaputornya. A kaputorony közelében, a mai Kristóf tér és a Bécsi utcasarkok körül a 13. századi járósinten a késő középkorban elbontott épület, - épületek (?) - kő falmaradványai kerültek elő. A Pesten jól látható 1241-es pusztulási rétegek azonban, a bolygatatlan talajba épített Váci utcai kaputorony, és az ugyancsak bolygatatlan talajba épített, 48. Kristóf téri kőházak maradványai körül, hiányoztak.

A Pestet körülvevő nagy árok külső oldalán elhelyezkedő Újbécs az egész középkorban fennmaradt. I. Károly király (1309-1342) Drugeth Vilmosnak adományozta, és 1341-ben is a család birtokában volt. A 14. század folyamán több nemesi család osztozott Újbécsen, majd a 15. század elején Zsigmond király (1387-1437) az egész Újbécsset megszerezte.¹⁰¹

Pest Buda külvárosa, a városrész gazdasági erejének növekedése 15. század első felében

Az Anjou királyok nem foglalkoztak Buda külvárosával. I. Lajos 1351-es és az 1370-es években kiadott intézkedései, amelyekkel a királyi városok fejlődését és védelmét kívánta elősegíteni, Pestre nem vonatkoztak. A 14. században Pest Budával szembeni hátrányos helyzete a városirányításban tovább növekedett. A városépítéset is megtorpant. Nincs tudomásunk arról, hogy az uralkodó a Boldogasszony plébániatemplom mellett, más na-

⁹⁸ IRÁSNÉ MELIS 2012. 38-39.

⁹⁹ ZÁDOR 2013. 108-110.

¹⁰⁰ GYÖRFFY 1973.310.; GYÖRFFY 1998. 552.

¹⁰¹ KUBINYI 1973.,14-15.

gyobb építkezést támogatott, vagy a város maga építkezett volna. Csak egy kisebb királyi építkezésről vannak adataink. A Március 15. téren az 1930-as években egy késő középkori hulladékgödörből I. Lajos király (1342-1382) és Zsigmond király (1387-1437) címereivel díszített kályhacsempe töredékek kerültek elő. Ebből több kutató a közelben lévő királyi házra következtetett.¹⁰² Egy cserépkályha felállításához azonban, nem szükséges az épület átalakítása, a késő középkori feltöltések anyagát pedig, az egyik szeméttelépéről hozták. Nem kétséges azonban, hogy Pesten továbbra is volt királyi ház, amely a város egyik legfontosabb épülete lehetett.¹⁰³

A 14. században Pest gazdasági jelentősége fokozatosan növekedett, és a 15. század elejére forgalmas, nagy haszonnal működő kereskedelmi központtá vált. A legfontosabb ágazat az állatkereskedelem volt. A 14-15. században kitenyészített, nagy testű, magyar szarvasmarha keresett, jövedelmező árucikk volt a nyugat-európai piacokon. Az alföldi mezővárosok mellett a központi fekvésű városok, Szeged, Pest, Buda és Fehérvár is bekapcsolódtak a tenyésztésbe és a kereskedelembé. Bérbe adták a legelőket és hitelekkel folyósítva az értékesítésben is részt vettek. Pesti kereskedők külföldi tevékenységéről már a 15. század elejéről vannak adataink. Egyikük, Lorberer Zsigmond, a velencei Fondasco de Tedeschi-ben is megfordult, mások nyugati országok kereskedőivel álltak kapcsolatban. Hiteleztek a pozsonyiakkal, vagy állatokért cserében posztót vásároltak.¹⁰⁴ A szar-

vasmarha és a juh mellett a ló kereskedés szintén nagy haszonnal járt. Bertrandon de la Brocquière francia lovag 1433-ban, a Szentföldről Magyarországon keresztül utazva tért vissza hazájába. Néhány napot Pesten is eltöltött, úti beszámolójában értékes adatokat találunk. „Pesten igen sok lókereskedő van, ha valaki kétezer jó lovat kívánna venni, itt bizonyára kaphatna. Tíz lóból álló istállóként adják el, minden istálló ára 200 forint. Láttam olyan lovakat is, hogy közülük kettő-három megérné az említett árt. Legnagyobb részök a Magyarország határait borító erdélyi hegyekből való. Vettem egy kitűnő futót, egyébiránt majd mind hátszló. Az ország igen jó legelőket szolgáltat számukra. Hibájak azonban, hogy kissé makrancosak, különösen pedig nehezen patkolhatók.”¹⁰⁵

Az állatok mellett sok más, kül- és belföldi áru haladt át, vagy cserélt gazdát Pesten. A város Zsigmond királytól Vasas Szent Péter napjára (augusztus 1-re) országos vásártartási jogot kapott. A pesti vásár vámja a szigeti domonkos apácáké volt, azonban az apácák állandó panaszai azt mutatják, hogy nem mindig sikerült a jogukat maradéktalanul érvényesíteni. A dunai rév vámok a budai káptalant illették, de ők is állandó vitában álltak a révészekkel, a Margit-szigeti apácákkal és a pesti polgárokkal.¹⁰⁶

A 14. századi Pest iparát még jelentéktelennek tartja a kutatás. Budához, Óbudához képest valóban kevés pesti iparos említése maradt fenn az oklevelekben: 1344-1349 között három mészáros, 1390-1432 között három szabót, 1350-ből egy tímárt, és 1427-ből egy vadvágót ismerünk.¹⁰⁷ A felsoroltakon kívül bizonyára sokkal több iparos volt Pesten, hiszen nélkülözhetetlenek voltak az élelmiszereket előállító iparosok például, a pékek, a mészárosok, vagy a halászok. Nem hiányoztak a mindennapi élet egyszerűbb tárgyait előállító, vagy javító kézművesek. Bizonyára Pesten is patkolták a lovakat, készítettek lábbeliket, ruhaféléket, stb. Az 1350-ben említett tímár azt mutatja, hogy már volt egy kisebb-nagyobb bőrfeldolgozó műhely, a cserzőgödör és a műhely többi épülete feltehetően már nem a városi polgárok házaik között, hanem azoktól távolabb, a város határában helyezkedtek el.

A városépítéssel fellendülése a 15. század első felében

Pest gazdasági életének, a városi iparnak és a kereskedelemnek a fellendülése az 1460-as évekre

¹⁰² HOLL 1958. 225.

¹⁰³ Az V. Molnár utca 36. ház pincéje alatti 2. ház utca „A” helyiségében, az ÉK-i sarok közelében kemencét építettek. A ház a 16. század első felében elpusztult, az újjáépítés előtt a kemence romokat lebontották, és a helyét a 16. század első felére jellemző régészeti leletekkel kevert földdel betöltötték. A leletek közül kiemelkedik egy budai műhelyben készült nyolcszögletű majolika padlótegla töredéke, amelyet a Hunyadiak beszercei grófi címerének oroszán alakjával díszítettek. BERTALANNÉ 1952. 186-189.; BALOGH 1966. 261, 375. kép. A majolika padlótegla, velencei üvegedény, 16. század eleji, magyar vegyes mázas díszedények töredékei általában a királyi központokból, vagy a királyi udvarhoz közelálló személyek házaiból kerültek elő. A pesti Molnár utcai ház feltöltéséből származó értékes töredékek azonban, nem a pesti királyi házból, hanem egy közeli szeméttelépéről származnak. IRÁSNÉ MELIS 1996. 230. 13-16. kép. Ugyanilyen úton kerültek a király címeres kályhacsempe töredékek a Március 15. téri szeméttelépésbe.

¹⁰⁴ A 15. század közepén az egyik leggazdagabb állatkereskedő Gubacsi Ferenc Gergely volt. 1437-ben még, mint a Pesttől délre elhelyezkedő Gubacs falu lakosa, hitelezett egy pozsonyi kereskedőnek, akinek cserében aacheni és kölni posztót kellett volna szállítania. A küldemény egyre később, és mivel időközben Gubacsi Ferenc Gergely pesti polgár lett, ezután a pesti tanács sürgette a tartozás kiegyenlítését. Gergelyt többször pesti bírónak választották. Később, mint volt pesti bíró újabb üzletet kötött a pozsonyiakkal, készpénzért és különféle árukért 1000 juhot szállított Pozsonyba. KUBINYI 1973. 51.

¹⁰⁵ SZAMOTA 1981. 94.

¹⁰⁶ KUBINYI 1973. 46-47.

¹⁰⁷ KUBINYI 1973. 56.

elvezetett az önálló városigazgatás megszervezéséhez, de eközben Pest és a város határa egyre jobban zsúfolt, rendezetlen városképet mutatott. A 13. századi városfal külső É-i oldalán nagy, kihasználatlan területet foglalt el a szórványosan beépített újbécsi határrész, egyre jobban összehúzórt és körbeépült a ferences kolostor melletti állatvásártér. Zsigmond király (1387–1437) uralkodása utolsó éveiben érdeklődéssel fordult Pest felé és nagy építkezésekbe kezdett. Lebontották a Boldogasszony plébániatemplomot, helyére egy gótikus stílusú, jellegzetes, Közép-európai, német-francia hatásra kialakult, háromhajós, szentély-körüljárós csarnoktemplomot építettek. A tervezést és az építést is a királyi építőműhely végezte. Először a nyolcszög öt oldalával záródó szentély készült el, egyidős vele a hatszög alaprajzú szentségház. A falakon megmaradt freskórészleteken firenzei mester, az Esztergomban dolgozó Niccolo di Tommaso, vagy egyik tanítványa kezemunkáját lehet felismerni. A szentély ülőfülkéinek hátfalára Passio jelenteket festettek, ezek is olasz hatást mutatnak.¹⁰⁸

50. a félbe maradt pesti vár

Az 1430-as években a 13. századi városfal északi oldalán Zsigmond király utasítására nagy építkezésbe fogtak a Duna parton. Lebontották a korábbi, az 51. hajóhidat tartó pillért, a helyére egy nagyobbat építettek (12. kép 7). A nagyméretű kváderekből épített, masszív építmény nemcsak a csónakokból álló, szétnyitható hajóhidat tartotta, hanem azt a hatalmas szemekből álló, Duna záróláncot is, amely Buda árumegállító joga érvényesítésének hatásos eszköze lehetett.¹⁰⁹ A közelben hozzákezdtek a pesti vár építéséhez. A félbehagyott toronyról Bertrandon de la Brocquiére burgundiai lovag úti beszámolójában olvashatunk. A lovag 1432-ben az Alpokon átkelve Velencébe utazott, innen pedig, tengeren folytatta útját a Szentföldre. A következő évben szárazföldi úton tért haza, s eközben Magyarországon is átutazott. Néhány napig Budán és Pesten időzött (12. kép 4). „Visszatértem Pestre, ahol szintén hat, vagy nyolc francia családot láttam, akik a császár megbízásából a Duna-parton, palotájával szemben, nagy tornyot építettek, szándéka volt a Dunán keresztül óriási láncot húzni, amely a folyamot elzárta volna. [...] Megszemléltem a tornyot, mely körülbelül már háromlándzsányi magas volt. Környeskörül igen sok faragott kő hevert,

azonban az egész abbamaradt, mivel az első kőművesek elhaltak, akik pedig életben maradtak, nem tudták folytatni.”¹¹⁰ A félbe maradt, 23×23 m alapterületű, 4 m vastag falú torony maradványai a Régiposta utca – Váci utca kereszteződésében rejtőznek a földben (27. kép). A pesti vár É-i kaputornya a Váci utca É-i végén állt (28. kép). A várépítkezések idejét a vár területén áthaladó utak alapozásába döngölt régészeti leletek, vastag falú házi kerámia, vaseszköz és állatcsont darabok a 15. század elejére kelteznek. A félbe maradt várat 15. század második felében, az új városfal építése előtt lebontották. A Váci utca É-i végén álló várkapu alsó részét és a kapu északi támpilléreit azonban, meghagyták és a 15. századi városfal északi kapujává alakították (29. kép).¹¹¹

52. Szent Miklós templom és kórház

Pest ÉK-i határában az Árpád-kori városfalon kívüli szabad területek különböző rendeltetésű épületekkel kezdtek beépülni. Ezek között a Szent Miklós templom és kórház (V. Városház u. 9–11) volt a legjelentősebb, amely közvetlenül a 13. századi városfal külső oldala mellett épült fel (1. kép 7). Az építkezés idejét nem ismerjük. 1476-ban Révész György volt a Szent Miklós ispotály mestere.¹¹² A Szent Miklós templom a Városháza utca és a Bárczy István utca sarkán, nagyrészt a mai Városháza DK-i szárnya helyén helyezkedett el. Az 1960-as években a Bárczy István utcában, a közműárkokban különböző falak, egy K-Ny-i irányú falrészlet, külső oldalán egy támpillér maradványaival, kerültek elő. Azt nem lehetett feltárni, hogy a templom szentélye, vagy a hajó részei voltak-e. Többször megbolygatták a templom körüli, középkori temetőt, 1984-ben a Városháza ÉNy-i szárnyának a pincéjében is találtunk középkori sírokat.¹¹³ 1996-ban a Városháza északi udvarán az alább leírt 67. 16–17. századi ház pince betöltésében néhány 15. századi faragott kő, közöttük mérműves ablakkeret töredék is előkerültek, feltehetően a közeli kórház templomából származtak. A templomot a törökök a 16. században le-

¹⁰⁸ NÉMETHY 1890. LUX 1933. 1-31.; GERŐ 1956. GEREVICH 1971. 90-92.; GEREVICH 1973. 276-279.; RADOCSAY 1977. 14-15, 126, 12-16. kép.

¹⁰⁹ IRÁSNÉ MELIS 1976. 324.; IRÁSNÉ MELIS 1976. 1984. 66.

¹¹⁰ SZAMOTA 1981. 94.; KUBINYI 1973. 15, 177.; IRÁSNÉ MELIS 1987. 200-206.

¹¹¹ IRÁSNÉ MELIS 1994. 66-68, 70.

¹¹² 1467-ben az óbudai káptalan panaszt emelt a pesti Szent Miklós ispotály mestere, Révész György és Ötvös Pál ellen, mert a pesti Duna-szakaszon, „a halászlát terület közepében, Beczvara fala közelében, ahol azelőtt soha malom nem állott, malmaikat, a Duna mélyében erősített horgonyokkal annyira zavartál, hogy a régihez képest a halaknak alig felét tudták fogni, miáltal a káptalannak nem csekély kára keletkezett.” RÖMER 1873. 50-51.

¹¹³ Irásné Melis Katalin leletmentése, 1984.

bontották, és a köveit feltehetően felhasználták a pesti Nagy Dzsámi építésénél.¹¹⁴

AZ ÉSZAKKELETI PESTI HATÁR

*Gerendavázis házak, 14.-15. század közepe.
(V. Károly körút 28-30)*

Az ÉK-i pesti határban, az 1241 utáni kovácsműhelyeket a század második felében lebontották, a romokat elhordták, a műhelyek helyét lenyes-ték, és sárga homok feltöltéssel kiegyenlítették a mélyedéseket. A 15. századi városfal belső oldalán, a 15-16. századi utca kialakítása és az új házak felépítése miatt ez a homokréteg csak kisebb foltokban maradt meg, a városfal külső oldalán azonban, az egész ásatási területet elborította. Az 1997-es feltárás IV. és V. szelvényében a sárga homok feltöltésben két ház kiszedett falhelyei és elégett talpgerendái kerültek elő. A 17. századi török, külső ágyúállás építésével feldúlták a házak belsejét, a 18. századi külső árok kiásása közben pedig, megsemmisült a házak északi oldala.

53. ház, 14. század-15. század közepe

Az 1997. évi feltárás szerinti V. szelvény nyugati oldalán, először egy 120 cm széles kutatóárkot ástunk. A 15. századi városfal építése előtti feltöltés alatt, a 13. századi sárga, homokos feltöltésben, a kutatóárok nyugati előtt fala megjelent az 53. ház helyének DNy-i sarka és a 25-30 cm széles keleti fal 8 m hosszú szakasza (30. kép). A faszenes barna földdel betöltött keleti falhely 2-4 cm mély volt. A ház keleti fala a DNy-i sarkon 60×40-50 cm-es négyszögge szélesedett és 40×40 cm-es, négyzetes cölöplyuk volt, a gerendát feltehetően kihúzták, mert sárga homokos föld volt benne. A helyiség sarkában, a kiöblösödés alatt egy 22 cm átmérőjű, kormos földdel betöltött cölöplyuk volt. A déli homlokzaton ferde irányban áthaladt a 15. századi városfal, két faszénfoltot vágott el. A modern pincefalon meghagyott tanúfal alá húzódó folt-részlet 22 cm hosszú és 30 cm széles volt, a 100 cm hosszú nagyobb folt keleti vége szintén 30 cm

széles volt, de a nyugati vége befutott a városfal alá. A falsarok nyugati oldalán egy 50 cm széles építőelem 60 cm hosszú részlete helyezkedett el, a faszénfolttól 8-10 cm széles faszenes, barna földcsík választotta el.

A falmaradványok a ház utcai traktusából, a lakóhelyiségből maradtak meg. A belső tér É-D-i irányban 360 cm hosszú volt, és az ÉNy-i sarokban állt a 140 cm széles (É-D) kemence alapozás maradéka. A szélességét nem ismerjük. A kemence tüzelőterének az alja sárga agyag volt, a lakótérben eső oldalán 14-15 cm széles kormos földdel betöltött egyenes szélű falhely volt, ebben állt az alapozás téglakerete. A lakóhelyiség és a konyha között 30 cm széles vert agyagfal volt, amelynek a konyha felőli oldalán megmaradt a konyhai tűzhely vastag patics fenekének a 60×50 cm nagyságú töredéke.

A házfal mindkét oldalán majdnem egymással szemben, 3-3, 16-20 cm átmérőjű cölöplyukak voltak. Lehetséges, hogy a ház oldalfalainak talpgerendás, gerendavázis szerkezete volt.

54. ház, 14. század-15. század közepe

Az 1997. évi feltárás IV. szelvényében a 15. századi városfal külső oldalán elbontottuk a városfalhoz tartozó, kavicsos, sóderes járósíntet és az alatta lévő, a városfal építéséhez kapcsolódó, barna, homokos, kevert barna földből álló feltöltést (31. kép). A 15. századi járósíntől 20-30 cm mélyen, megjelent egy szabályos, kormos patics-törmeléből álló, 8 m hosszú és 5 m széles folt. A déli és a keleti oldalán 20-25 cm széles faszenes sáv húzódott, a külső oldalán különböző nagyságú, négyszögletes kiszélesedések voltak (32. kép).¹¹⁵ Jól látszott, hogy a lebontott ház maradványait a földben hagyott, használhatatlan gerendákkal együtt felgyújtották, és a ház helyén szétterítették a faszenes, paticsos törmelékét. 20 cm mélyítés és nyésés után tisztább képet kaptunk. A különböző falhelyek, padlófoltok és a különféle cölöplyukak a városfal építését megelőző időszakban itt álló házak és a közelben felépített kemence régészeti nyomai voltak. A 13. századi városfaltól cc. 140 méterre, közvetlenül a 15. századi városfal külső oldalán, a feltárás szerinti 42-47. m közötti szakasz előtt helyezkedtek el. A 900 cm hosszú, és 520 cm széles területen feltárt falhelyek három ház déli helyiségéből maradtak meg. A házak É-D-i tengelye hegyes-

¹¹⁴ A Nagy dzsámi (Büjük dzsámi) helyét egy 18. századi helyszínrajz az Invalidus ház, később pesti Városháza, Városház utcai szárnyának közepe táján tünteti fel. Ezek szerint feltételezhető, hogy teljes egészében a törökök építették, hiszen a középkori Szent Miklós templom feltételezett maradványai, egy keletelt, támpilléres fal, É-i oldalán középkori sírokkal, ettől távolabb, az Invalidus ház (Városháza) Bárczy István utcai homlokzata előtt kerültek elő. A 18. századi adatok szerint a török dzsámi a szerviták temploma lett, amely az Invalidus ház építése közben magától összedőlt. A Nagy dzsámi Fischer von Erlach rajza alapján készült rézmetszeten maradt fenn 1721-ből. FEKETE-NAGY 1973. 359-360.; RÖMER 1873. 179-183.

¹¹⁵ A külső ágyúállás lebontása közben a faszerkezetet kitöltő világosszürke agyagot a helyszínen hagyták, és belefolyt a kiszedett palánkok és a cölöpök helyébe. Ez segítette a rekonstrukciót. IRÁSNÉ MELIS 2002. 558-559.

szögben érte el a 15. századi városfalat. Látható volt a házak déli homlokzatának és a keleti oldalnak a helye.

A keleti falak alapozása 900 cm hosszú, 50-90 cm széles faszén foltta mosódott össze, amelyből 40-60 cm széles, 20-60 cm hosszú, K-Ny-i irányú, téglalap alakú foltok ágaztak ki. A faszénfoltok között sárga, jórészt égett agyagsávok húzódtak, amelyek a felmenő falakból származtak. A faszénfoltok elhelyezkedéséből rekonstruálni lehetett az itt álló házak DK-i sarkát és a DK-i sarokból induló falak részleteit. Egy-egy ház alapozása 50 cm széles gerendákból állt, ezeknek azonban, csak az alsó 4-5 cm vastag faszénrétege maradt meg. Ezért a házak építésmódjáról csak azt állíthatjuk, hogy a házak 50 cm széles talpgerendákon álltak. Az elszenesedett gerenda maradványok tejjével egy szintben, megmaradtak a belső helyiségek tapasztott padlóiból származó agyagfoltok. A talpgerendákat cc. 10-15 cm mélyen helyezték el a talajban, és a 35-40 cm mélyre ásott, nagyméretű függőleges, sarok gerendákhoz és az ugyanilyen mélyre ásott oldalgerendákhoz csapolták.

54/a ház, 14-15. század

A ház a 15. századi városfaltól 720 cm-re állt (33. kép). Megmaradtak a ház DK-i sarkát alkotó, derékszögben álló sarokgerendák földben hagyott égett maradványai. A ház sarkán áthaladt a következő, 54/b ház keleti fala, amelynek a talpgerendája elvágta az 54/a ház déli sarokgerenda maradványát. Az 54/a ház sarkán kiálló keleti gerenda részlete 70 cm hosszú és 60 cm széles, a déli gerenda 40 cm hosszú volt. A déli fal helye 60 cm széles, 80-10 cm mély árok volt, amely a feltárás idején agyaggal volt feltöltve. A ház keleti falából egy 50 cm hosszú, faszenes homokkal betöltött, 60 cm szélesre szétnyomott folt maradt meg. A ház többi része elpusztult 18. századi a külső sáncárok kiásásával.

54/b ház, 14-15. század

Az új házat a korábbi helyén, déli irányban 100 cm-rel, nyugati irányban 60 cm-re eltolva állt (33. kép). Megmaradt a DK-i sarok elégett, 40 cm hosszú, 60 cm széles keleti sarokgerendájának és a keleti fal 100 cm hosszú, 50 cm széles talpgerendájának az alsó, 2-3 cm vastag faszénrétege. Az elszenesedett gerendákat elvágta az 54/c ház keleti fala.

54/c ház, 14-15. század

A ház utcai „A” helyiségét az ebben a korban beépítetlen területen, a többi részét pedig az elő-

ző lebontott házak lenyесett helyén építették fel (33. kép). Déli irányban 5 méterrel eltolták, É-D-i tengelyét 10-15 fokkal ÉNy-DK-i irányban elfordították. A 15. századi városfal a lebontott ház déli homlokzata előtt haladt. A DNy-i sarok 80 cm-re, a DK-i sarok 130 cm-re helyezkedett el a városfal előtt. Megmaradt a ház déli utcai homlokzatának 520 cm, és a keleti falának 6 m hosszú részlete. A nyugati falhely benne maradt a tanúfalban, és ezek szerint a ház szélessége 6 m körül lehetett.

A ház DK-i sarka és 6 m hosszú keleti falhelye különböző méretű, egymásra épített, 45 és 60 cm széles, elszenesedett talpgerendák és sarokgerendák maradványaiból állt. A gerendák vastagságát nem ismerjük.

A ház DK-sarkán a 4-6 cm vastag faszénben jól látszott, hogyan illesztették egymásba a ház sarkát alkotó építő elemeket. A sarok keleti oldalán a felmenő fal alatt egy 80 cm hosszú és 60 cm széles gerenda, amely 40 cm-re kinyúlt a keleti fal alól, csapolással illeszkedett a ház déli fala alatti 100 cm hosszú, 50 cm széles gerendához. A déli oldalon egy 60 cm széles gerendát fektettek a két csapolt gerenda szélére, amely 35 cm-re kinyúlt a déli fal alól, de a teljes hosszát nem ismerjük. A keleti fal 190 cm hosszú, 60 cm széles talpgerendája a DK-i sarok gerendáiról indult. A gerenda alapú sarkok között az utcai, homlokzat vert fal maradványa 425 cm hosszú és 50 cm széles volt. A DK-i saroktól 2 m-re a fal külső oldalán cc. 30 cm átmérőjű, szétnyomott cölöplyuk volt, a belső oldalon 30 cm-rel távolabb egy 25 cm átmérőjű cölöplyuk volt. Mind a kettőt csak félig építették a falba.¹¹⁶

A ház keleti falhelyének a maradványa 5 m hosszú volt. Az első, 54/a ház északi faláig maradt meg. Mind a két oldalán különböző méretű, négyszögletes faszén foltok voltak. A DK-i saroktól követhető 190 cm hosszú faszén folt végénél 12 cm-es kiugrással indult az újabb talpgerenda

¹¹⁶ A néprajzi kutatás a középkori falusi építészetben megtalálta azokat az építési technikákat, amelyeket a jelenkori népi építészetben is gyakran alkalmaztak. A boronaházak, a többrétegű favázás sárfalú, a vert falú házak maradványait egyre több középkori falú helyén tárja fel a kutatás. A Budapest V. Károly körúton, a Pest ÉK-i városrészében azonban több olyan, 14-16. századi ház maradványait tártuk fel, amelyek a falvakból már jól ismert favázás, vert falas technikával épültek. Az 54. talpgerendás ház falmenő falai közül csak a déli fal építésmódját ismerhettük meg. Vert fal, vagy más néven tömésfal volt, zsalerással készült. Az építendő fal mindkét oldalán 1-1,5 méteres távolságban, páronként szemben egymással, oszlopokat ástak a földbe. Felső végüket léccel összekötötték, hogy a fal-készítés közben függőlegesek maradjanak. Az oszlopok közé 1-1 szál deszkát tettek, és az így kialakított formába döngölték a földet. Miután egy sor elkészült, följebb emelték a deszkát. Ilyen falakból készültek például az Orosházán és Nyársapátiban feltárt középkori falusi házak. CSERI 1997, 109.

faszénfoltja, amely talán cc. 140 cm hosszú lehetett, és a ház két helyisége közötti válaszfal körül véget ért. A válaszfal után 40 cm széles volt a 180 cm hosszú faszénfolt. A keleti fal külső oldalán, a DK-i saroktól 2 méterre egy 40×20 cm-res, szabályos téglalap alakú faszénfolt volt, amely egy külső, függőleges gerenda maradványa lehetett. A DK-i saroktól 2,3 méterre a falhely belső oldalán 50×50 cm-es faszén folt volt. Összeolvadt az „A” helyiség, és a „B” helyiség között elégett válaszfal maradványaival. A 20 cm széles paticstörmeléssel betöltött falhely közepén 5-6 cm széles faszéncsík, elégett deszka maradványa húzódott. A válaszfal két oldalán nem volt egyforma a padló kialakítás.

A ház déli, utcai „A” lakóhelyiségének a belső mérete: É-D-i irányban 320 cm hosszú volt, a K-Ny-i szélessége cc. 500 cm lehetett. A nyugati fal mellett állt a kemence. A válaszfaltól 30 cm-re előkerült a kemence alatti átégett föld foltja. Az alapozás alaprajza négyzethez közelálló téglalap lehetett. Ebben a helyiségben nem találtunk padló kialakításra utaló nyomokat.

A „B” helyiség, konyha, belső mérete: É-D-i irányban 200 cm, K-Ny-i szélessége cc. 500 cm. A konyha DNy-i sarkában, a szobai kemence előtt helyezkedett el a válaszfalhoz épített konyhai tűzhely. Az átégett föld folt 70 × 60 cm volt, a tűzhely egy-egy oldala cc. 130 cm lehetett. A konyhában vastag, szürkés sárga agyagpadló volt. Rétegesen elvált, az egyes rétegek között égett, faszenes, hamus foltok voltak. A ház bejárata feltehetően a konyha keleti falában volt. Az elszenesedett talpgerendába helyezett 40×26 cm-res, belső oldalán levágott sarkú oszlop talán az egyik ajtókeret volt.

A „C” helyiségre mutat, hogy a konyha ÉNy-i sarkában megmaradt a 2. válaszfal 45 cm hosszú helye. Ugyanolyan volt, mint a szoba és a konyha közötti, fal. A ház teljes kiterjedését nem ismerjük, mert a 2. válaszfaltól 270 cm-re megjelent a 18. századi, nagy külső árok belső széle. Az árok kiásásával minden korábbi régészeti leletet megsemmisítettek.

A ház az un. magyar alföldi ház típusába tartozott. A ház időrendjének a meghatározását a régészeti rétegek segítik. A 15. század 2. felében, a városfal építését megelőzően bontották le. Az építési idejével kapcsolatban azt lehet biztosan állítani, hogy az 54/a, b, c. házak maradványai az 1242 után használt kovácsműhely maradványait eltakaró 13. század-végi homokfeltöltés és a városfal építését megelőző, 1450-1460-os szintemelés kevert, barna földrétege között helyezkedtek el.

55. szabadon álló kemence, 14-15. század

Az 54/a, b, c. házaktól keletre, a házaktól 3,5-4 méterre, egy szabadon álló kemence maradványai kerültek elő (34. kép). A 15. századi városfalhoz kapcsolódó feltöltés réteg alatt egy nagyjából szabályos négyszög alakú, kormos, paticsos folt került elő, egy-egy oldala átlagosan 500 cm volt.

Elszenesedett gerenda maradványok nyúltak ki a szétrombolt falak alól. A folt letisztítása után az elszenesedett gerenda maradványok között kirajzolódott az égett agyagpadló széle. Az egyenes vonalakkal határolt agyagpadló négyzet alakú, egy-egy oldala 340 cm. D-i és a Ny-i oldalon maradt meg teljes hosszában, szabályos, egyenes vonalban záródtak. Az objektum ÉK-i negyede megsemmisült a 17. századi török, külső ágyúállás építése közben, a török pallók és cölöplyukak, mint az egész ásatási területen, világosszürke agyaggal voltak betöltve (35. kép). Az északi oldalon az ÉNy-i saroktól 2 méterre előkerült egy 28 cm átmérőjű, barna földdel betöltött cölöplyuk részlete. 70 cm hosszan megmaradt a padló széle, derékszögben lekanyarodott a Ny-i oldalra. 50 cm-nél 15 cm-t kiszélesedett, majd elvágta egy 32 cm átmérőjű cölöplyuk, amely barna földdel volt betöltve. Mélységét nem tudtuk megmérni, mert 15 cm mélyen a betöltés már összekeveredett az építmény alatti sárga homok feltöltéssel. A cölöplyukat egy kisebb, 22 cm átmérőjű cölöplyukba ásták. A cölöplyukak mellett egy 20×30 cm faszén folt helyezkedett el, az égett fának csak az alsó 1-2 cm vastag rétege maradt meg. A DNy-i derékszögű saroktól 40 cm-re egy 20×15 cm-es faszén volt, majd 170 cm-re feltárult a DK-i saroképítmény maradványa. A keleti oldaltól 130 cm-re egy 40×50-20 cm-es, faszén darabokkal és paticstörmeléssel teli gödör került elő, ferdén állt mellette egy téglalap alakú 38×24 cm nagyságú faszén folt. A DK-i sarokból kinyúlt egy 40 cm hosszú, 30 cm széles faszén folt, amelynek a külső szélén átfolyt a padlóréteg. Ez a jelenség azt mutatja, hogy a kemencét is átépítették, de az egyes építési periódusokat a szinte megsemmisítő középkori nyesések miatt nem lehet szétválasztani. A padló keleti oldala 120 cm hosszú volt, és a padló széle derékszögben bekanyarodott a padló közepén kialakított kemencés térség keleti oldalához. A padló az északi oldalon 140 cm széles, a déli oldalon 60 cm széles volt.

A padló maradványai a gerendákkal körbevett négyszögletes helyiség déli felében egy 140 cm széles (É-D), 240 cm hosszú (K-Ny), keményre lejárta felületű, szabályos téglalap alakú területet fogtak közre. Az folt keményre döngölt apró

kormos paticsdarabokból állt, a keleti oldalán egy 30×22 cm-res szabályos téglalap alakú faszén folt volt benne. A döngölt törmelék felszedése után a négyszögletes folt Ny-i felében előkerült egy kemence maradványa, amelyet a fenéklapig lebontottak. A fenéklap majdnem kör alakú, átmérője 130 cm (É-D) és 110 cm (K-Ny), a fenéklap körüli paticsgyűrű 8-10 cm széles. A kemence feneke enyhén homorú és erőteljesen kormos volt, azaz a korom vastagon beleégett a fenéklapba. A K-i oldalon közepén volt a kemence 38 cm széles, 35 cm hosszú nyaka. A kemence körül vastag, sötét-sárga, réteges agyagpadló volt, amely a kemence szája körül sötétvörösre égett, korom és hamu foltok voltak benne. A kemencét körbefogó egyenes szélű padló körül előkerültek egy keskeny, 25-30 cm széles árok részletei, ez a kemence kerítésének volt az alapozási árka.¹¹⁷

A kemence és a ház közötti távolság 4 m. Nem lehet tudni, hogy a kemencét pontosan mikor építették, az azonban biztosnak látszik, hogy a házzal egyszerre bontották le. Az egy időben történő használatot mutatja, hogy a szélfogót a kemence ház felé eső oldalára építették, a tűzveszély és a füst ellen védte a házat. A kemence K-i oldalán keskeny árok húzódott, amely kerítés alapárkának tekinthető.

A házat és a kemencét a 15. század közepén, a késő középkori városfalhoz kapcsolódó földmunkák elkezdése előtt lebontották.

HÁZAK SZENTFALVÁN ÉS PEST DÉLI HATÁRÁBAN, 14-15. SZÁZAD

A török alóli felszabadítás idejére, 1686-ra, csak az utolsó, 1684-es felégetésből megmaradt romokat fogta körbe az ugyancsak romos 15. századi városfal. A romeltakarítás és a tereprendezés után tisztán kirajzolódott a város utcahálózata és telekbeosztása. A városi tanács 1689-re felmérte a telkeket, és leírták, hogy az egyes telkeken milyen épületmaradványokat találtak. Ma már tudjuk, hogy a 17. század-végi telekkönyvek a 15. századi városfal megépítése utáni késő középkori, 15-16. századi városalaprjzot és telekbeosztást őrizték meg, a korábbi időszak kutatásához alig adnak segítséget. A régészeti kutatások azonban, még a 15-16. századi házakban és a házak között is feltártak korábbi épületmaradványokat, de egyet-

len középkori ház teljes alaprajzát sem ismerjük. A 14. század közepétől a 15. század közepéig tartó időszakból Szentfalváról és a pesti határból tártunk fel házrészleteket.

56. ház, 13-15. század

Szentfalva, középkori történetéhez az V. Magyar utca 48-50. számú telek beépítés története szolgáltatott értékes adatokat (11. kép 10). A 18. századi ház pincéi között, az udvaron előkerült a középkori ház 80 cm széles keleti, homlokzati falának 3 m hosszú részlete. A régészeti metszetből kiderült, hogy ezen a helyen a 13. században egy kisebb kőházat építettek és 1241-ben a tatárok felégették. 1242 után a romba dőlt ház alapjaira egy új kőházat építettek, amelyet 1460 körül, a 15. századi pesti városfal építése előtt lebontottak. A falrészlet mindkét oldalán, a pusztulási rétegben 1241 körüli, az építési rétegben a 13-14. század fordulója körüli magyar és ausztriai cserépedény töredékek kerültek elő. A faltöredéket eltakarta a 15. századi városfal építését megelőző feltöltés.¹¹⁸ Ez a feltöltés a Kálvin tér 1. telek előtt, a 15. századi Kecskeméti városkapu külső oldalán, a DK-i támpillér mellett is megmaradt. A 0,8-1 m vastag feltöltés alatt egy korábbi épülettörmelék réteg mutatkozott, az eredetére a Kálvin tér 1-3. előtt kiásott munkagödörökben egyikében (az alujáróba vezető K-Ny-i lépcső helye) találtunk magyarázatot. A gödörben különböző középkori, épületmaradványok, közöttük egy széles falhoz épített támpillér részlete került elő. A bolygatatlan homokban álló támpilléres falrészlet építési rétegében Zsigmond-kori, (1387-1437) magyar és osztrák import cserépedény töredékek voltak. A korábbi épületet a városfal építése előtt, a 15. század közepén elbontottak. A támpilléres fal mellett keskenyebb falcsonkok maradtak.¹¹⁹ Két jelentősebb szentfalvai épületre lehet következtetni a fennmaradt történeti forrásokból, az egyik az lehetett, amelyben a Pest megyei gyűléseket tartották, de lehetséges, hogy a Szentfalván is birtokos, budai Ulving, vagy a budai Nadler patricuscsalád háza lehetett.¹²⁰ A 15. század második felében a városfal kijelölt nyomvonala áthaladt Szentfalva keleti részén. A városfal építése előtt lebontották a nyomvonalba és a nyomvonalon kívüli területekre eső épületeket.

¹¹⁷ A kemence DNy-i részét megsemmisítette egy 20. századi épület négyszögletes, téglapillére. A kemence feltárása után a téglapillért kiszedtük, és alatta megtaláltuk az 1241-es tatárjárás után felépített, 24. kovácsműhely 13. századi kemencéjét, (IRÁSNÉ MELIS 2012. 39), ez alatt pedig az 1241-ben elpusztult városi fémfeldolgozó műhely 5. munkagödrét (IRÁSNÉ MELIS 2012. 32-33).

¹¹⁸ IRÁSNÉ MELIS 1984. 66.

¹¹⁹ Irásné Melis Katalin leletmentése, 1975.

¹²⁰ KUBINYI 1973. 15, 177.

57. ház, 15. század eleje

A szentfalvai főtér (V. Egyetem tér) DNy-i sarkától induló középkori eredetű utca Pest déli határán keresztül haladt a Dunához. Napjainkban az utca utolsó szakasza a Havas utca. A Havas utca és a Molnár utca sarkán álló ház mellett, a V. Molnár utca 38. ház középkori falakra épült (1. kép 10). A 19. századi ház pincéje alatt 15-17. századi épületmaradványok kerültek elő (36. kép), a legkorábbi falak egy, a Havas utcára merőleges tájolású házból maradtak meg (37. kép). A későbbi középkori építmények között feltártuk a ház 520 cm hosszú keleti falhelyét, amelyben 220 cm falrészlet volt. Ehhez volt hozzáépítve a ház kemencéje. A ház DK-i sarkát és a déli fal helyét az alapozási árok épülettörmelékes betöltése mutatta. A 60 cm széles keleti falmaradvány 15-20 cm mély alapozása lapos, törtkövekből állt. A 60-20 cm magas felmenőfal külső oldalán 30-35×30-32 cm-es kockakövek belső oldalán 18-22×12-15 cm-es téglalakú kövek alkották a falsíkot. A ház világossárga agyagpadlóját a felmenőfal alsó kősorához tapasztották. A kemence alapterülete 180 cm hosszú és cc. 170 cm széles lehetett. A kőfal részletek mindkét oldalát vastagon betapasztották. Ilyen kemencéket használtak a Buda és Pest körüli falvakban is, ahol a különböző méretű és rendeltetésű tapasztott kőkemencék a 11. századtól a középkor végéig használatban voltak.¹²¹

A ház alaprajzát nem sikerült rekonstruálni, csak annyit sikerült megállapítani, hogy a kemence és a DK-i sarok között cc. 380 cm volt a távolság. A házépités idejének a meghatározását az 1241-es, tatárjárás égésnyomainak hiánya segíti. Eszerint a ház a 13. század 2. felében is épülhetett, azonban a ház járószintje alatti rétegekben a 14. század végénél korábbi cserepek, a római kori darabokat kivéve, nem kerültek elő. A ház a 14-15. század fordulójára körül épült, és néhány évtized múlva, a 15. század közepén lebontották.¹²²

58. bőrfeldolgozó ipartelep feltárt maradványai, 15-16. század eleje

A régészeti kutatás eredményei megerősítették azokat a történeti adatokat, amelyek azt mutatják, hogy a 15. század első felében jelentősen megerősödött pesti kézműves ipar. Ebben az időszakban nagy kiterjedésű bőrkészítő ipartelepet létesítettek a déli pesti határban. Az 1440-es években, a bőriparban mind a két bőr és lábbeli készítő szakma, a varga és a tímármesterség is virágzott. A két szakma művelői között, illetve e két szak-

ma magyar és német származású mesterei között már éles szakmai versengés folyt. A pesti céhszabályzatokat Magyi János 15. század-végi formuláskönyve őrizte meg, s ebben a pesti vargák 1444-es céhszabályzata a legkorábbi. A magyar tímároké az 1460-as években keletkezett. Figyelemreméltó, hogy 1446-ban megszervezték az igen sok bőrt feldolgozó, íj-, pajzs-, szíj, nyíl, tegez és nyereggyártók közös céhét is.¹²³

A pesti műhely vizes építményei közül három cserzőgödör részletei kerültek elő az V. Molnár utca 36. és a 38. telken. A 36. telken helyezkedtek el a feltárás szerinti, egymáshoz épített 1-2. cserzőgödörök (36., 38. kép). Az 1. gödör szabálytalan négyszög, trapezoid alakú, feltehetően a beépítésre kerülő telek formájából adódott. A 1. gödör (4×5,8-4,4×2,10 m) szinte teljes egészében megmaradt, alapterülete cc. 28 m² lehetett. A 80 cm széles masszív kőfalak 200-210 cm mélyek voltak, a 15. századi járószinttől 145 cm-re mélyedtek a bolygatatlan talajba. A járószint feletti 50 cm-magas falak belső oldalán helyenként megmaradtak a gödör lefedését biztosító falkiugrások. A 2. gödör szabályos négyszög alakú lehetett. Nyugati oldala megsemmisült a Molnár utcai, modern csatornaárok kiásása közben, a feltárt részlet mérete 3,5×4×2,1 m volt. Mind a két gödör alján bennhagyták az utolsó cserző anyag (csáva) maradékát. Az 1. gödör alján szabályosan levágott sertés és szarvasmarha állkapocs részeket és deszkákat,¹²⁴ a 2. gödör alján pedig csak ágdarabokat, fakéreg csomókat találtunk. A csávéba szórt homok, kődarabok és épülettörmelék felett a minden napi élet háztartási hulladékaival kevert feltöltés rétegek voltak. Ezek a gödörök megszüntetésének az idejére, a 15. század végére, legkésőbb a 15-16. század fordulójára utalnak. Az egybeépített 1-2. gödörtől délre, 9 m-rel távolabb (V. Molnár utca 38.) került elő a 3. gödör északi falának 5,8 m hosszú részlete (36. kép 3). A fal északi oldalához a bőrök szőrtelenítéshez szükséges ún. izzasztó kemencét építettek.¹²⁵ Az ipartelep száraz- és vizes-műhely-épületeiből, raktáraiból, a kültéri munkaterület nyomaiból semmi sem maradt meg. Ennek ellenére a megismert objektumokból világosan látszik, hogy ezen az ipartelepen vargák és tímárok

¹²³ KUBINYI 1973. 114-123, 169.

¹²⁴ IRÁSNÉ MELIS 1996. 215-225. Az állatcsontleleteket Vörös István, a Magyar Nemzeti Múzeum tudományos munkatársa határozta meg. Az 1. gödörben 21 db egyformára csonkolt szarvasmarha mandibula került elő. A mandibulák két végét levágták, és legtartósabb zápfogsoros töredéket bőrsimító eszközként használták. VÖRÖS 1996. 240-241.

¹²⁵ IRÁSNÉ MELIS 1996. 221-226.

¹²¹ IRÁSNÉ MELIS 1996.. 212-213.

¹²² IRÁSNÉ MELIS 1966. 212-215.

is dolgoztak,¹²⁶ nagy mennyiségben készítettek a különféle bőröket. A bőrfeldolgozó iparosok pedig, változatos árucikkeket szabtak, varrtak, a készített bőrökből. Műhelyeik, amelyekben a vendéket is fogadták, az iparteleptől távolabb a városi házak között helyezkedtek el.¹²⁷ A bőrfeldolgozó telep megszüntetése után a telep helyét 10 m széles házhelyekre osztották és kialakították a mai Molnár utcát. A 15. század végén, az egybeépült 1. és 2. cserző gödör falaira felépítették az első késő középkori kőházat. Két helyiség falai kerültek elő, az utcai homlokzat is elpusztul. Többször átépítve 1686-ig fennállt (38. kép). A mellette lévő házhelyen csak az 1560-as években épült fel egy hasonló méretű és elrendezésű téglaház. Az udvarán, a 15. századi izzasztó kemence falaira melléképületek építettek (36. kép).¹²⁸

4. PERIÓDUS

PEST VISSZANYERI FÜGGETLENSÉGÉT, A VÁROS UTOLSÓ ÉPÍTKEZÉSEI, 1460-1541

A 15. század elején, a nagy építkezések közben a pesti polgárok elkezdtek az önálló városi életért vívott küzdelmeiket. Fokozatosan elérték, hogy az 1469-1478 közötti években 12 tagú városi tanácsot választhattak, majd néhány év múlva Pest a tárnokszék tagja lett és ezzel a 15. század végére visszanyerte szabadságát. Egy 1477-ben kiadott oklevélben már, Buda után, az ország második városaként sorolták fel.¹²⁹ Eközben a jelentős iparral rendelkező, gazdag kereskedőváros és környezete egyre jobban zsúfolt, rendezetlen városképet mutatott. A 15. század második felére megérett a helyzet egy nagyszabású városrendezésre, szükségessé vált a 13. századi városfalon kívüli terület

hozzákapcsolása a történeti városmaghoz. Kijelölték a beépített terület határait, és elhatárolták az új városfal felépítését.

59. a 15. századi pesti városfal

Mátyás király és a pesti polgárok között bizonyára számos kérdés felmerült a városfal építésével kapcsolatban. Feltehetően írásban rögzítették a különböző tárgyalások eredményeit, de ezekből az oklevelekből egy sem maradt fenn. Különösen érdekes lenne, ha tudnánk, hogy a városfalat milyen feltételekkel építették fel Szentfalva köré, amely önálló település volt, és a 16. század elején mezővárosi rangra emelkedett. A pesti várral kapcsolatban szintén felmerülnek kérdések (1. kép). A régészeti kutatások ugyan megmutatták, hogy a pesti vár félbehagyott öregtoronyát lebontották, és a bontott falak tetején átvezették a Váci kapuhoz vezető késő középkori úttestet. A vár északi kapuját szintén lebontották és ráépítették a Váci városkaput.¹³⁰ A 17-18. századi pesti alaprajzok alapján feltételezhető, hogy a pesti vár a korábbihoz képest, kisebb területen (a mai Apáczai Csere János –Régiposta - Váci – Türr István utca között) fennmaradt. A régészeti kutatások során kiderült, hogy ebben az időben lebontották az 1241 előtti városfalat, és részben a városfal maradványainak a tetején kialakítottak egy új utcát, a mai Városház utcát. Lebontották az új városfal nyomvonalába eső szentfalvai és újbécsi házakat. A város déli oldalán (Havas utca – Fővám tér közötti terület) megszüntették a bőrfeldolgozó telepet, és az egész műhelyt áthelyezték a 15. századi városfal külső oldalára.¹³¹

A 15. századi városfal a korábbi falhoz hasonlóan, félkör alakban övezte Pestet, de a két fal közötti távolság nem volt egyforma (1. kép). Az ÉK-i határban, a Városház utca vonalában haladó 13. századi, és a felépítendő 15. századi városfal között 140-160 m széles területsáv húzódott. A DK-i és a D-i határban ez jóval szélesebb terület volt, mert DK-en közrefogta Szentfalvát, a déli oldalon pedig, a 15. századi városfal belső oldalára került a domonkos kolostor, és a nagykiterjedésű bőrfeldolgozó ipartelep helye. A városfal belső oldalán pár méter széles beépítetlen sávot hagytak, hogy szabadon közlekedhessenek a városfal mellett. A 17. században ebben a szabad sávban ásták ki a belső sáncárkot. A 15. század végére kialakult az új városalaprajz, az úthálózat és telekbeosztás a mai napig fennmaradt. A késő középkori Pest

¹²⁶ Az 1. gödör szürke feltöltés rétegében szakajtó méretű egybeépített coprolit- kutyaganéj-pác alapanyag- került elő. Az ipartelepen, a felhasználás előtt, a kutyák összegyűjtött, emésztetlen csonttörmelékkel dúsított, ún. „fehér ürülékét” szükség szerint átdolgozták, és a bőrkikészítés egyes fázisaiban – szórtelenítés, puhítás – használták. IRÁSNÉ MELIS 1966. 226.; VÖRÖS 1996 242.

¹²⁷ A középkori városi mesterségek topográfiájával utoljára Holl Imre foglalkozott. A nyugat-európai városokhoz képest a magyar városok iparosairól, műhelyeik, boltjaik elhelyezkedéséről sokkal kevesebb történeti adat maradt fenn. A régészeti kutatások eredményeitől lehetne várni a topográfiai kérdések tisztázását, de egy-egy műhely, vagy bolt meghatározása csak akkor sikerülhet, ha véletlenül, valami váratlan esemény miatt, a házban maradtak a hulladékok, vagy a szerszámok. Például a fém, vagy bőr nyersanyag feldolgozó ipartelepek, feltehetően a városfalakon kívül helyezkedtek el, a késztermékeket előállító kisebb műhelyek Sopronhoz és Pozsonyhoz hasonlóan, Budán és Pesten is a város belterületén helyezkedtek el. HOLL 1989. 64-73.

¹²⁸ IRÁSNÉ MELIS 1966. 226-234.

¹²⁹ KUBINYI 1973. 164-165.

¹³⁰ IRÁSNÉ MELIS 1994. 67-68.

¹³¹ BALLA Antal: Pest várostérkép, 1784-1786. FODOR 1952. I. 121.; FODOR 1953. 36-40.

alapterülete 55 hektárra nőtt.¹³² A városfal közel 5 hektár területet foglal el. Az épületbontásokkal, és a bekerített területek telkekre osztásával és beépítésével kapcsolatban bizonyára felélénkült a pesti ingatlanforgalom, az ezzel kapcsolatos oklevelek azonban, nyomtalanul elvesztek. A rendelkezésre álló adatok szerint a késő középkorban a pesti telkek ára a budaiakhoz képest jóval olcsóbb volt.¹³³ A pesti ingatlanok ára között is jelentős különbségek lehettek, az árakat megszabta a telkek elhelyezkedés, nagysága és a telken álló házak minősége. A pesti városi tanács a városrendezésből származó bevétel egy részét valószínűleg a városfalra költötte. Adatok hiányában nem tudjuk a városfal építési költségét megbecsülni, csak a felhasznált építőanyag mennyiségét lehet nagyjából kiszámítani. A városfal 2200 m hosszú 1,9 m széles, 10 m magas kötőgátjait 2,2 m széles és 1,6–1,8 m mély alapokra építették, a külső tornyok, kaputornyok és a kaputornyok támpillérei további 400 m hosszú falszakaszt jelentenek. Kimaradtak a számításból a Duna-parti rondellák, amelyeknek az építési ideje eléggé bizonytalan, most úgy tekintjük, hogy a pesti várhoz, a királyi hajósok telepéhez tartoztak. A 17. századi rajzok a két rondella között kőfalat ábrázolnak, a déli rondellától viszont palánk sor húzódik a Duna-parton.¹³⁴

A városfal kő építőanyagának becsült mennyisége 54 000 m³. Amennyiben a városfal belső oldalán, a pártázat mögött fából készült, fedett folyosó húzódott, 1–2 000 m³ fára is szükség volt. Jelentősen megnövelte a felhasznált fa mennyiségét a Duna-parti palánk sor, bár lehetséges, hogy

¹³² CSORBA 1976. 362–363.

¹³³ A budai telkek vizsgálata közben Lócsy Erzsébet részletesen elemezte az országház utcai telkek elhelyezkedésének és méreteinek szabályosságait. Az itteni telkek szélessége, amely azonos a középkori házak homlokzatának a szélességével, négy kivételtől eltekintve, 18 és 19,6 m között váltakozott. A telkebeosztás igazolja, „hogy az utca létesítése, illetve betelepítése tervszerűen, előre meghatározott rendben folyt. „A házak nagy része a 14. század folyamán épült. Lócsy 1969. 196–205. Ugyanez a folyamat játszódott le Pesten is a késő középkori városfal felépítése után. A pesti városi telkek méreteit nem ismerjük. A mai Károly körút 38–40. számok alatti területen feltárt középkori utca mindkét oldalán 1480 körül épültek fel a házak, a házak 13 m széles telken, vagy telekrészen álltak. A város DNy-i felében a 16. század elején alakították ki a késő középkori utcát (a mai Molnár utcát), a feltárt házak 10 m széles telken, illetve résztelken álltak.

¹³⁴ A Duna-part kiépítésének legkorábbi, valamennyire részletes ábrázolása 1600-ból, W. Dilich rézkarcán tűnt fel. A Pestet északról ábrázoló sematikus rajzon a Duna-parti házsor előtt keskeny kerítés köti össze a Duna-parti rondellákat. RÓZSA 1963. 105. X. t.; M. Wening 1684-es, L. N. Hallart rajza után készített rézmetszetén az északi Duna-parti és a Színházi rondella között kőfalat ábrázol, majd a Színházi rondellától végig palánkfal látszik. RÓZSA 1963. 264, XXXI. t.

a közel 700 m hosszú kerítés nagyobb része, már korábban, mint árvízi töltés, megépült a pesti parton. Az építőanyag költségeit bontott anyagok újbóli felhasználásával csökkentették, több helyen látható faragott kő, vagy törött építészeti faragvány a városfalban. Az építkezés költségeit rendkívüli mértékben megnövelték azok a földmunkák, feltöltések, amelyekkel a városfal egész vonalán közel azonos tengerszint feletti magasságon kellett kialakítani a járószintet. Az így megmozgatott és ide szállított föld mennyiségét becsülni sem lehet, mert a városfal építése előtti terepszintet csak kevés helyen ismerjük.¹³⁵ A késő középkori városfal teljes hossza, a Duna-parti résszel együtt, cc. 3 km lehetett. Három kapuja volt, amelyek a városon átvezető, országos főútvonalakon álltak. Északon, a Váci kapu, keleten a Hatvani kapu és délen a Kecskeméti kapu tornyai magasodtak. A Duna-parton két rondella, a kapuk között külső tornyok, a kapuk előtt külső erődítmények (rondellák) növelték a városfal katonai erejét. Az újonnan felhasznált építőanyag valamelyik közeli bányából származó, márgás, morzsalékony, kőbányai puha mészkő volt. A járószint feletti falsíkot, sima felületű, elnagyolt kváderekkel borították, a köveket lazább szerkezetű, homokos, mész-szegény habarccsal rakták fel, amelynek a nagy része a háborús események következtében már a 16–17. században leomlott. Az alapfal tetején, mind a két oldalon, azonos szinten 20 cm széles falkiugrás mutatta a 15. századi járószintet. A 10 m magas városfal 1,8–1,9 m széles volt. A külső tornyok és a városkapuk fala ugyanilyen széles volt, a rondellák falai azonban 4–6 m szélesek lehettek. A megmaradt falrészleteken mindkét oldalon jellegzetes építészeti részletek láthatók.¹³⁶ A külső oldalon egymástól 70 cm-re, lőréses párták zárták le a fal koronáját. A pártázat egy-egy foka 1,35 m magas, 2,55 m széles és 70 cm vastag volt. A pártafokok közepén befelé tölcselesen táguló, 65 cm magas, külső oldalán 10 cm széles, keskeny lőrések voltak. A pártázat belső oldalán a 120 cm széles faltetőre, gyilokjárót, feltehetően fa védőfolyosót ácsoltak, amelyre létrán, vagy a városfal belső oldalára épített, keskeny kőlépcsőn lehetett felmenni (39., 40. kép).¹³⁷ A 15. században épült városfalakat, kö-

¹³⁵ Ez a feltöltés a Károly körüti 120 m hosszú falrészlet mindkét oldalán, közvetlenül a fal mellett, K-Ny-i irányban a Deák tér felé haladva, 40 cm-ről 100 cm-re vastagodott. A városfal külső oldalán pedig, a városfaltól 18 méterre még 10–15 cm vastagságban látszott. IRÁSNÉ MELIS 2002. 563.

¹³⁶ BERGH 1870. 46–50.; NAGY 1975. 239.

¹³⁷ LUX 1941. 401–402.; Horler Ferenc felmérése és rekonstrukciós rajzai. 1963. Budapesti Történelmi Múzeum, Középkori rajztár.

zöttük a pesti városfalat, Gerő László a magyar várak külső tornyos típusába sorolta. Ilyen volt a kolozsvári városfal, amelynek a pesti fallal megegyező részletei voltak. A kolozsvári Szabók bástyája (Bethlen bástya) melletti falrészlet pártázata méreteiben is megegyezik a pestivel, és hasonló a gyilokjáró belső oldala. Bizonyára a 15. század közepén épített városfalakon (Kolozsvár, Kiszszében, Zsolna, stb.) több hasonló részlet volt, de ezek is, mint a pesti fal, a későbbi évszázadokban vagy átépültek, vagy teljesen megsemmisültek¹³⁸ A középkori magyar városokat ábrázoló metszeten, városalaprakozokon a kapuk között félkör, kör, patkó alakú, vagy négyszögletes alaprajzú külső tornyokat látunk. A Pestet ábrázoló metszeten és a térképeken, városfal íves hajlását kialakító tompaszögű sarkokon szintén félkörös és négyszögletes tornyok helyezkednek el. Egyelőre egyetlen, a Múzeum körút 27–29. házak udvarára eső torony részletét kutatták.¹³⁹ Bebizonyosodott, hogy a torony a városfallal egyszerre épült, belső átmérője a városfalnál 6 m, a városfalra merőleges sugara 5 m volt. A többi külső toronynak a pontos helyét sem ismerjük. A városfallal együtt épültek a kaputornyok, a régészeti kutatás feltárta a Váci és a Kecskeméti kapukhoz csatlakozó városfal részleteket.¹⁴⁰ A 18. századi adatok szerint a Hatvani kapu alaprajza feltehetően azonos volt a feltárt kapuk alaprajzával. A városkapuk előtti rondellák és más külső erődítmények közül csak a Hatvani kapu előtti rondellából került elő egy 20 méteres részlet, ezt azonban 1962-ben az Astoria aluljáró építése miatt nagyrészt elbontották.¹⁴¹

A régészeti adatok azt mutatták, hogy a városfal Mátyás király uralkodása alatt, az 1460–1480 közötti időszakban épült. Alátámasztja ezt a városfal első, 1493-as okleveles említése, amikor határozottan leírták, hogy nem sokkal korábban épült a város köré. 1512-ben említették a Hatvani kaput (Kossuth Lajos utca 19. előtt, úttest), a városfal északi, Bécsi-, Váci kapuja (Váci utca 1–3. előtt, úttest) 1516-ban és 1522-ben jelent meg oklevelekben.¹⁴² Röviddel ezután, 1526 őszén, tragikus eseményeket élt át a város, a Mohácsról érkező török sereg nemcsak Budát, hanem Pestet is feldúlta és felégette. A nagy török sereg nem sokkal ezután elvonult, de török helyőrség maradt a városban. II. Lajos halála (1516–1526) után Zápolyai Jánost

(1526–1540) és Habsburg Ferdinándot (1526–1563) magyar királlyá választották. A királyi hatalomért viaskodó pártok küzdelmei és az újabb török támadás veszélye között Pest már nem tudott újjáépülni, örökre elvesztette középkori nagyságát. Az elkövetkezendő évtizedekben Pest sokat szenvedett a budai királyi palota birtokolásáért vívott küzdelmekben, az egymás ellen küzdő két magyar király Szapolyai János és Habsburg Ferdinánd, valamint a velük szövetséges magyar, német, török csapatok heves csatákat vívtak a pesti oldalon is. Pest 1526-tól szinte folyamatosan háborús események színtere volt, de az 1526-os tűzvész és a harci események még nem okoztak kijavíthatatlan károkat a városfalban. 1536-ban Oláh Miklós történeti munkájában röviden írt a pesti falakról, de a falak állapotával nem foglalkozott. Úgy látta, hogy a falak széles körben övezték a várost, és a városfalat még a Duna egyik ága is körbevette. A városfal alul-fölül a Dunát érintette, és hosszan csatlakoztak hozzá a Duna-parti külvárosok.¹⁴³ Oláh Miklós érdeklődését bizonyára jobban felkeltette volna, ha láthatta volna a kapuk előtti külső védőműveket, a rondellákat. Ezek azonban néhány évvel később épültek.

A pesti rondellák kutatásának az a legnagyobb problémája, hogy eddig csak a Hatvani kapu előtti rondella részlete került elő. Az Astoria aluljáró építéséhez kiasott munkagödörben a rondella északi oldala mellett megmaradt egy régészeti metszet. Látható volt, hogy a rondella alapfalát 13–16. századi szórvány leleteket tartalmazó járósínt rétegekbe ásták, és a rondella járósíntjéhez kapcsolódó rétegben csak néhány 16. századi magyar eredetű kerámia edénytöredék volt. Az utolsó, középkori városfal építkezések és az ezzel járó szintemelések ideje arra az időszakra tehető, amikor a két király között fegyvernyugvás volt, és közös erővel próbáltak felkészülni a török veszély elhárítására. A tárgyalások eredménye az 1538-as nagyváradi béke, amelyben Szapolyai János és Habsburg Ferdinánd, a két magyar király elhatározta, hogy a török ellen együtt védik Budát és Pestet, és erődöt építenek a Gellért-hegyen.¹⁴⁴ Ez volt az utolsó időszak, amikor a pesti városfal hadierejét a kapuk elé épített külső védőművekkel, rondellákkal a kor haditechnikai követelményei szerint megerősíthették. A békeség azonban, rövid ideig tartott. 1541. augusztus 26-án Szulejmán szultán hatalmas sereggel Buda alá érkezett, és 29-én Buda török kézre került. Szeptember 5-én Izabella királyné János Zsig-

¹³⁸ GÁRDONYI 1941. 5–6.; GERŐ 1968. 23–26.; CSORBA 1976. 355–356.

¹³⁹ Falkutatás és régészeti feltárás. Feuerné Tóth Rózsa, Horler Ferenc, 1960.; IRÁSNÉ MELIS 1976. 324.

¹⁴⁰ IRÁSNÉ MELIS 1987–1988. 200–206. és 210–213.

¹⁴¹ F. Tóth Rózsa leletmentése, Horler Ferenc rekonstrukciója. F. TÓTH 1966. 20–22.; IRÁSNÉ MELIS 1987–1988. 214–216.

¹⁴² KUBINYI 1973. 13. 41.; CSORBA 1976. 360.

¹⁴³ EPERJESSY-JUHÁSZ 1938. 17.

¹⁴⁴ IVÁNYI 1941. 32–84.; CSORBA 1976. 357.

monddal eltávozott Budáról.¹⁴⁵ A törökök Pestre is bevonultak, és elkezdődött a 150 évig tartó török hódoltság időszak.

A 16. század első felében, a pesti hadi események szereplői között jelentős szerepet játszott Joannes Maria Speciecasa olasz hadi építész, aki I. Ferdinánd király szolgálatában állt. A vele kapcsolatos történeti adatok arra utalnak, hogy az irányítása alatt zajlottak az utolsó, középkori pesti építkezések. 1541. február 8-án Ferdinánd király utasította magyarországi tábori fizetőmesterét, hogy Joannes Maria Speciecasának, mint királyi építőmesternek pesti megélhetésére fizessen 32 forintot. 1541. április 23-án keltezett, olasz nyelvű levélben Jo: Marius Speciecasa megköszönte Ferdinánd királynak fizetése felemelését. A kortárs olasz történetíró, Paulus Jovius csak annyit jegyzett fel, hogy a Nápolyból való Marius Spicacasius Pest városában, „az ellenség táborának ellenében itáliai módra négyszögben, akár egy igen széles tornyot, sáncot emeltetett, és a tetejére ágyúkat helyeztetett.”¹⁴⁶ Ez a négyszögletes Duna-parti sánc több városképi metszeten látható.¹⁴⁷

Istvánffy Miklós (1535–1615) nagy történeti munkájában az 1541 körüli események ismertetése közben többször kitért Marius Speciacasius tevékenységére.¹⁴⁸ Kétségtelen, hogy jelentős katonai ismeretekkel rendelkezett, de az 1535-ben született Istvánffy csak jóval később láthatta Pestet, amikor a pesti törökök a középkori városfalat és a védőműveket az 1542-es, nagy pusztulásokkal járó visszafoglalási kísérlet után már saját elképzeléseik szerint állították helyre. A megerősített városfal már nem a budai vár felől, hanem a Duna mentén É felől közeledő császári seregek ellen védte a pesti helyőrséget. A 16. századi történeti adatok szerint a pesti városfal nem volt jelentéktelen építmény, a kedvezőtlen földrajzi fekvéséből adódó stratégiai gyengesége ekkor még nem mutatkozott meg. A falak ellenálló képességét mutatja, hogy a városfal 1526 és 1542 között az egymást követő ostromoknak is ellenállt, kibírta a heves ágyútüzeket. 1542 őszén az egyesült német-magyar seregek „egyetlen napon háromezer hatszáz golyót is kilőttek Pestre” és 100 rőfnyi (kb. 70–80 m) hosszan megromgálták a falakat.¹⁴⁹ Az ostrom nyomai meglátszottak a Károly körüti városfalszakaszon, helyenként az alapfalakban is előtűntek a javítások nyomai (41. kép).¹⁵⁰

A 17. századvégi metszetekről, térképekről megismert városfal kiterjedésében, erődítéseinek számában megfelelt a fal valóságos állapotának. A 17. század végén 12 bástya volt a városfalon. A Duna parton két rondella helyezkedett el (42. kép). A városfal északi nagy rondellájának a maradványai az Apáczai Csere János u. 6. (régebben Apáczai Csere János utca 9.) számú épület közelében, legnagyobbbrészt az épület előtti úttest alatt rejtőznek. A kisebb rondella Régiposta utca 2. (korábbi irodalomban Apáczai Csere János utca 2.) épületben fennmaradt 19. századi Színházi rondellával azonosítható. A városfal déli oldala a Duna-parton zárult, és az itteni városfal sarokról indult a Duna-parti szakasz. Nem tudjuk, hogy a DNY-i sarkon volt-e valamilyen külső építmény. A 17. századvégi metszeteken a Duna-parti fal nyugati oldalát magas palánkfalként ábrázolták, de az északi oldalon a két Duna-parti rondella között kőfalat rajzoltak. A városfal északi Váci kapuja a Váci utca északi végén állt, előtte palánkkerítéssel körbevett félkör alaprajzú külső erődítmény emelkedett (43., 44. kép) Az ÉK-i oldalon, három külső torony állt. A Deák téri torony a 17. század végén négyszögletes volt, és a század végén már kapu volt benne. A következő félkör alaprajzú külső torony lebontásáig, az 1890-es évekig, a Károly körút 28–30. telken állt. A következő torony felehetően a Károly körút 16. telken állt, a pontos helyét nem ismerjük, mert nyomtalanul eltűnt. A városfal keleti oldalán a Hatvani kapu maradványai a Kossuth Lajos u. 19. előtt, az úttest alatt helyezkednek el (45. kép). Nagy rondella állt városkapu előtt, palánkokból álló kitoró kapu volt hozzáépítve. A városfal folytatódó, DK-i oldalán két külső torony épült. A Hatvani kapu melletti torony a helyszínrajzok szerint a Múzeum körút 13. ház helyén állt, majd a következő külső torony maradványait a Múzeum körút 27–29. házak udvarán kerültek elő. A városfal déli kapuja, a Kecskeméti kapu, a középkori utca végén, a mai Kecskeméti u. 19. előtt emelkedett (46., 47., 48., 49. kép). A kapu elé rondellát, más ábrázolások szerint barbakánt építettek. A mai Vámház körút 16. ház helyén állt a városfal egyetlen déli külső tornya. A középkori Váci utca déli végén ismét egy nagy rondella helyezkedett el, és innen indult a városfal utolsó, déli szakasza a Duna-partra.¹⁵¹

¹⁴⁵ KUBINYI 1973. 201–231.

¹⁴⁶ DÉTSY 1994. 227–228.

¹⁴⁷ Buda ostroma. 1542. Enea Vico rézmetszete. RÓZSA 1995. 14.

¹⁴⁸ BÁNFI 1936. 119–222.

¹⁴⁹ FEKETE-NAGY 1973. 337–343.

¹⁵⁰ IRÁSNÉ MELIS 2002. 555–553.

¹⁵¹ Pest nyugatról. Részlet: M. Wening – L. N. Hallart: Buda ostroma délről, 1684. RÓZSA 1995. 35; Pest keletről. Részlet: M. Wening – L. N. Hallart: Buda ostroma nyugatról, 1684. RÓZSA 1995. 30.

A FELTÁRT KÖZÉPKORI VÁROSRÉSZ KELETI OLDALA

UTCARÉSZLET, 15-16. SZÁZAD

A Városháza utca északi udvarán (Károly körút 28-30.) feltártuk a városfal melletti utca részletét. A teljes régészeti feltáráshoz alkalmas (60×32 m) 1920 m² területen a lebontott 20. századi épületek alapfalai között előkerültek a 18. század végén épült lovarda 1-2 m széles falrészletei, amelyek minden régészeti jelenséget megbolygattak. Az ásatási területet beborító, vastag újkori építési törmelékből álló feltöltésben megjelent a lebontott városfal teteje, majd az 1996. évi járósínhez képest 100 cm mélyen előkerült a Városháza építése előtti, 1714-es járósín. A 18. század eleji épületmaradványok és az 1686-os harcok utáni területrendezés rétegeinek dokumentálása után, folytattuk a mélyítést, és a feltételezett középkori utca vonalában előbukkantak a 17. századi török úttest szegélykövei. A 16. századi úttest alatt végül négy középkori útréteg épült egymásra, melyek összekötötték a középkori eredetű Semmelweis utcát a Fehér Hajó utcával. A középkori utca, vagy utcarészek nevei, nem maradtak fenn. Az utca mindkét oldalán a 18. századi lovarda széles falai áthaladtak a házak maradványain. Az utca északi oldalán álló házak hátsó, udvari helyiségei a középkori városfalhoz épített, 18. századi gazdasági épületek, a déli oldalán álló házak udvari helyiségei pedig, az Invalidus ház - Városháza északi szárnyának az építésével tűntek el. Egyetlen ház teljes alaprajza sem maradt meg.

60. A késő középkori utca útrétegei, 15. század vége - 18. század eleje között

Az ÉK-i városrészben a két városfal közötti távolság átlagosan 140-160 m és ez elegendő volt ahhoz, hogy a 15. századi városfal közelében még egy utcát kitérjenek. Az utca a városfallal párhuzamosan haladt, 12 m széles volt, az egymásra épített útrétegek 7 m széles tömböt alkottak (50. kép). Az utca északi széle 37-39, a déli széle pedig, 43-45 méterre húzódott a városfaltól. Párhuzamos volt az ugyancsak középkori eredetű Városház utcával, amelyet a lebontott, 13. századi városfal maradványai felett alakítottak ki. Az utca mindkét oldalát házhelyekre osztották. Az egyes útrétegek, az úttestek, keskenyebbek voltak, mint a középkori utca. Az úttestet a török hódoltság végéig (1686) többször megújították és kijavították. Az egyes átalakítások során az útszegélyeket jelző kősorok északi, vagy déli irányban eltolódtak, mert a fellazult, leomlott útszéleket nem lehetett

ugyanazon a helyen újjáépíteni. Az útrétegek szélessége 4-6 m között ingadozott (51. kép). A megújított útrétegek építésmódja között kisebb eltérések voltak, csak a 2. 3. 4. útréteg készült azonos módon (52. kép). Az utak felszínén keréknyomok és az alsóbb útrétegekbe mélyülő kátyúk keletkeztek, amelyek végül használhatatlanná tették az utakat. Az újkori bolygatások miatt csak a feltárás szerinti I. munkahelyen, a 15-16. századi házhelyek között maradt meg a középkori úttestek 48 m hosszú, egybefüggő részlete.¹⁵²

Az 1. úttest. 1480 körül. A városfallal párhuzamosan kimért új utca első útburkolata. 600 cm széles volt. A bolygatatlan homokot a 6-8-20 cm vastag kevert, barna föld borította. Ez alatt különböző szélességű barna, kevert földdel betöltött csíkok, kocsikerék nyomok mélyedtek a bolygatatlan homokba (53. kép). A kevert, barna földréteget ledöngölték, és ráterítették az 1. útréteget, amely sóderrel kevert szürkés homokból állt (54. kép). Ebben kevés, a 15. század 2. felére jellemző régészeti lelet, edény, állatsont és kovácsolt vasdarabok voltak. Ezt a réteget ugyancsak tömő-

¹⁵² Budapest területén először Budán tárták fel az útrétegeket. A 13. századi útvonalakon a természetes talaj felszínére kerámia, állatsont és vastöredékekkel kevert feltöltést hordtak, és folyami kavicsréteggel fedték. A későbbi, városrendezéssel járó útvonalváltozások során is így építették az újabb szakaszokat, csupán a feltöltésbe került régészeti leletanyag kora változott. Több helyen azonban, a felső kavicsburkolat helyett, szabálytalan alakú, laposabb kövekből alakították ki az út felső rétegét. BERTALANNÉ-H. GYÜRKY 1964. 345-363. Pesten azonban még nem kerültek elő, a budaihoz hasonló, épített, 13. századi utakat. Az 1996-os Károly körúti ásatás közelében, a Szervita téren előkerült az első, 13. századi városfal részlete. A belső oldalán megmaradtak a városfalhoz tartozó járósínek. A 13. századi járósínt mutató falkiugráshoz 16-18 cm vastag, keményre lejár, vagy döngölt kevert föld csatlakozott. Lazább vékony földréteg takarta, amelyben apró faszéndarabok és hamuval kevert földcsomók voltak. Ez a tatárjárás (1241) utáni romeltakarítás és tereprendezés rétege volt. Felette 30-40 cm vastag sárga, bolygatatlannak látszó homok feltöltés volt. A homok tetején következett a második, 14. századi barna feltöltés, tetején a keményre taposott földréteg a tatárjárás utáni 13-15. századi járósínt mutatta. A városfal a leletmentés idején 20-30 cm-re a 13-15. századi járósínt fölé magasodott. A 13. századi városfal maradványait a 15. század közepén Mátyás király uralkodása alatt lebontották, és ezen a helyen 50 cm vastag, épülettörmelékkel kevert feltöltés borította be a fal maradványait. A 15. század végén kialakított úttestnek szilárd alapja lett a 15-160 cm széles városfal maradványa. Épülettörmelékes agyagos, földet döngölték rá, amelyben már 15. századi régészeti lelet töredékek is megjelentek. Az úttest teteje elpusztult. A 15. század végi építkezésekből kimaradt területeken, Ferenciek terén, Petőfi Sándor utcában, a Váci utcában azt láttuk, hogy az útalapozásokat ugyanúgy készítették, mint Budán. A út alapozása kötött, agyagos föld volt, amelyet a 13-16. századi mindennapi élet használati tárgyainak törmelékével szilárdítottak. Azt nem lehetett megfigyelni, hogy a régészeti leleteket előzetesen összekeverték az agyagos földdel, vagy a rászórták a leterített földrétegre. Ezután kevert barna földet döngölték az útra. IRÁSNÉ MELIS 1987-1989. 211.; IRÁSNÉ MELIS 1994. 69.

rítették. Az út két szélére kissé távol egymástól, lapos kődarabokat fektettek. Az 1. útréteg nyomai az egész ásatási területen előkerültek, az útvonalat 110 m hosszan rekonstruáltuk. Találtunk útréteget, vagy valamelyik úttest kőszegélyét, de a bolygatatlan talajba mélyülő keréknyomokat és az 1. úttest nyomait még a bolygatott területen is megmaradtak. Az 1. útréteg vékony, gyenge megtartású volt és rövid időn belül elkopott.

A 2. úttest. 15. század vége.

5 m széles volt. Az 1. elkopott, kátyús útfelszín ledöngölték, és az egyenetlen felszínre agyagos homokot hordtak. Az új úttest szilárdítása érdekében először állatsontokat, majd ez fölé vastöredékekkel kevert vastag falú házi kerámia, kályhaszem töredék réteget hordtak. Az állatsontokat beledöngölték az agyagos homokba, a kovácsoltvas darabokkal kevert edénytöredékeket beledöngölték az állatsont réteg tetejére.¹⁵³ Az edényréteg felszínére sódert terítettek. A sóder közé és a tetejére különböző nagyságú, laposra hasított kődarabokat raktak, és így egy ritkás kövezett felszín alakítottak ki. Az út két oldalát elnagyolt kváderekből álló kősor szegélyezte. Az út felszínén a keréknyomokban és a keréknyomok között kisebb-nagyobb gödrök -kátyúk- voltak, ezekbe általában hamuval, esetleg korommal kevert, egyes háztartási hulladékot töltötték.

A 3. úttest. A 16. század eleje

5 m széles volt. A 3. útréteg úgy készült, mint a 2. Az állatsontokra terített edénytöredékes réteg régészeti leletei is ugyanolyan jellegtelen töredékek voltak. Ezért feltűnő volt, hogy a 3. útrétegnek a 61-62. és a 64-65. házak előtti 8 m hosszú szakaszában több bronz tárgy is előkerült. A tömörített

¹⁵³ Az úttestek egyes rétegeit alkotó állatsontok, edénytöredékek, és a többi háztartási szemét több kérdést felvet. A legfontosabb, hogy ezeket valahonnan, egy nagy szemételepről hozták, ahol feltehetően megtörtént az egyes anyagfélék szétválogatása. Az utak agyagrétegébe szórt állatsontok alsó rétege főként szarvasmarhák, disznók nagyobb, vastagabb végtag csontjai voltak, a réteg tetején csak kevés kisebb töredék volt. Hasonló rétegezethez figyeltünk meg a csontok tetejére öntött kerámia, fémtöredékeket tartalmazó rétegről. A réteg alján helyezkedtek el a vastag falú, nagy edények és a kályhaszemek darabjai, a fémtöredékek és a kisebb cserepek a réteg tetején voltak. Majd sóderes homok következett. Úgy látszott, hogy az úttest anyagait rétegesen döngölték. Az út kialakítása hasonlított a középkori épületek mellett a szintemelésekhez. Ugyanilyen rétegezethez találtunk a Margit-szigeti domonkos apáca kolostor területén, ahol a 15-16. század fordulóján körül cc. 6000 m³ anyagot használtak fel a szintemelések 30-60 cm vastag feltöltéséhez. IRÁSNÉ MELIS 2003.a 79. A Károly körút 28-30. telkek középkori útrétegeinél felhasznált állatsont és régészeti leletek rétegei világosan mutatják a hulladék rendszeres szétválogatását, és a szétválogatott hulladék építőanyagként való értékesítését.

agyagos sóderbe durva kidolgozású, lapos kockaköveket döngöltek (55., 56. kép).

1526-ban a mohácsi csataterőről érkező török sereg Pestet is felégette, a 3. útréteg is tönkrement. A 3. út felszínén nagy kiterjedésű foltokban nagy paticsos épületmaradványok kerültek elő, úgy látszott, mintha a tapasztott, gerendavázás házak égett falai ráborultak volna az útra. Több helyen *kirajzolódottak a gerendák, vagy a széles, vastag deszkák nyomai* (57. kép).

A 4. úttest. 1526.

5 m széles volt. A 4. út alapozását, az égett faldarabokra terítették. A faldarabokból, kormos, faszenes paticsból, apró téglá és kötőmelékből és kormos, faszenes földből álló rétegre agyagos homokot döngöltek. Ebben kevés csont és kerámia töredék volt. Végül az út felszínére lapos köveket raktak. A szegélykövek közé égett darabokat is beraktak (58. kép). 1541 augusztusában Buda és Pest török kézre került. 1542 őszén az osztrák császári csapatok felvonultak Pest mellé, hogy megkíséreljék Buda visszafoglalását. A városfal, a házak és az út megsérültek.

Az 5. úttest. 16. század, 1542 után

Az 5. útréteg alapozását ismételtelen sok döngölt épülettörmelék alkotta, de csak elvétve volt közöttük égett kődarab, vagy patics. Az agyagos homokban török és magyar házi kerámia, szürke és zöldmázás kályhaszem töredékek, állatsontok voltak. A kovácsoltvas darabok között lószerszámok és fegyverek töredékei is előfordultak. Az út felszínén a lapos kődarabok közé sok, különböző méretű agyúgolyót is beépítettek (59. kép).

1602-ben a császári csapatok ismét felvonultak Buda felszabadítására, de csak Pestet sikerült elfoglalniuk. Két évig tudták tartani, de közben a törökök Budáról állandó heves ágyútűz alatt tartották Pestet. 1604-ben, mielőtt az osztrákok visszavonultak, felégették és lerombolták Pestet.

A 6. úttest. 17. század, 1604 után

4 m széles volt. Ez volt a leggyengébb minőségű út. Az 1604-es romokat összekaparták az úttesten és feltehetően a belső sáncárcokból kiásott, 13-16. századi régészeti leletekkel kevert földdel eltakarták, majd sóderrel leszórták. Keményre taposott sárrétegek következtek. Az út két oldalára helyenként alaktalan köveket raktak.

1684-ben újra elindultak a Szent Liga tagországainak csapatai Buda török alóli felszabadítására. A törökök kivonultak Pestről. A császári seregek a pesti oldalról és Pestről is támadtak, de Budát

nem tudták elfoglalni. A visszavonuló sereg 400 sebesültet hagyott a lágban álló Pesten. 1686-ban, a törökök elvonulása után Pesten megkezdték a romeltakarítást és a területrendezést. Az É-i városrészben, az egész ásatási területen megtaláltuk az égett építési törmelékkel, állatcsontokkal, fegyver és ágyúgolyó töredékekkel kevert, 40-60 cm vastag feltöltés réteget. A hódoltság kori épületmaradványokat szétdúlták és eltakarták, a gödröket, felszíni egyenetlenségeket betöltötték.

A 7. úttest. 1686-1714.

A 17. század végén kialakított utca vonalát egy 18. század elején, az Invalidus ház felépítése előtti években készült pesti városalaprjáról ismerjük.¹⁵⁸ Az utca keleti fele nagyjából követi a korábbi útvonalat, a másik fele egyenesen ÉNy-i felé folytatódik. A középkori irányban haladó utcarészlet keleti részén az 1526-ban leégett 61. ház előtt, a 18. század-eleji járósíntzen, a 6. útréteg (1604) belső oldalán, egy rövid szakaszon megtaláltuk a 7., a 17. század-végi útréteg keleti szélét. 4 szegélykő az eredeti helyén maradt, mellettük pedig, jól látszottak a kiszedett kövek helyei. ÉNy-i irányban, 36 méterrel távolabb, ugyancsak az úttest keleti szélén 30 cm magas, 40 cm széles volt a kőpadka. Az alsó kősor széles kőlapokból állt, és ezekre két sorban, 20×20×22 cm-res kockaköveket raktak. A köveket az úttestet alkotó, szürkés agyagos homok tartotta össze.

RÉGÉSZETI LELETEK AZ ÚTRÉTEGEKBŐL

Az 1526-ban tönkrement 3. útrétegből feltűnően sok régészeti lelet került elő. Az állatcsont feletti hulladék réteg vastagsága duplája volt az alatta lévőnek. A cserépdarabok változatlanul vastag falú nagy edények, vagy tál alakú kályhaszemek jellegű darabjai voltak. A kovácsoltvas darabok közül kések, szögek, különböző pántok maradványait lehetett felismerni, a legtöbb azonban kisebb-nagyobb, szétvált lemeztöredék volt. A régészeti feltárások során a háztartási hulladékban, feltöltésekben ritkán található színes fémtárgy, ezért feltűnő volt, hogy a 3. útrétegben több, sérült, kisebb réz és bronztárgy is előkerült. Mivel a hulladék átválogatása során nem tették félre ezeket, azt gondoljuk, hogy a 16. század elején a háztartások kevésbé értékes használati tárgyai lehettek.

A 15-16. század fordulójára nagy mennyiségben elterjedtek a kereskedők által behozott színesfém import tárgyak a Kárpát-medencében. A bronz és sárgaréz áru egyik jellegzetes csoportját alkották a könyvtábla veretek, és a könyv csatok. Feltehe-

tően Nürnbergben, illetve Nürnberg környékén készültek, ahol jellemző volt a réz feldolgozása és megmunkálása. A 16. század közepén is jelentős árumennyiséget exportáltak a magyar kézen maradt városokba. Az 1542-es soproni harmincadnaplókban, „nürnbergi áru” „szatócsáru” „nürnbergi és szatócsáru” „rézárú” tételek szerepelnek. A 19 áru között felsorolták a könyvet, gyertyatartótalpat, dísztűt, flaskát, tálcat, stb., de drótok és „vegyes holmik” után is fizettek vámot.¹⁵⁴

Sárgaréz könyvtábla veretek.

Törött, hiányos könyvtábla veretek minden nagyobb pesti hulladék lelőhelyen előkerültek. A 3. útrétegben a sárgaréz lemezből készült, deltoid alakú, áttört díszítésű, domborított sarokvereteknek csak az egészen apró töredékeit találtuk meg, de az látszott, hogy a 15. század második felében leggyakrabban előforduló, típusba tartoztak. Kevésbé sérült sarokveretek viszont, a 16. század közepén kiásott, belső, török sáncárok mellett (1/1996. kutatóárok 2. szakasz), az otthagyt, szétterített kiásott földben kerültek elő.¹⁵⁵ A 4,5 m mély, 6-7 m széles belső török sáncárok feltárt szakasza keresztülhaladt az 1-3. útrétegen, az árok melletti kevert földből származó könyvtábla veretek az 1-3. útrétegek leletei lehettek (60. kép 4-5). Hasonló darabokat találtak a Március 15. téri középkori feltöltésekben (60. kép 6-7).¹⁵⁶

Bronz tárgyak

A feltárt házmaradványok közötti 3. útréteg cc. 50 m hosszú szakaszába, a sárgarézhez hasonlóan, apró bronztöredékeket és kisebb sérült bronztárgyak darabjait is beszórták. Három hengeres, körbefutó bordákkal díszített gyertyatartó (61. kép 1-3) mellett, előkerült három, olyan hatszögletű, rögzítő karikás töredék, amelyek nagyobb gyertyatartóból, esetleg csillárból is származhattak (61. kép 4-6).¹⁵⁷ Találtunk egy kis csengettyút, egy súlytartót és egy lószerszámot díszítő korongot (60. kép 1-3).

A HÁZAK

Az utca mindkét oldalán közel egyforma, 12-14 m széles városi telkek (házhelyek udvarral) voltak (50. kép).¹⁵⁸

¹⁵⁴ EMBER 1958. 331-333.

¹⁵⁵ IRÁSNÉ MELIS 2002. 561.

¹⁵⁶ A budai királyi palotából ismert hasonló veretek: IRÁSNÉ MELIS 1985. 50-51. 53.

¹⁵⁷ GERE 2003. 59-63.

¹⁵⁸ GAL 1989. 18-19.

Az építőanyagtól függetlenül azonos volt a házak alaprajza. A közép-magyar, alföldi háztípusba tartoztak. Hossztengelyük merőleges volt az utca vonalára, és sorban egymás mögé épültek a különböző rendeltetésű helyiségek. Mindegyik házban három lakóhelyiség volt. Az utca felőli „A” helyiség volt a legnagyobb, az egyik hátsó sarkokban állt a fűtőkemence. A következő „B” helyiség a konyha volt, innen fűtötték a lakószoba kemencéjét, és itt volt a konyhai tűzhely. A nagyobb, főzésre, sütésre, aszalásra szolgáló kemencék az udvaron, szabadon álltak. A konyha melletti „C” helyiség még a lakóházhoz tartozott, kamra, esetenként lakószoba lehetett.¹⁵⁹ Az építőanyagok, és az építésmód változásai mutatták a lakóházakhoz épített, vagy a szabadon álló gazdasági helyiségeket, amelyek tapasztott, favázás falakból készültek. Az utca mindkét oldalán feltárt házak nagyjából azonos méretűek, 5-6,5 m szélesek voltak és 16-18 m hosszúak lehettek. A falak szélessége alapján elképzelhető, hogy a magas sátortető alatt beépített, emeleti kisebb helyiségek voltak. A házmaradványok alapján úgy látszik, hogy az első házak az utca mindkét oldalán faszerkezetes vert falú házak lehettek. A 16. század elején tűzvész pusztított a városrészben, és az utca déli oldalán kőházak épültek. 1526-ban ismét leégtek a házak, az utca északi oldalán csak a romokat takarították el, de a déli oldalon újjáépítették a kőházakat.

AZ ÉSZAKI HÁZSOR

A feltárás során kiderült, hogy az utca északi oldalán 1526-ban teljesen leégtek a házak, és az utca felőli homlokzati falak romjai ráborultak a 3. útrétegre. Ezután a házhelyek a 18. század elejéig beépítetlenek maradtak. A házak kutatását több tényező nehezítette. Egyrészt, a középkorban az új építkezések előtt alaposan kiszedték a régi házak maradványait, és a helyét alaposan lenyesték. Ezért az egymást keresztező, vagy az egymásba érő falhelyeket csak a házak valamelyik sarkán, vagy az utcai homlokzat előtt sikerült szétválasztani. A török hódoltság idején, az itteni házhelyeken török leletekkel kevert gödrök, árkok, és a háztartási szemétből, épülettörmeléből kisebb halmok keletkeztek, amelyek megsemmisítették a falmaradványokat, vagy a kiszedett falak helyét. A török gödrökben, hulladékalmokban épülettörmelék volt, és ebben különösen sok török, barna, vagy zöld mázas kályhaszem töredék került elő. Úgy látszik, hogy az 1604-es tűzvész után az utca déli

oldalán álló kőházak maradványai közül az utca északi, beépítetlen oldalára hordták át sített.

A 15-16. századi házmaradványok több építési periódusból származtak, de az építési technika azonos volt. A talpgerendás házak falai fából és agyagból épültek, kőfalak maradványait, vagy kiszedett kőfalak helyét egyik telken sem láttunk. A házak mérete és alaprajza minden átépítésnél kis különbségekkel eltért, de lényegében azonos maradt. Az új házakat a korábbiakhoz képest É-D-i, vagy K-Ny-i irányban eltolták. Ezért az utcai homlokzati falak valamelyik vége, illetve valamelyik házsarok helye jól megmaradt, de a házfalak többi részét alig lehetett szétválogatni. Csak egy háznál láthattuk az oldalfalak teljes hosszát.

A házak utcai, homlokzati fala előtt előbukkantak az útrétegek szegélykövei. Az útszegélyek és a házfalak egymáshoz való viszonya szemléletesen mutatja a házak építési, átépítési sorrendjét.

A 61/a, b, c, d házak, 15. század 2. fele - 16. század eleje

A feltárt területen 4 ház falhelyeit sikerült meghatározni (62. kép). Az épületek tengelye a középkori utcára merőleges, az utcai, homlokzati fala az útszegélyekkel párhuzamosak volt. A házak belsejében az oldalfalakra merőleges irányú falhelyek is előfordultak, ezek a házak belső válaszfalai voltak. A talpgerendákra épült ház mellett előkerültek az oldalfalagnál keskenyebb, az oldalfalakkal párhuzamos falhely szakaszok, ezek talán a házak közelében álló melléképületekre mutatnak. Ezekből egyet sem tudtunk rekonstruálni.

A házfalak építésmódjában különbségek voltak. Az utcai homlokzati falak maradványai egyformák, un. vert falak voltak, amelyeket malteros, apróköves, vékony alapozásrétegre építették.¹⁶⁰ Az oldalfalagnak azonban, csak a 70-80 cm széles helye maradt meg, amelyek a feltárás idején kevert barna, homokos földdel voltak beöltve. Ebből az látszik, hogy amikor a házakat lebontották, az alapozásból kiszedték a felhasználható építőanyagot. A 61/e leégett háznál az oldalfalakban megmaradtak az elszenesedett talpgerenda részletei, és a hozzáépített, feltehetően favázás, karóközös tapasztott sárfal aljának a foltjai.¹⁶¹ Az utca felőli

¹⁶⁰ A népi építészetben előfordult, hogy a favázás falszerkezetek alá „görgeteg köveket” (apró kődarabokat) raktak. CSERI 1997. 104.

¹⁶¹ A népi építészetben a favázás, karóközös sár és földfalak szilárdítására először vázszerkezetet készítettek. A sarkokra és a nyílászárókhoz oszlopokat ástak, az oszlopok között behálózták karókkal, vékony vesszőkkel, és ezt a vázat különböző falfelelésekkel (pl. vert fallal) kitöltötték. Az ásatási megfigyelések szerint a karóvázas falmagot vastagon betapasztották, vagy vert falat építettek hozzá.

¹⁵⁹ FILEP 1980. 320-326.

házsarkokon az oldalfalak talpgerendáira merőlegesen, a talpgerendáknál mélyebbre állított sarokgerendák álltak. Előfordult, hogy a sarokgerendák helye körül gödör volt. Mivel a házakat bolygatott homokos talajra építették, szükségesnek látszott, hogy a sarokalapozást a gerendák alá helyezett kővel, kövekkel megerősítsék. A belső helyiségek válaszfalai karókkal megtámasztott deszkafalak voltak, talán ezeket is vékonyan betapasztották, vagy bevakolták.

A 61/a ház a 3. úttest kőszegélyétől 250 cm-re épült (63. kép 1). A ház utcai, déli falának 680 cm hosszú, 75 cm széles alapozási árka volt. A feltárás idején laza, sárgás faltörmelékkel volt betemetve, de a tetején patics-törmelék volt. A faltörmelék kiszedése után látszott, hogy az alapozási árok 5 cm mély aljában semmilyen építőanyag sem maradt. Feltehetően széles fa gerenda volt benne. Az alapozási árok két végén indultak az oldalfalak 90-90 cm széles 14 cm mély alapozási árkai, amelyben az oldalfalak talpgerendái feküdtek. A nyugati falhely két részből állt, a 400 cm hosszú gerenda belső oldalához 30 cm-res beugrással építették a következő gerendát, ennek a helyéből 300 cm hosszú részlet maradt meg. A DK-i sarokról induló keleti falhely részlete 300 cm hosszú. Az oldalfalak árkai keresztezték az utcai homlokzati (déli) falat, a talpgerendák helye 100 cm-rel túlhaladt rajta.

A 61/b ház utcai homlokzata a 4. útszegélytől 190 cm-re emelkedett (62., 63. kép 1) Szorosan az 61/a ház fala elé épült. Lehetséges, hogy csak a korábbi ház utcai, déli falának az átépítése volt, de új technológiával épült. A 80 cm széles falhely alján megjelent a habarcsos, apróköves, sárga agyag alapozási réteg, amelyre vert falat építettek. Az alapozási réteg és a falmaradvány égett volt. Az oldalfalak alapozási árkának a betöltésében a homlokzattól számítva, cc. 150 hosszban patics-törmelékkel betöltés volt. A házak sarkán talpgerendák és a sarokgerendák helye 15 cm-re kinyúlt a patics alól. Az égésnyomok azt mutatják, hogy a ház utcai helyisége kigyulladt és leégett. Feltehetően nagy károk keletkeztek a ház felső részében és a tetőszerkezetben.

A 61/c ház teljes egészében új, hosszabb és szélesebb ház volt (62., 63. kép 1). A házrészlet 850 cm széles. Az utcai, déli homlokzat a 4. út szegélyétől 120 cm-re emelkedett. 1526-ban az egész ház leégett, és az 1526-os területrendezés során a talajban, az alapárkokban hagyták a megégett oldalfalak alját (64. kép). Az épület utcai, „A” helyiségét lehetett rekonstruálni, belső mérete 500×600 cm volt. A mellette lévő „B” helyiség északi falhelye

200 cm, a déli 70 cm hosszan maradt meg. A ház többi része elpusztult az újkori építkezésekkel (50. kép).

A házfalak szerkezete nem egyforma. Az utcai, homlokzati falat szorosan a 61/b ház fala elé építették. Két részből állt. A 70 cm széles belső rész habarcsos, apróköves, sárgaagyag alapozási réteg, amelyre vert falat készítettek. A falhely külső oldalán 25-30 cm széles agyagfal húzódott, melybe 75-80 centiméterenként 12-15 cm széles karók alja volt beleéve. Az agyagfal külső oldala kb. 18-20 cm széles sávban vörösre égett.¹⁶² A karós paticsfal alja 6-8 cm-rel mélyebb volt, mint a habarcsos, apróköves alapozás alja. A ház DK-i sarkán egy 120 cm átmérőjű, 40 cm mély gödör volt, kormos patics-törmelék töltötte be. A gödörben valószínűleg egy nagyobb lapos kő, vagy több kődarab lehetett, amely a ház sarokgerendáinak az alapozása volt.¹⁶³ A ház nyugati és a keleti oldalán, megmaradtak az oldalfalak alapozásai. Az alapozási árok 75-80 cm széles volt. A fal alapozása 3 rétegből állt. A középső réteget 25-30 cm széles, 20-25 cm vastag gerendák alkották, amelyeket cc. 12-20 cm mély egyenes falú alapozási árkokba fektettek. Az elszenesedett gerendák mindkét oldalán 25-25 cm széles agyagból készült, vert fal volt. Ezek alapozási árka csak 5-6 cm mély volt. (Az alapozási árkok mélységét a belső helyiségek padlórétegeinek az aljától mértük.) Az oldalfalak talpgerendái ráfeküdtek az utcai fal 750 cm hosszú, 70 cm széles, habarcsos, apró köves alapozási rétegeire, és 50 cm-rel túlhaladtak rajta. A talpgerendák mellett 50 cm-re kinyúlt a habarcsos apróköves alapozási réteg. A 600 cm hosszú belső válaszfalak szintén egyenes falú alapozási árokban álltak, a fal alját ugyancsak 25 cm széles 20 cm vastag gerendák alkották. 5-6 cm-re mélyedtek a sárgaagyag padlórétegbe, és 5-6 cm mélyen bele voltak állítva az oldalfal gerendáiba. Mind a két oldalon 25 cm-rel átnyúltak az oldalgerendákon. A keresztfalak mellett nem volt falréteg. Az égett famaradványok között a ház belsejében a padlóréteg sárgaagyag foltjai is égették voltak. A felmenő falak rekonstruálására nem találtunk adatokat, mert az égett falakat a belső helyiségek padló alatti sárgaagyag rétegeinek az aljáig lenyesették. Ezért a házban az ajtók, és a tüzelőberendezések nyomai sem maradtak meg. A falak szélesség-

¹⁶² Érdekes volt, hogy a 70 cm széles vert fal elé 25-30 cm széles, karóvázas agyagfalat építettek, és ezzel az utcai homlokzati fal 100 cm széles lett. Ez azt mutatja, hogy a különböző falkészítési technikákat együttesen is alkalmazták, hogy lehetővé tegyék a nagyobb, kétszintes házak építését.

¹⁶³ Az alapozási gödör 120 cm átmérőjű alja szintén arra mutat, hogy a ház többszintes lehetett.

ge alapján feltételezzük, hogy talán a tetőteret is beépítették és ezek a házak kétszintesek lehettek. Az égésnyomok azt mutatják, hogy 1526-ban a 61/c ház teljes egészében, az alapokig leégett.

A 61/d ház az előző ház romjaira épült (62., 63. kép 1). Az utcai, déli fal helye közvetlenül az 61/c ház fala előtt került elő, 60 cm-re volt tőle az 5. útréteg kőszegélye. A 60 cm széles, 750 cm hosszú falhelyben benne maradt az égett alapfal (patics) alja. Az égett alapfal külső szélén 20 cm széles sávban 8-10 cm vastag sávban, egymástól 15-20 cm-re, elszenesedett karók sorakoztak. A falhely nyugati végétől 1 méterre, 30 cm mély, 90 cm átmérőjű gödör (a házsarok alatti kőalapozás helye) helyezkedett el, kormos faszéndarabokkal kevert paticstörmelék volt benne. A ház nyugati falában, az alapárkokban maradt elszenesedett deszkák közepén nagyobb, egymástól 45-50 cm-re, cc. 15 cm átmérőjű égett karók voltak. Az látszott, hogy a karók beállításával széttroncsolták az égett gerendát. A ház többi részét és a funkcióját, nem lehetett azonosítani. Az építési ideje bizonytalan. Lehet, hogy már 1526-ban felépítették, de inkább azt gondoljuk, nem lakóépület lehetett, és 1542-ben a császári sereg ostroma és visszavonulása után, a törökök építették. 1604-ben teljes egészében leégett, maradványait a tereprendezés és a 6. útréteg építése közben a törökök szétterítették.

A házak belsejében, az agyagpadlók alatt 20 cm vastag barna homokos földréteg, a városfal építéséhez (1460 körül) hordott feltöltés volt. Ez alatt a 61/d ház nyugati falától 300 cm-re egymás mellett két, szürkés agyagos homokkal betöltött 200 cm hosszú, egymásba ázott, 90 cm széles falhely volt. A falhelyek keleti oldalán lemélyítettünk, és két agyagpadlót vágtunk át. Az alsó, 3-7 cm vastag, sötétebb sárga agyag padlóra ugyanilyen, világossárga agyagpadlót tapasztottak. A padlók alatt a kiásás határáig kevert földrétegek voltak (65. kép).

A 62/a, b, c, d, e. házak, 15. század 2. fele - 16. század eleje

A házhely és az udvar északi felében áthaladt a 18. századi lovarda északi fala. A középkori házak falhelyeit megsemmisítette a lovarda K-Ny-i csatornája, amelyhez a házak harmadik, „C” helyiségében csatlakozott a lovarda másik, É-D-i főcsatornája. A lovarda téglapadlója alatt először eltávolították a laza szerkezetű 16-17. századi feltöltést. Belevágták a csatornák, vízvezetékek, kifolyók helyét. Miután ezeket megépítették a falak közé apróra zúzott épülettörmeléket terítettek szét és tiszta sárga homokkal letakarták. Végül a 18. századi feltöltést ledöngölték. Ezért a 36. ház

falaiból csak itt-ott, az alapozási árkok 3-5 cm mély alja maradt meg. Az árkok méretei, betöltési anyagai, az elszenesedett gerendák lenyomatai, az égett cölöp és karóvégek összehasonlítása alapján egyetlen, az 1526-ban leégett 62/e ház alaprajzát sikerült rekonstruálni. A házhelyen, az ÉK-i sarok közelében több ház sarok nyoma jelent meg (66. kép).

A 62/a ház ÉK-i sarkának a részletei a tanúfal alján mutatkoztak (67. kép). A sarkon 30 cm átmérőjű, 26 cm mély cölöplyuk állt. Ehhez csatlakozott a falhely 380 cm hosszú részlete, 6 cm szélesen látható volt a belső széle. Barna, homokos földdel voltak betöltve.

A 62/b ház ÉK-i sarkán 3 cölöplyuk volt egymásba ásva (66., 67. kép). A két ház északi fala között 30 cm, a két sarok cölöplyukai között szintén 30 cm volt a távolság. Tehát a 62/b házat DNy-i irányban 30 cm-rel távolabb építették fel. A 40 cm széles, 2-3 cm mély, északi falhely 450 cm hosszan látszott, a többi része elpusztult a lovarda csatornája építésével. A házsarok külső oldalán volt egy 25 cm átmérőjű, 25 cm mély cölöplyuk. A falhelyet és a cölöplyukat egyforma, kemény, szürke agyagos homokkal temették be. A ház 400 cm hosszú keleti falhelyében egy későbbi, a 62/c ház keleti falhelye mutatkozott. A két falhely 50 cm széles volt, a 62/b ház falhelye 15-18 cm széles csikban haladt a 62/c ház falhelyének a belső oldalán.

A 62/c ház 30 cm széles északi falhelye az előző falhelytől 40 cm-re jelentkezett (66., 67. kép). 220 cm hosszan látszott, a többi részére ráépült a következő, 62/d ház fala. Ezt a házat csak déli irányban, az utca felé tolták el. A falhelyekben szintén kemény, szürke agyagos homok volt, az alapozási árkok alján nem láttunk cölöp, vagy karólyukakat. Valószínű, hogy a 62/a, b, c. házak is fából épültek, de a deszkák, gerendák nyomai nem látszottak, mert gondosan kiszedték azokat. A falhelyek betöltése mutatja, hogy a házak nem égtek le, a lebontásukra más okok miatt került sor.

A 62/d ház leégett, és az alapárkokban maradt patics és égett fadarabok több adattal segítették a rekonstrukciót (66., 67. kép). A kormos, faszenes paticstörmeléssel betöltött északi falhely 480 cm hosszú volt. A következő, 62/e ház építése előtt a leégett ház helyét annyira lenyesték, hogy a szétnyomott, 30 cm széles falhely mindössze 2-3 cm mély volt, és ezért a fal szerkezetét nem lehetett megfigyelni. A ház ÉK-i sarkán a keleti falhely 35 cm hosszan áthaladt az északi falhelyen. A keleti fal helyét a korábbi, 62/b, c házfal helyébe tettük, ugyanis a szürke agyag betöltésben olyan apró

patics és faszéndarabkák mutatkoztak, amelyek a többi ház falhelyében nem kerültek elő.

A 62/a, b, c, d házak nyugati falhelyeit nem találtuk meg, de feltehetően a 62/e ház belsejében, helyezkedtek el.

A 62/e házban, a belső átalakítások nyomai között több, különböző vastagságú, agyag padlóréteget, találtunk (66., 67. kép). Ez alatt a ház déli része tele volt különböző anyagokkal, kevert földdel, homokkal, agyagos homokkal betöltött, különböző méretű cölöplyukakkal, a kisebb gödrökben kövek voltak. Szétnyomták, vagy megsemmisítették a korábbi falhelyeket. A cölöplyukak és a gödrök elhelyezkedésében semmilyen rendszert nem sikerült megfigyelni, egy közös vonásuk volt, mindegyiket a 62/e ház padlójának a sárga agyagrétege takarta el. A betöltésekből nem kerültek elő meghatározható régészeti leletek.

A 62/e házat az 5. útrétegtől 70 cm-re, korábbi házakhoz képest, kelet felé 100 cm-rel eltolva építették fel. Mérete: 18×5 m. Összefüggő falhelyei és padlófoltjai a ház északi és a déli részéből, az oldalfal helyek pedig, a középső részből maradtak meg. Az alaprajz rekonstrukcióját az ÉK-i és DK-i sarokfalak, valamint az oldalfalak alapozási árcai alapján végeztük el. A ház ÉNy-i, és a DNy-i sarka a lovarda-csatorna építése közben megsemmisült. Szélességét a nyugati falhely mutatta, amelyből teljes szélességben csak kisebb foltok maradtak meg, de 700 cm hosszan látható volt a falhely belső, keleti széle. Az erőteljesen lenyesett északi falhely maradványa 350 cm hosszú és 40 cm széles volt. A 62/d ház északi falában feküdt, és egybemosódtak az ÉK-i sarok falhelyei. A falak eltérő technikával készültek. A feltárás idején jól látható volt, hogy a leégett ház lebontása idején, a háznak az úttest melletti déli oldalát a többi részhez képest, magasabban meghagyták.

Az utcai homlokzati, déli fal alapozása teljes egészében megmaradt, áthaladtak rajta a ház oldalfalai. Az utcai fal 90 cm széles alapozása ugyanolyan volt, mint az 61/c házé. Két részből állt. A fal 70-75 cm széles belső része habarcsos, apróköves, sárgagyag alapozási réteg, amelyre vert falat készítettek. A falhely külső oldalán 15-20 cm széles égett agyagfal, patics, húzódtott, melybe 80-100 centiméterenként 12-15 cm széles karók alja volt beleégyve. A karós paticsfal alja 5-8 cm-rel mélyebb volt, mint a habarcsos, apróköves alapozás alja. A fal mindkét végét keresztelték a 90 cm széles oldalfalhelyek, és 50 cm-rel kinyúlta a homlokzati fal elé. A sarkoktól számítva, 90 cm hosszan megmaradt az oldalfalak teljes alapozása. A felmenőfalak három rétegből álltak. A kö-

zépső réteg 25-30 cm széles gerendákból, vagy palánkokból álltak, amelyeket cc. 12-20 cm mély, egyenes falú alapozási árkokba fektettek. Az elszenesedett gerendák mindkét oldalán 30 cm széles agyagból készült vert fal volt. Ezek alapozási árka csak 5-6 cm mély volt. (Az alapozási árkok mélységét a belső helyiségek padlórétegének az aljától mértük.) A 62/e ház három oldalának az alapozása tehát, egymásba illesztett, ácsolt gerendákból állt, az oldalgerendákat mindkét oldalon vert fal borította. A külső falrétegben megmaradt néhány 25-30 cm átmérőjű cölöplyuk, amelyekben megmaradtak az elszenesedett fadarabok. A cölöpök, vagy gerendák félig voltak beépítve az agyagfalba, a gerendák külső oldala kidomborodott a falsíkból.

Az 550 cm hosszú belső válaszfalak szintén egyenes falú alapozási árokban álltak. A falak alját 25 cm széles gerendák alkották, amelyeket beillesztettek az oldalfalak gerendáiba. Mind a két oldalon 25 cm-rel átnyúltak az oldalgerendákon. Az égett gerendák 6-8 cm-re mélyedtek a sárgagyag padlórétegbe. Az alapozásban az égett gerendák mellett nem volt falréteg.

A házban három helyiség, lakószoba, konyha és kamra, vagy lakószoba volt. Az utcai „A” helyiség belső mérete: 500×350 cm. A szobában, a szoba és a konyha közötti válaszfalhoz építették a kemencét. A kemence és a nyugati házfal között 50 cm volt a távolság. A kemence maradványait elvitték a helyét lenyesték, de megmaradt a kemence alja. Alaprajza téglalap alakú: 170 cm hosszú és 150 cm széles. A kemencefal alja 40 cm széles, belső oldaláról félig vörösre égett sötét sárgagyag volt, négyzet alakú kövek lenyomata látszott benne. A hátsó oldal közepén in situ maradt egy 25×30 cm-es kváder, a kemence két oldalát pedig, egy-egy 25×22 cm-es kővel építették a válaszfalhoz. A középső „B” helyiségből, a konyhából fűtötték. A konyhában a kemence szája előtt két nagyobb, 40×25 cm-es szabályos kváder feküdt, a közöttük lévő távolság 60 cm volt. A konyhai kváderek közötti eltérő 12 cm vastag sötétvörös patics padlója 12-cm-rel a sárga agyagpadló fölé magasodott. A 16. századi szinteket nem ismerjük, mert az egész házhelyet lenyesték.

A „B” konyha belső mérete: 420×350 cm. Az ÉNy-i sarkában megmaradt az utolsó, falakhoz épített, négyzet alaprajzú tűzhely alja. Mérete: 150×150 cm. A lenyesett padlón és a padló alatt mindenütt égett foltok voltak, még a konyha közepén is találtunk egy olyan foltot, amelynek az egyik oldala egyenes volt. Az agyagpadló alatti foltok a korábbi házakból maradtak meg.

A hátsó „C” helyiség volt a legnagyobb. Belső méret: 600×350 cm. Ebben a helyiségben a sárga agyagpadló foltjain kívül, semmit sem találtunk.

A ház nyugati falától 250 cm-re előkerült egy 160 cm átmérőjű kör alakú összefüggő, kormos felületű paticsfolt. Feltehetően egy udvari, szabadon álló kemence alja lehetett. Nem lehetett eldönteni, hogy melyik házhoz tartozott, mert nem ismertük a 62/e és a korábbi házak bejáratát. Ezen a környéken az uralkodó széljárás ÉNy-i, ezért feltételeztük, hogy a kemence egy másik, a szomszédos házhoz tartozott. A kemence nyugati oldalán nagy 18-20 századi bolygatások voltak, és minden középkori régészeti jelenség megsemmisült.

A rekonstruálható 62/e ház és a 61/d ház között 6,5 m volt a távolság. A házak különálló, városi részteleken épültek. Az első házak a középkori útszegélytől távolabb, az újabbak azonban, déli irányban eltolva, az útszegélyekhez egyre közelebb épültek. Az újabb házakat kelet felé is eltolták, ebből arra lehet következtetni, hogy a telekhatárok a házak nyugati oldalán lehettek. A házak építőanyagában és az építési technikában feltehetően a 16. század elején változás következett be, ezért az 61/b és a 62/d ház már szinte teljesen egyformán készült, majd egy 1526 előtti, városi tűzvészben mind a két ház leégett és romjaik a 3. útrétegre kerültek. Az új 61/c és 62/e ház falaiban a korábbiakhoz képest változások voltak, az utcai homlokzat és oldalfalak külső falrétégebe cölöpöket, vastag karókat építettek. Ez arra mutat, hogy a korábbiakhoz képest, tartósabb házakat építettek, amelyek kétszintesek lehettek. Viszonylag rövid ideig álltak, 1526-ban az ÉK-i városrész újra porig égett. A középkori utca nagy része beépítetlen maradt. A 61/c ház helyén a törökök az 1542-es ostrom után felépítettek valamilyen épületet, ez 1604-ben égett le. A faszervezetes házakat a békés időszakokban is többször kellett javítani, átépíteni, ezért feltehetően nem tartoztak az értékesebb városi házak sorába.

A DÉLI HÁZSOR

Az utca déli oldalán a 18. századi feltöltés elhordása után két kora újkori, 1686-1720. között épült kőház maradványai kerültek elő.¹⁶⁴ Az utcai helyiségeken áthaladt a későbbi lovarda nyugati fala, a házak déli része pedig, elpusztult az Invalidus

¹⁶⁴ Az utca déli oldalán a feltárás idején az 1526 után épült kőház részletek között az északi oldalon álló házmaradványokhoz hasonló faltöredékek kerültek elő, de összefüggő alaprajzi részletek nem maradtak meg.

ház építése közben. Két házban cserépkályhák álltak, és a falak színesre voltak festve, az építkezés idején feltehetően irodaépületek lehettek.¹⁶⁵ A feltárás közben kiderült, hogy nagyrészt középkori alapokon állnak. A dokumentálás után folytattuk a mélyítést és a 17. századi járósíntzen négy kőház falai bukkantak elő (50. kép). Ekkor már ismertük az útrétegeket, az északi házsor maradványait és a 15-17. századi járósínteket. A házmaradványok pontosan szemben álltak az utca északi oldalán álló, 1526 előtt épített házakkal. A telkek keleti oldalára építették fel a házakat, a házfalakhoz épültek a telkeket elválasztó kerítésfalak. A házak nyugati oldalán helyezkedtek el az udvarok. Az utcai homlokzatot összekötötték az utcai kerítésfalak, ezekben lehetettek az udvarokra nyíló kapuk.

A középkori utca 60 m hosszú szakaszán egy favázis vert falú ház és 4 kő lakóház maradványait tártuk fel. Részben a házak alatt, részben a házak mellett előkerültek korábbi, gerendavázis falhelyek, cölöp és karólyukak, de alaprajzot, vagy alaprajzi részletet nem lehetett rekonstruálni. Feltehető, hogy a városfal építése idején az utca déli oldalán is az északi oldalhoz hasonló házak épültek, de később, a 16. század elején, egy nagy tűzvész után, a leégett házak helyére kőházakat építettek. Az utca déli oldalán az 1526-os pusztulási réteg, az égés, már a kőfalakhoz kapcsolódott.

63. ház, 15. század 2. fele - 16. század eleje

Az ásatási terület DK-i sarkában, a jelenkori alapfalak előtt előkerült a 63. ház nyugati oldalfal részlete (50. kép). A 750 cm hosszú fal 90 cm széles, 40 cm mély alapfala nagyobb kövekből épült, a 80 cm széles felmenőfal 15-20 cm magas részlete habarcsba rakott kisebb törtkövekből álló, zsaluzott fal volt. A fal belső keleti oldalán egy újkori gödör volt. A 15. századi járósínttől 120 cm mélyen, elértük a 13. századi járósíntet, majd a 20-25 cm vastag kevert földréteg alatt a bolygatatlan homok mutatkozott. A fal külső, nyugati oldalán 750 cm széles beépítetlen terület, udvar volt.

64. ház, 15. század 2. fele - 16. század eleje

A 64. házat a 17. század végén, a 80 cm széles alapozás aljáig lebontották, és az új házat ráépítették a középkori falmaradványokra. A középkori ház a 16. század elején kialakított 3. útrétegtől 300 cm-re helyezkedett el. A házhely (városi résztelek) 13,3 m széles volt. A középkori utcai, északi fal elpusztult. Az kiszedett falhely és a hozzá csatla-

¹⁶⁵ A kora újkori házak között a középkori falakból kisdarabok, de legtöbbször csak a falak helye maradt meg.

kozó tapasztott padlórétegek a 17. századi ház utcai helyiség téglapadlója alatt látszottak (69. kép). Teljesen elbontották a középkori ház ÉK-i sarkát. A 17. századi falak alatt helyenként megmaradtak a középkori ház alapozásának az alsó rétegei: az utcai helyiség ÉNy-i sarkának, a nyugati fal 11 m hosszú és a keleti fal 5 m hosszú szakaszának az alja. A rekonstruálható házrészlet 11 m hosszú és 6 m széles volt. Az utcai homlokzati faltól 620 cm-re került elő a sárga agyaggal betölt válaszfal, vert fal, helye. A utcai fal helye 80 cm, a válaszfal helye 50 cm és az oldalfalak 80 cm szélesek voltak. A 30-40 cm mély középkori alapfalak habarcsba rakott tört kövekből épültek. A ház utcai „A” lakóhelyiség belső mérete: 465×600 cm, a következő „B” helyiség, konyha, részlete 400 cm hosszú volt. A „B” helyiség, konyha ÉK-i sarkában, a válaszfal mellett megmaradt a tűzhely, vagy kemence tüzelőterének a helye. A feltárás idején, a 17. században lenyesett szinten, a kerekded égett mélyedésben négy kődarab feküdt (70. kép). A ház ÉNy-i sarkától 40 cm széles, 730 cm hosszú kiszedett kerítésfal helye indult, a 65. ház ÉK-i sarkához csatlakozott. A közepén volt egy 200 cm hosszú szétnyomott falrészlet. (71. kép). A falhely alján habarcsos törtkövek voltak, ebből azonban nem lehet tudni, hogy a kerítés milyen lehetett. A ház udvara tehát 730 cm széles volt és feltehetően az udvarról lehetett bemenni a házba.

65. ház, 15. század 2. fele - 16. század eleje

A kora újkori ház alatti középkori fal maradványok, alapfalak, a 64. házhoz képest sokkal jobban elpusztultak (50. kép). A középkori házhely, városi résztelek, 15 m széles volt. A középkori ház utcai, 80 cm széles, északi falhelye a 3. útrétegtől 300 cm-re, a 17-18. századi ház padlója alatt került elő. A középkori ház utcai fala helyén egy nagy gödörben 17. századvégi törmelék és középkori leletekkel kevert feltöltés volt, amelyben középkori faragott kövek, építészeti faragványok is előkerültek. (72. kép). A ház sarokfalai megmaradtak. A középkori házrészlet keleti fala az ÉK-i saroktól indult, 8 m hosszú volt. Az ÉNy-i saroktól induló házfal alsó kövei 400 cm hosszan maradtak meg, de a fal hely még 400 cm hosszan követhető volt. A két oldalfalat egy ugyancsak 80 cm széles, épület törmelékkel betöltött falhely kötötte össze. A kőalapozás egy 550 cm széles, 800 cm hosszú épületrészlet alkotott. A belső térben nem maradtak meg a középkori térkialakítás nyomai. A DK-i és a DNy-i sarkoktól induló keskenyebb, falhelyek barnás homokkal voltak betöltve. A nyugati falhely részlet 200 cm hosszú és 65 cm széles volt.

A falszélek a többi kőfal helyével szemben, egyenesek voltak. Úgy látszik, hogy a kőalapozású épületrészhez fából épített helyiség csatlakozott. Az udvar nyugati oldalán a kő házfalaknál keskenyebb, sekély, 20-30 cm széles falhelyek részletei, karólyukak helyezkedtek el, amelyek kisebb gazdasági épületek, ólak, kemencék helyét mutatták. A ház ÉNy-i sarkánál ugyanolyan, 900 cm hosszú kerítés alapárka húzódott, mint amilyen az ÉK-i sarokhoz kapcsolódott. Beleépítették a 18. századi lovarda csatornáját, de a kerítés alsó kövei a csatorna mindkét oldalán 400 és 200 cm hosszan megmaradtak, majd további 200 cm m hosszan látszott a kiszedett fal helye.

A déli házakat összekötő, 1. kerítés a 64. háztól követhető. A 67. ház 1542 után épített 3. kerítésénél megszakadt (73. kép) és 17 méterrel távolabb, a 67. ház nyugati fala mellett bukkan elő. Egy 4 m hosszú szakasza elérte az ásatási területet átszelő 55 m hosszú, É-D-i tanúfalat.¹⁶⁶ Végeredményben, az utca déli oldalán elhelyezkedő kőházakat összekötő 1. kerítésből 43 m hosszú részletet mérhettünk fel.

66/a,b ház, 15-16. század

Az ásatási területet átszelő tanúfal déli végén elhelyezkedő házrészleteknek csak a metszete maradt meg (50., 74. kép). A 66/a ház egy nagy, a bolygatatlan talajba mélyülő („x”) gödörre építettek. (A gödör teljes feltárására nem volt lehetőség.) Tisztán kirajzolódott a déli oldala. Az alsó rész a feltárás határáig (-50 cm), hamus földdel kevert homokkal volt feltöltve. A bolygatatlan talaj tetejénél, a gödör keleti falától a gödör belsejében egy 90 cm hosszú, 10-12 cm vastag korom és faszénréteg húzódott. A bolygatatlan talaj tetején 160 cm hosszú, 6-8 cm vékony hamus, faszenes réteg volt, amely megvastagodva belemélyült a gödörbe. Ráfolyt a gödörben kialakult faszénrétegre. A két faszénréteg között is enyhén homokos hamu volt.

¹⁶⁶ A tanúfal 160-120 cm széles kutatóárok Ny-i oldala volt, az árok déli oldalát pedig, a 18. századi lovarda nyugati oldala alkotta. A 18. századi fal előtt 100 cm széles volt az alapozási árok, ezért a tanúfalban csak a középkori házak belsején áthaladó metszet elkészítésére volt lehetőség. A tanúfal az ásatási területen áthaladó 5 m széles szerviz út Ny-i oldala volt. A szerviz út alatt húzódtak a távfűtés, a többi új- és jelenkori közmű főágai, amelyek a Károly körút felé haladtak. Ezért itt hagytuk meg az ásatás, és az ásatással egy időben zajló földmunkák végzéséhez szükséges utat. A szerviz út nyugati oldalán, a középkori városrész nyugati felében helyezkedett el az 1996-ban lebontott több emeletes ebédülő épülete. A mely beton alapfalak és a közműhálózat vezetékai között a bolygatatlan homokba érő jelenkori bolygatások minden régészeti leletet tönkretettek.

Korhatározó régészeti leleteket nem találtunk.¹⁶⁷ A gödör helyére felépítették a 66/a késő középkori, 14-15. századi házat.

Az „y” gödör 160 cm széles és 60-80 cm mély volt. A paticsstörmelékkal feltöltött 66/a ház maradványaiba volt beásva, török, 16-17. századi edénytöredékekkel kevert háztartási szeméttel volt feltöltve. A gödröt és a későközépkori ház maradványait a 17. századvégi tereprendezés és a későbbi építkezésekkel járó földmunkák rétegei takarták el.

66/a, b, c ház, 15. század 2. fele - 16. század eleje

A tanúfal déli végén egy 10 m hosszú szakaszban a házak részletei kerültek elő (62., 74. kép). A metszet közepén, egymástól 40 cm-re két, paticsal betöltött falhely volt. A falhelyek közötti helyiségek ugyanazon a helyen álló, de nem egy időben épült házakból származtak.

A 66/a ház

Az „x”, gödör északi szélén egy szétnyomott, 40 cm széles, lefelé 20 cm-re keskenyedő, 60 cm mély falhely volt. A belső oldalán egy, 180 cm hosszú, vízszintes, 20-30 cm vastag, égett, agyag padlócsík maradt meg. (Belevágták az „y” török gödör alját.) A falhelytől 300 cm-re, egy 20 cm magas babára épített kemence, paticsstörmelékkal borított fenekének 53 cm hosszú részlete került elő. Lehetséges azonban, hogy a kemence a 66/b ház konyhájából származik. A feltárás idején az égett padlón bizonytalan korú sötétvörös paticsshal-mok voltak. Az égett padlójú házrészlet építési és használati ideje bizonytalan.

A 66/b ház

Építési idejére a ház előtti útrétegek és a kerítések elhelyezkedéséből lehet következtetni (75. kép). Ez a ház is, miként az utca északi oldalán álló házak egy része, a 3. útrétegtől 250 cm-re helyezkedett el. Az utca északi oldalán, a 61-62. házak között nem találtunk kerítésmaradványokat, mert a kerítések sekély nyomai eltűntek a házak pusztulása utáni tereprendezésben. A déli oldalon is csak a későbbi kőházakat kötötték össze olyan kerítések, amelyeknek kőalapozása volt, az alapozási árok 25-30 cm-re belemélyedt a járósintbe. A 66/b ház előtti kőkerítések közül egyik sem tartozott a házhoz. A ház előtt 40 cm-re hú-

zódo 1. kerítés a 63-64-65. kőházakat kötötte össze, amelyeket a 16. század elején, 1526 előtt, egy tűzvész után építettek. A 2. kerítés a 66/b ház homlokzatától 450 cm-re haladt, a 67. kőház ÉNy-i sarkától indult és ráépült az 1526-os romeltakarítás után épített 4. útréteg szélére. A 3. kerítés pedig, az 1542-es ostrom után a török hódoltság első évtizedeiben beleépült a középkori útrétegekbe.

A tanúfalban feltárt falrészlet a 66/b ház „A” helyiségének a nyugati fala. A 16-18. századi tereprendezések miatt a ház többi része megsemmisült. A ház belső terébe hordott 40-45 cm vastag, világosabb vörös paticsstörmelék 18-25 cm vastag rétegben beborította a vert fal maradványait, alatta az utolsó padlóréteg felett 17-20 cm széles sávban megmaradt a fal belső oldala. Elsimított felületű, füstös, helyenként megpörkölődött vert fal volt.¹⁶⁸ A helyiség belső mérete: É-D-i irányban 430 cm. A ház K-i falának a maradványai feltehetően a 67. ház nyugati falának az építése közben semmisültek meg. A ház lebontása után, az É-i (utcai) fal, és a D-i válaszfal sötétvörösre összeégett maradványait meghagyták a falhelyekben. A ház utcára néző, É-i fala 56 cm széles vert fal, alapozása a legalsó, 1. padlórétegtől számítva 65 cm mély volt. 20 cm-re a bolygatatlan homokba mélyedt. A fal külső oldalán, a ház ÉNy-i sarka mellett, a járósinten megmaradt egy, a házfalhoz tapasztott, elnagyolt faragású, 40×38×36 cm nagyságú kockakő. A bolygatatlan talajba mélyedt. A kutatóárokban több hasonló követ találtunk, de mindegyiknek csak az egyik oldalán találtunk ráégett paticsnyomokat. Lehetséges, hogy a fal tövébe csak egy sor megerősítő kősort helyeztek. A homlokzati falat a külső kő tetejéig szétszedték. A házfal előtti követ barna, faszemes, hamus föld borította, amely a leégett ház szétbontása utáni tereprendezés során keletkezett. A helyiség déli fala 35 cm széles vert fal volt, az 1. padlórétegtől 20 cm-re mélyedt a házhelyet feltöltő, 35 cm vastag, szürke agyagos homokrétegbe. Alatta bolygatatlannak látszó, sárga homokréteg volt.¹⁶⁹

¹⁶⁸ A középkori házrészlet felett 250 cm vastag 16-18. századi építési törmelékekből álló feltöltés volt, ezért az omlásveszély miatt zsámozni kellett. A helyiség középső részén egy 50 cm széles függőleges csíkot mélyítettünk laza paticsstörmelékbe, és így 10-14 cm-re, elértük a házfal belső oldalát, és a házfalhoz tapasztott utolsó, vörös foltos, kormos, hamus, sárga agyagpadló szélét.

¹⁶⁹ A 41/a ház alatti, nagy gödör olyan hamus földdel volt feltöltve, amelyben faszemes kormos hamucsíkok voltak, ezért feltételeztük, hogy az 1241 előtti fémfeldolgozó műhelyhez tartozott. A fémfeldolgozó műhely objektumait, azok 1241-es pusztulását, és a tatárjárás utáni tereprendezés nyomait 1997-ben feltártuk, és megtaláltuk azt a 13. századi, sterilnek látszó, tiszta sárga homokréteget, amelyet az egész területen szétterítettek. A gödör alját és északi oldalát nem tudtuk meg-

¹⁶⁷ A bolygatatlan homok tetején kialakult kormos faszénréteg a 13. századi járósinten (101,70-101,90 m/Balti) alakult ki. Tetején 30 cm vastag, szürke agyagos homok feltöltés volt, amelyekre a késő középkori, 66/a, b, c házakat felépítették.

Az utcai helyiségben öt padlóréteget találtunk. A különböző, sárga, szürkés sárga csíkokban helyenként égés és koromfoltok voltak. A padlórétegek közötti feltöltés ugyanolyan szürke agyagos homok volt, mint a padlócsíkok alatti 35-40 cm vastag feltöltés. A 66/a és 66/b házak közötti összefüggést a padlók alatti szürke agyagos feltöltés mutatja, amely a 66/a házhoz tartozó fal és a 66/b utcai fala között húzódott. A 66/b ház 1526-ban leégett, és mellette felépítették a kőpincés 67. házat.

A 67. ház

A feltárt utcarészlet nyugati végén, a 16. századi járósínt az előzőekhez képest, sokkal nagyobb, bekerített térség, 15 m (É-D) × 21 m (K-Ny) részlete helyezkedett el (62. kép). Az egész bekerített területen korábbi építmények részletei, falhelyek, cölöp- és karólyukak kerültek elő. A kerítést a 16. század eleji tűzvész után beleépítették a 3. útrétegbe, majd az 1542-es ostrom idején megsérült és a törökök a külső oldalára újat építettek (76. kép). A ház, a 16. századi kerítés keleti falától 12 m-re, az északi falától 1,20 m-re helyezkedett el. A 67. házból megmaradtak az ÉNy-i sarok, és a nyugati fal részletei (77., 78. kép). Az északi, utcai fal külső köveit ráépítették a 3. út déli szegély köveire (76. kép), és a ház homlokzata 270 cm-rel kiugrott a 64. és a 65. házat összekötő kerítés vonala elé (77. kép). A ház kőből épült részében két helyiség volt. Az utcai „A” helyiség alatt kőből épített pince volt, és a „B” helyiségben volt a pincébe vezető kőlépcsős lejáró. A kő épületrész déli oldalán látható volt a kiszedett kőfal helye. Az építkezés előtt a ház helyét lenyesték, majd a 65. házhoz hasonlóan, különböző anyagokból felépítették a több helyiségből álló házat.

Az utcai „A” és „B” helyiségek 60 cm széles, felmenő falainak az alsó része kisebb, törtkövekből épült. A kőfalú házrészlet külső mérete: 500×950 cm, ebből a pince és a lejáró 500×750 cm. Az „A” helyiség belső mérete: 400×400 cm, alatta volt a pince. A helyiség padlóját, illetve a pince földjét az 1686-os tereprendezés idején elpusztították, és a pincét épülettörmelékkel feltöltötték (79. kép). A „B” helyiség belső mérete: 400×350 cm, az északi felében volt a 2 m széles lépcsős lejáró. Megmaradt a „B” helyiség déli falának a törtkövekből épített 45 cm mély alapfala. A törtköves házrészlet déli oldalához fagerenda alapú falak csatlakoztak. A „B” helyiség DK-i sarkához épített fal helye 450 cm hosszú volt, az Invalidus ház alapozási

árka vágta el. 50 cm széles, 3-4 cm mély volt, apró épülettörmelékkel földdel volt betöltve. A kőpincés ház nyugati oldalán, közvetlenül a nyugati házfal mellett és a távolabb kiásott kutatóárkokban, 16-17. századi tapasztott padlórétegek feltájai mutatták, hogy a török hódoltság idején, beépített volt ez a telek.

A pince

A feltárt városrészben talán a pince volt az egyik legjobb minőségű építmény. Áthaladt rajta a 18. századi lovarda déli fala, és az egyik, É-D-i belső csatorna. Az újkori falak alatt megmaradt a középkori falak alja. A 67. ház építése a pincével kezdődött. A laza szerkezetű, kevert talajban először kiásták a pince és lejáró 600×500 cm alapterületű, 240 cm mély üregét. Majd lerakták a belső falsíkot alkotó, gondosan faragott kvádereket. A nagyméretű (30-45×40×30 cm), zömében téglatest alakú kváderek és a homokfal közötti falat kisebb törtkövekből és kőzúzalékból csömösölték. Így változó, 40-75 cm, lett a pincefalak szélessége (80. kép). Például, a keleti oldalon, a DK-i sarok aljában csak a 40 cm széles belső kvádereket rakták le. A törtkövek közé kevert habarcs 10-15 cm-re belekötött a homokba. A pincebelső 400×400 cm, mélysége: 220 cm. A feltárás idején, a pince homokpadlóján nem volt burkolat. Sem a falakon, sem a vakablakokban nem találtunk vakolatnyomokat, valószínű, hogy nem is vakolták be a sima falfelületeket.

A pince északi fala 30-35 cm széles volt. A fal alapozása egy sor, 18-20×16-18 cm-es elnagyolt faragású kváderekből épült. A felmenő fal 12 cm-es falkiugráson áll (81. kép 1., 82. kép). A többi falnak nincs alapozása. Az alsó kövek alját vízszintesre faragták és pontosan illeszkedő kisebb kődarabokkal kialakították a pincefalak vízszintes alját. Az ÉNy-i saroktól 80 cm-re, a pince aljától 110 cm magasan világító ablak, az 1. vakablak helyezkedett el. Mérete: 53 cm magas, 50 cm széles, 30 cm mély. A felső keretköve egy 65×28×30 cm simára faragott kváder, nyugati oldalát egy 40×20 cm-es kváder, a keleti oldalt egy nagyobb, 25×30 cm-es, és egy kisebb, 22×18 cm-es kváder alkotta. Az ablaktól 130 cm-re, a 18. századi lovarda egyik 90 cm széles csatornája áthaladt a pincén. A csatorna mellett az ÉK-i sarokban az északi pincefal 65 cm hosszú volt, és feltételezhető, hogy a másik északi, 2. világító ablak a csatorna építésével megsemmisült. A nyugati falban két világító ablak volt (81. kép 2., 82. kép). Az utca felőli, 3. ablak az ÉNy-i saroktól 70 cm-re, a pince aljától 110 cm magasan helyezkedett el. Mérete: 35 cm magas, 40 cm szé-

keresni, mert az 1996. novemberi esők és a korai havazás szétáztatta a kutatóárkot, és az omlásveszély miatt a 350 cm mély árkot betemetjük.

les, 14 cm mély. A felső keretköve egy 60×25 cm-es kváder, oldalai 30×22 cm-es kváderek. A DNy-i saroktól 50 cm-re, a pince padlótól 93 cm magasan helyezkedett el a nyugati fal másik, 4. világító ablaka. A két ablak között 210 cm volt a távolság. A 4. ablak mérete: 35 cm magas, 40 cm széles, 14 cm mély. Felső keretköve egy sarkain törött, 70×18 cm-es kváder, oldalait egy 35×20 cm-es, és egy nagyobb kváder 24×22 cm-es darabja alkotta. A középkori pince DNy-i sarkára, ráépítették a 18. századi lovarda falát, de alatta 180 cm magasan megmaradtak a középkori falak (83. kép). A déli pincefal belső oldalából egy 60 cm hosszú falszakaszt és tetején az 5. világító ablak részletét tártuk fel. A DNy-i saroktól 35 cm-re, a pince aljától 145 cm magasan helyezkedett el. A tetejét és a keleti oldalát elbontották. Mérete: 40-45 cm széles, 14 cm mély. A déli fal külső oldala (a lovarda fala alatt) kváder borítású volt, mert ez a fal egyben a pincelejárát északi oldala volt. A keleti pincefal előtt áthaladt a 18. századi lovarda csatornája. A pincefal és 18. századi fal közötti keskeny árokban mindössze 140 cm mélyséig tártuk fel a pincefal belső oldalát (84. kép). Az ÉK-i saroknál az 50 cm széles keleti fal külső oldalán 40 cm hosszan a törtköves falrétég csak 35 cm mély volt (80. kép). Innen indult a 140 cm mély pincefal apró, habarcsos, kőtöredékekből csömöszölt külső oldala. Ez a falszakasz 200 cm hosszú volt, majd a 7. világító ablak közepénél véget ért. Innen kezdve a pincefal csak a belső kváderekből állt. Az elvékonyodott pincefal 55 cm hosszú volt, egy újkori közműárok vágta el. A fal belső oldalán két világító ablak volt, amelyek a feltárás idején be voltak falazva (85. kép). Mind a kettőről hiányoztak a felső keretkövek, az oldal kváderek közül is csak az alsók maradtak meg. Az ÉK-i saroktól 40 cm-re, a pince aljától 110 cm magasan helyezkedett el a 6. világító ablak. Mérete: 54 cm széles, 35 cm mély. A végleges befalazás előtt az ablak aljába beépítettek egy sor téglát. A 7. világító ablak a hatodiktól 120 cm-re, a pince aljától 103 cm magasan helyezkedett el. Mérete: 60 cm széles, 45 cm mély.

A ház „B” helyiségében volt a pincelejárát (86. kép). A pincelejárát északi fala, mint korábban említettük, mindkét oldalán kváder kövekből állt, a másik három fal belső oldalán kváder, külső oldalán apró, törtköves csömöszölt fal. A DK-i saroktól 200 cm-re volt a 180 cm széles pince ajtó. A „B” helyiség nyugati oldalán lehetett lelépni a lejáróba. A déli és a keleti oldalra építették a lépcső 140 cm széles falait. A belső oldalát simára faragott, alakatlan kövekből alakították ki. A 300 cm hosszú,

220 cm mély lejáróban cc. 10 lépcsőfok lehetett. A középkori pince 1686-ig fennmaradt.

Az 1542-es ostrom után, amikor a középkori pincés házat kijavították, 50 cm széles kőkerítést építettek (76. kép). Nem tudjuk, hogy az 1604-es felégetés után mit építettek a pince fölé, de a pince 1686-ig megmaradt.¹⁷⁰ A törökök kivonulása (1686) utáni nagy tereprendezés során a pincét faragott középkori kövekkel, ágyúgolyókkal, vértet darabjaival és egyéb fegyver töredékekkel feltöltötték, és a falait eltakarták (79. kép).

Az 1542-es ostrom után a törökök a városrész felszínét elegyengették, ez gyakorlatilag egy újabb feltöltést, szintemelést jelentett, amelyből még mindig hiányoztak a hódoltság kori, nem magyar régészeti leletek. Ez érthető, hiszen a török uralom első évében, de még pár évtizeddel később is, a török katonaság és a szorosán hozzájuk kapcsolódó civil csoportok nem laktak be az egész várost, sok magyar család Pesten maradt és még a 16. század végén is számolni lehetett jelentős létszámú magyar lakossággal. Megfigyeléseink szerint a Károly körúton feltárt középkori utca déli oldalán a 16. században kijavították a kőházakat, közülük három további átalakításokkal az 1740-es évekig fennállott. Az 1547-es török adóösszeírásban a lakókerületeket, mahallákat, magyar utcanevekkel sorolták fel, évtizedekkel később jelentek meg az új és a török nevű városrészek.¹⁷¹

A FELTÁRT KÖZÉPKORI VÁROSRESZ NYUGATI RÉSE

Az ásatási területet É-D-i irányban átszelő 5 m széles szerviz út nyugati oldalán lebontott 19-20 századi épületek helyén szintén a 18. századi járószintig mélyítettünk. A pincék között 18-20. századi közműárkok helyezkedtek el, és a megfelelő dokumentáció hiányában nem lehetett tudni, hogy a kibontakozó árokrendszer milyen állapotban van. Látszott, hogy nagyobb, összefüggő területek feltárására nincs lehetőség.

¹⁷⁰ A 40/b ház északi részét eltakaró paticsréteg felett egy sárga agyagos homokréteg helyezkedett el, amelynek az északi része 140 cm hosszú síma felületű, tömör, 9-12 cm paticsréteggé változott. A sárga feltöltésben kettő, a paticspadlóban egy 18 cm átmérőjű, 20 cm mély (körbetapasztott) cölöplyuk volt. Nem tudjuk milyen tűzhely volt, a lebontott égett falak maradványait 300 cm hosszan szétterítették a tűzhelypadló felett. Az objektum maradványait 16-17. századi, magyar és török konyhahulladékkal kevert, hamus, faszenes, barna föld, vagy szürke agyagos homok feltöltés takarta el.

¹⁷¹ FEKETE-NAGY 1973. 359.

Az 1/1996. *kutatóárkot* a szervizút Ny-i oldala és a Városháza ÉNy-i szárnya között ástuk ki (2. *kép*). A 74 m hosszú árok és a városfal között újkori épület volt. Az árok keleti vége és a városfal között 28 m, a nyugati vége és a városfal között 19 m volt a távolság. Az árok É-i oldalát a városfal járósíntjével azonos mélységig lenyestük, és csupán három helyen sikerült 5-6 m hosszú, bolygatatlan rétegsort megfigyelni. Az 1/1996.-1. árokban az újkori feltöltés a török, 16-17 századi járósínt alatti feltöltésbe mélyedt, amelyben magyar és török régészeti leletek voltak. Alatta bolygatatlan homok volt. A török réteg az 1604-es égés és rombolás utáni tereprendezés során keletkezett. A kutatóárok minden oldalában egyforma volt a rétegezethez, amely azt mutatta, hogy ez a terület beépítetlen volt a korábbi időszakokban. Az 1/1996.-2. árok a feltárás szerinti, 27-32 m közötti városfalszakasz előtt, a városfaltól 23-m-re helyezkedett el. A városfalhoz csatlakozó 16. századi járósínten egy 1686-1714 közötti ház részlete jelent meg.¹⁷²

A 68. ház, 14-15. század

A középkori ház maradványai és a házhelyet betöltő rétegsor az újkori ház padlója alatt jelent meg. A bolygatatlan homokba mélyülve megmaradt a középkori ház DNy-i részlete, a déli oldal 220 cm, a nyugati oldal 130 cm hosszú volt (87. *kép* 2). A lebontott ház föld fala 30-40 cm magas volt. A házfalhoz illeszkedett a 3-4 rétegből álló tapasztott sárga agyagpadló. Az egyes rétegek között vékony faszenes, hamus földcsíkok, járósíntek voltak. A legfelső padlóréteg felett faszenes, hamus, sárga homokos földcsíkokból álló betöltés volt, amely átfolyt a házfalain. A padlórétegek közül és a faszenes, hamus betöltésből néhány 13-14. századi kerámiatöredék került elő. A betemetett házmaradványt a középkori városfal építését megelőző, szürke homokos feltöltés takarta el. Ebből a rétegből, miként a városfalnál végig, 14-15. századi kerámialeletek mellett állatcsont és kovacsoltvas tárgy-töredékek kerültek elő.

A 2/1996. *kutatóárok* a városfal feltárás szerinti 40-45 m közötti szakasza előtti árok folytatása volt.¹⁷³ Az É-D-i irányban haladó 34 m hosszú kutatóárokban több középkori objektum részlete maradt meg, a ráblykkolásokból azonban, csak kisebb részleteket tárhattunk fel. A kutatóárok 0-12 m közötti szakaszában megjelentek a város-

falon belüli 17-18. századi sáncárkok metszetei. A 12-17,5 m szakaszban és a ráblykkolásban előkerültek egy 15. századi, a 69. ház részletei. A 21,5-27 m szakaszban, közvetlenül a bolygatatlan homok tetején megmaradt a 15. század 2. felében épített úttest alsó három rétege. Az árok 30,5-34 m közötti szakasza pedig, áthaladt a 70. ház padlórétegein.

69. épület, 13-15. század 1. fele

A 2/1996 kutatóárokban először egy kemencepadló részlete került elő (88. *kép*). A keleti oldalán szelvényt nyitottunk, de kiderült, hogy a jelenkori, épülettörmelékes feltöltés beleért a bolygatatlan homokba. A Ny-i oldalon azonban, előkerült az épület ÉNy-i negyede. Az épületrészletet kétszer átépítették.

69/a. földbe mélyített ház, vagy szabadon álló kemence

A 14. század végén egy, cc. 400 cm széles házat építettek, amely belemélyedt a bolygatatlan homokba. (Az újkori bolygatás miatt a ház földfalának a magasságát nem lehetett megállapítani.) A DNy-i sarokban, 20 cm magas babán felépítettek az 1. kemencét. A babán 20 cm vastag, sárga agyagtapasztás volt, vékony, (0,5-1 cm) szürke hamus földcsík volt a tetején. A kemence 4-6 cm vastag átégett fenekének a 120 cm széles, 65 cm hosszú hátsó fele maradt meg. A kemence É-i oldalán, az épület padlóján, 8-10 cm vastag, lejárt, kemény, szürkésbarna homokos földréteg volt. A kemence hátsó, Ny-i fala mellett egy 40 cm széles, 230 cm hosszú kiszedett falhely jelent meg, döngölt barna földdel volt betöltve. A déli végét elvágta a későbbi ház déli fala, az északi végét pedig a későbbi ház Ny-i fala vágta el. A fal helye a későbbi falak külső oldalán nem látszott. Ezek alapján azt gondoljuk, hogy itt egy, szabadon álló 300 cm széles, kemencés épület állt.

69/b ház. A földbe mélyített ház átépítése előtt a ház belső terét laza, homokos földdel feltöltötték. A belső járósíntet a feltöltésre tapasztott sárga agyagpadlóval a korábbi kemence szintjéig fel emelték. Feltehetően átépítették a korábbi kemencét.

69/c ház. A lebontott épület helyére feltehetően egy nagyobb építettek, amelynek megmaradtak a 60 cm széles és 60 cm mély falhelyei. Építési törmelék nélküli, laza, barnás homokkal voltak feltöltve. Ez arra mutat, hogy a falak fából készültek. Az É-i falhely részlete 0,8 m, az egész Ny-i falhely 7 m, a D-i falhely részlete 3,5 m hosszú volt. Az új kemencét a déli faltól 2 m-re, hozzáépítették a

¹⁷² A feltárt helyiség 4 m széles volt, É-D-i irányban 220 cm hosszú részlet maradt meg. Publikálatlan.

¹⁷³ A városfal közelében, a 20. századi nyomdaépület alatt, előkerült a korábban ismertett, 13. századi, 12. ház részlete.

Ny-i falhoz. Déli felét ráépítették a korábbiak lenyesett maradványaira. Megmaradt a kemence aljának a 170×170 cm nagyságú részlete. A belső oldala, a szája és az előtere elpusztult. Az átégett kemencefenék alsó rétegébe Zsigmond király korabeli (1387-1437) fehér és szürke kerámia töredékek voltak betapasztva. Az épület lebontása után a kemence paticsörmelékét szétterítették a kemence körül. Ezután az épületmaradványokat először sárga homokkal betöltötték. Majd a városfal építését megelőző szintemeléshez kapcsolódó földrétegekkel eltakarták. Ebben a feltöltésbe be-
leérték a jelenkori bolygatások.

70. ház, középkor

Egy 20. századi épület pincelejárataiban megmaradtak egy ház 3,5×3,5 m nagyságú padló részletei (87. kép 3). Az 1. sárgagyag padlóréteget a természetes, bolygatatlan homokra tapasztották. É-i szélén 60 cm széles, 15-20 cm vastag paticsréteg volt. Az egész padló foltra 8-10 cm vastag, tömör, szürke, faszenes, hamus, homokos feltöltést hordtak, és ennek a tetejére tapasztották rá a 2. sárga agyagpadló réteget. Ezen a padlón 30 cm vastag, épületörmelékes, szürke homokos feltöltés volt. Régészeti leleteket nem találtunk. Az épület azonban, elhelyezkedése alapján, középkorinak gondoljuk. A padlófoltok a 61-67. házakkal egy vonalban, a 16. század elején épített 3. útrétegtől 6 méterre jelentek meg. A padlófoltokat eltakaró, épületörmelékes feltöltést, az 1686-os felszabadító háború utáni tereprendezés 60-70 cm vastag feltöltés rétege takarta el.

Az ásatási terület nagymértékű jelenkori bolygatottsága ellenére megállapítható volt, hogy a késő középkorban nem volt annyira sűrűn beépítve, mint a feltárt városrész keleti oldala. Ezen a területen is áthaladt a városfal felépítése után kialakított utca, befutott a Városháza ÉNy-i épületszárnya alá és a Szomorj Dezső téren becsatlakozott a középkori eredetű Fehér Hajó utcába. A feltárt útrészlet és a középkori eredetű Városház utca közötti területen, (mai Városháza nyugati szárnya helyén), a középkori Szent Miklós templom és kórház helyezkedett el. A kórházépületek Ny-i és É-i oldalán működött a középkori Pest egyik nagy köztemetője. Az eddig előkerült sírok helyzetéből úgy látszik, hogy a temetőt északon a középkori utca határolta.¹⁷⁴ Nem tudjuk milyen

¹⁷⁴ A Városháza ÉNy-i, Bárczy István utcai szárnyának a pincéjében 1984-ben leletmentést végeztünk. A soros középkori temető pontosan keletelt, bolygatott sírjaiból szerény mellékletek, darabokra törött csatok, gombok, kapcsok kerültek elő. A középkori sírok felett, szorosan egymás mellett elhelyezkedő, mellékletek nélküli csontvázak a 18. századi Invalidus

nagy terület, udvar, kert, tartozott a kórházhoz. A 2/1996 kutatóúroktól nyugatra kiásott árkokban, szondákban, az új és jelen kori bolygatások között nem kerültek elő középkori, vagy török hódoltság kori épületmaradványok.

A városfal külső oldala

A kutatás egyik fontos kérdése a késő középkori városfal külső oldalán kiásott árok elhelyezkedése és története. Az eddigi feltárásokból már bebizonyosodott, hogy közvetlenül a fal mellett, egy 8-10 m széles sávban nem volt árok. Korábban leírtuk, hogy a városfal külső oldalára épített, török ágyúállás külső szélébe beleásták a 18. századi sáncárkot, és felmerült, hogy a korábbi közép és hódoltság-kori árkot szélesítették és mélyítették.

A Károly körúti 15. századi városfal Ny-i végén, a feltárás szerinti 6-20. m városfal szakasz külső oldalán, a III. ásatási szelvényben 12-17. századi építmények maradványai is előkerültek. A szelvény Ny-i fala a feltárás végéig tanúfalként fennmaradt. A szelvényt 3 részre osztottuk. A déli oldalon, a városfal és a sáncárok közötti területen, a 15. századi járósintzről 160 cm mélységig az Invalidus ház latrinái mélyültek a középkori rétegekbe. A középső rész a 18. századi sáncárok teljes méreteit mutató metszet volt. Az északi oldalon a 18. századi sáncárok külső oldalát, és a hozzácsatlakozó területből egy 3 m széles sávot tártunk fel. A sáncárok külső széle 16 méterre húzódott a városfaltól.

Először volt lehetőségünk a városfaltól 16-19 méterre eső terület rétegeit hitelesen feltárni. Az 1997. évi járósintzről számítva 190 cm vastag 18-20. századi feltöltés volt. Alatta megjelent a 17. sz. végi, török háború utáni tereprendezés barna, kevert, faszenes földrétege. Ezután a rétegeket egyenként feltártuk. Kiderült, hogy a 15. századi városfaltól 19 méterre, ugyanolyan korszakbeli régészeti jelenségek kerültek elő, mint amilyenek a városfal helyén, illetve a városfal két oldalán is előkerültek.¹⁷⁵ Itt helyezkedett el az 1241-ben elpusztult fazekas műhely. Majd ennek a betemetett

ház temetőjének a déli határát mutatták. A Deák téri metró állomás építése közben nagyrészt megsemmisültek a 18. századi temető sírjai. Budapesti Történelmi Múzeum Adattár. A Városháza ÉNy-i, Bárczy István utcai szárnyának a pincéjében 1984-ben leletmentést végeztünk. A soros középkori temető pontosan keletelt, bolygatott sírjaiból szerény mellékletek, darabokra törött csatok, gombok, kapcsok kerültek elő. A középkori sírok felett, szorosan egymás mellett elhelyezkedő, mellékletek nélküli csontvázak a 18. századi Invalidus ház temetőjének a déli határát mutatták. A Deák téri metró állomás építése közben nagyrészt megsemmisültek a 18. századi temető sírjai. Budapesti Történelmi Múzeum Adattár.

¹⁷⁵ IRÁSNÉ MELIS 2002. 568.

romjai felett kialakítottak egy széles utat, amely a 15. század közepéig a Duna-parti révhez vezetett. Az útréteg maradványainak az elhelyezkedése azt mutatja, hogy a városfal megépítése előtt még nem lehetett kiásva a 17. századi metszeteken ábrázolt árok. A lehetséges középkori árok legkorábban a 15. század második felében, a városfal építéséhez kapcsolódva készült. Erre mutat, hogy a 15. századi városfal mellett, a korábbi út helyett, kialakítottak egy új, vastag, agyagos, köves, sóderes felszínű járósínt, amely átvette a korábbi meszes sóderes út forgalmát. Ez utóbbi útréteg már nem jelent meg a 18. századi sáncárok külső oldalán.

Útréteg, 14-15. század

A tanúfal előtt, a 18. századi sáncárok külső oldalán, feltűntek egy, ÉK-DNy-i irányú út, amelyen áthaladt a sáncárok ÉNy-i, a Duna felé kanyarodó része (89. kép). A kutatóárokban kirajzolódott az útréteg északi oldalának 3 m hosszú, 1,70-1,80 m széles részlete. A 13-15 cm vastag útréteg mészszel, kőporral kevert sóderes homokból állt, vasdarabokat, állatsont darabokat és 13-14. századi edénytöredékeket döngöltek bele. Alatta sárga homokkal kevert, barna földből álló feltöltés volt, amellyel eltüntették az 1241-ben elpusztult fazekas műhely romjait.

71. árok, 14-15. század

Az ásás III. és VI. szelvényének a határán, nagyrészt a VI. szelvényben, előkerült az „a” árok, amely az 12-13. századi I. kert keleti határárka volt. Az árok É-i vége beleért a 18. századi sáncárokba, a feltárt szakasz déli végébe pedig, beleépítették a 15. századi városfalat. A 71. árok a sáncárok területen véget is ért, mert a sáncárok külső oldalán már nem jelent meg. A 71. árkot beleásták a 12-13. századi árok keleti felébe (87. kép 1). Maradványai a 15. századi városfal járósíntjétől 70 cm mélyen, a városfal építését megelőző feltöltés alatt kerültek elő. A feltárt részlet 850 cm hosszú volt. A feltárás szintjén 90 cm széles és 70 cm mély volt. A keleti oldalán kerítés volt, a kerítés helye 20 cm széles, 40 cm mély árok volt, áthaladt a 11-12. századi kert barnás, trágyás, rétegen, és a bolygatatlan talajba mélyedt. Az árkot és a kerítés helyét a 15. századi városfal építése előtt feltöltötték, a különböző összetételű földcsíkokban apró állatsont darabok és 14-15. század közepe közötti időszakból származó edénytöredékek voltak.

72. gödör, 15. század-16. század

A sáncárok külső oldalán egy 3×4,2 m alaprajzú, 96-102 cm mély munkagödör került elő, amely-

nek az alja a bolygatatlan homokba mélyedt (87. kép 1). A DK-i és a DNy-i sarkához 30-30 cm széles befolyó csatorna csatlakozott, ez utóbbiakat elvágta a sáncárok. A gödör belsejében, a DNy-i sarokban a befolyó csatorna alatt egy 30 m átmérőjű lyuk, - esetleg cölöplyuk - helyezkedett el, a bolygatatlan homokban csak 30-32 cm mélységig lehetett követni. Feltűnő volt, hogy a laza szerkezetű, bolygatatlan homokban szinte sértetlenek voltak a gödör, a befolyók és a függőleges lyuk falai, és semmilyen elszíneződés sem látszott a bolygatatlan homokon. Feltehetően fával kibélelték. A gödör elvágta a „meszes” utat, teteje pedig elenyészett a városfal 15. századi járósíntjéhez csatlakozó, kavicsos, sóderes járósíntben. A lyuk, a befolyó csatornák és a gödör egyforma, szürkésbarna, apró, habarcsszemes épülettörmelékkel volt betöltve, néhány jellegtelen, inkább későközépkorinak látszó cserép volt benne. A gödör rendeltetése egyelőre ismeretlen, feltehetően a városfal építésénél, vagy az egyik, későbbi munkálatnál volt használatban. Mészoltó, vagy malteros gödör lehetett.

73. kovácműhely, 14. század-1526

A városfal külső oldalán, a feltárás szerinti VI. szelvény DK-i sarkában, a városfalhoz csatlakozó járósínten, egy faszenes, barnás fekete, szabályos négyszög alakú foltban hiányzott a városfalhoz tartozó, középkori járósíntet alkotó, sóderes réteg (90. kép). A szelvény K-i fala előtt 120 cm széles kutatóárkot nyitottunk, kiderült, hogy a sötét feltöltés kovácműhely maradványait takarja, és a műhelyek keleti oldala a tanúfalban helyezkedik el (91. kép). A tanúfal elbontása után kirajzolódott az utolsó műhely betöltésének teljes foltja. A városfalnál 440 cm hosszú és 250 cm széles volt, belemélyedtek a török külső ágyúállás cölöp és palánknyomai. Az objektum feltárását, a faszenes, apró épülettörmelék földből álló feltöltés elhordása után, a városfal 15. századi járósíntjétől számított 30 cm mélységben kezdtük el. Ekkor a folt körül már bolygatatlan homok volt. Egy többször átépített kovácműhely maradványait találtuk meg, amely 1526-ban leégett, és többé már nem építették újjá (92. kép).

1. műhely, 14. század közepe

– 15. század közepe

1. tűzhely: az első műhely kormos, faszenes, letaposott padlója a 15. századi városfal járósíntjétől 140 cm mélyen, a II. 13. századi kert bolygatatlan humuszos földjébe mélyedt. Építési ideje bizonytalan, de mivel az 1241-es felégetés nyomai helyett

szándékos lebontás nyomai mutatkoztak, azt gondoljuk, hogy a városfal külső oldalán álló, 14-15. századi, 53-55. házakkal egy időben volt használatban. A városfal alapozása ráépült a lebontott műhely padlójára, illetve a tűzhely maradványaira (93., 94. kép 1).¹⁷⁶ A kormos, faszenes padló a 13. századvégi járósinttől cc. 100 cm mélyen volt. A négyszögletes alaprajzú tűzhely a műhely ÉNy-i negyedében helyezkedett el. Az alja K-Ny-i irányban 300 cm hosszú volt, északi feléből 140 cm széles sáv maradt, a déli fele elpusztult a városfal építésével. Az északi oldalon megmaradt egy, a bontás utáni feltöltéssel betöltött 22 cm széles, függőleges fal helye, a magasságát nem ismerjük. Feltehetően falemezekből állt. A tüzelőtér É-i oldala 120 cm, a Ny-i oldal részlete 60 cm hosszú, a lenyesett fenéklap 20 cm vastag volt. A tüzelőtér részlete a városfal előtt 100 hosszú és 40 cm széles volt. Az átégett fenéklapot és a 20-22 cm vastag oldalfalakat sárga kályhásagyagból építették. A belső teret összesímtették. Az oldalfalak belső oldala 5-6 cm vastagon sötétvörösre égett, majd fokozatosan világosodott, és a tűzhely külső fala 8-10 cm vastagon sárga maradt. A keleti oldalt, és a kemence száját a későbbi építkezésekkel elbontották. A Ny-i tűzhelyfaltól 145 cm-re egy 32 cm széles faszenes homokkal betöltött cölöplyuk mélyedt a műhely padlójába, feltehetően az üllöt tartó farönk helye lehetett. A cölöplyuk K-i oldalán, a műhely padlóján 1 cm vastag, tömör (letaposott), hamus, faszenes földréteg volt, a mely a későbbi kőrákás alatt véget ért. A faszenes folt szélére merőlegesen, a műhely K-i oldalán, egy 100 cm hosszú, 20 cm széles, 16 cm vastag, szénné égett gerendarészletet találtunk (92., 94. kép 1). A rendeltetését nem lehetett meghatározni. Kiemeltük, de a múzeumba szállítás után kiszáradt és elporladt.¹⁷⁷

2. *tűzhely*: a műhely területén, a lenyesett padlón előkerült egy lazább szerkezetű, 6-8 cm vastag, lejárt, faszenes réteg, a Ny-i szélénél építették fel az 2. tűzhelyet. A korábbi tűzhely átégett fenekének a tetejét lenyesették, és rátapasztották a 2. tűzhely padlóját. Ebből a sötétvörösre égett, 15

cm vastag töredezett paticsrétegből csak foltok maradtak meg. Elváltak az 1. tűzhely jobb állapotban megmaradt É-i és Ny-i falától. A városfal előtt megmaradt a tűzhely É-i oldalának egy 100 cm hosszú, 60 cm széles részlete. A vörösre átégett 15 cm vastag fenéklap lesímtott felületébe vastagon beleégett a korom.

A műhelyt a 15. század 2. felében lebontották, maradványait helyenként az a barna, kevert, homokréteg borította, amellyel a városfal építése előtt a tervezett szintnél mélyebben fekvő területet feltöltötték.

2. *műhely, 15. század vége*

A városfal felépítése után, a városfalon kívül megmaradt a korábbi országút, amelyen a várost kikerülve a révhelyhez kapcsolódó forgalom zajlott. Továbbra is szükség volt az út melletti kovácműhelyre, ezért a lebontott műhely helyére újat építettek. Az 1. műhely maradványait alaposan lenyesették, és kissé keletre tolódva, a korábbi tűzhely maradványaira felépítették az újat. Az déli oldala a városfal lett. A tetőszerkezetet a városfalhoz erősítették, de a tetőszerkezet rögzítő elemei a jelenlegi városfal maradványban nem látszóttak.¹⁷⁸ Először a városfal külső oldala mellett kiásták a műhely helyét. A 200 cm széles gödör alja, egyben az új kovácműhely padlója, a városfal 15. sz-i járósintjéről 90 cm-re mélyedt a feltöltés rétegekbe. A teljes hosszúságot nem ismerjük. A műhely két részletből állt.

3. *tűzhely*: az „A” helyiség ÉNy-i sarkában helyezkedett el. Mérete és formája: 130 cm hosszú, 90 cm széles lekerekített sarkú téglalap (94. kép 2-3., 95., 96. kép). A három, 18-16 cm vastag oldalfal 30-40 cm magasan megmaradt, a negyedik, 6-8 cm vékony, déli falat a városfal alapozásához tapasztották. A tüzelőtér 58-60 cm széles volt. A fenéklap töredezett felszíne vastagon kormos és hamus volt. A 30 cm hosszú fűtőnyílás az északi tűzhelyfal elvékonyodó folytatása volt. A fűtőnyílás előtt, egy 60 cm hosszú, 30 cm széles, 20 cm mély, teknős aljú mélyedés volt. Keleti oldalát egy, a városfal előtt megmaradt 18-20 cm széles földcsík alkotta, amely vékonyan átégett. A feltárás idején, hamus paticscsomókkal volt betöltve a 60 cm hosszú mélyedés. A keleti végén, a fujtatót tartó kőfal aljából származó kődarabok voltak, amelyek a városfalhoz voltak tapasztva. Néhány kődarab előkerült a műhely előterét betöltő feltöltés

¹⁷⁶ Szabó György 1954-ben elsősorban a történeti adatok alapján rekonstruálta a falusi kovácműhelyeket. SZABÓ 1954. 123-145. A tanulmány elkészítése idejéig még nem tártak fel középkori műhelyt, viszont a műhelyben használt eszközök és a műhelyekben elkészíthető kovácsoltvas tárgyak nagy mennyiségben előkerültek az ásásokon. Napjainkban már számos falusi és városi műhely maradványa előkerült, de ezek nagy része publikálatlan. A szerző által feltárt, Budapesten előkerült középkori kovácműhelyek: Kerekegyháza falu: IRÁSNÉ MELIS 1992. 72-75., 100-102., a pesti 13. századi, városi műhelyek: IRÁSNÉ MELIS 2012. 21-22., 32-33., 35-39.

¹⁷⁷ A kovácműhely berendezésének a legfontosabb tárgyai, az üllő és a fujtató, a tűzhely közelében helyezkedtek el. SZABÓ 1954. 126-131.

¹⁷⁸ A tűzhely fölött 230 cm magasan látható ablak a 18. század elején készült, amikor az Invaldus ház egyik melléképületét a városfalhoz építették, és alatta pincét alakítottak ki. 3. pince: IRÁSNÉ MELIS 2002. 555.

alján is. Az előtér, „B” helyiség, belső kialakítását a későbbi bolygatások miatt nem lehetett pontosan megfigyelni. Feltehetően, a keleti oldalról egy lejtőn lehetett lemenni a tűzhely közelébe.

A mûhely feltehetően békés körülmények között elhasználódott. A városfalhoz épített, kisebb kőfalat szétszedték, a tűzhely tetejét lenyesték, a belsejét agyagos homokkal feltöltötték. Az egész mûhelyt szürkés-barna, homokos földdel feltöltötték.

3. mûhely, 16. század eleje - 1541

4. tűzhely: a kovácsmûhely maradványainak a feltárása során a 3. mûhely (4.) tűzhelyének a paticstörredékei jelentek meg. Majd kibontakozott egy paticstörmelékes 35 cm átmérőjű kerek folt, amely a tűzhely felső peremének volt a betöltése (97. kép). A keleti tanúfal elbontása után, a nyesett felszínen kirajzolódott a 3. mûhely betöltésének 420×200 cm kiterjedésű foltja. A folt nyugati végén, a városfalhoz építették a 4. kovács tűzhelyet, alaprajza lekerekített sarkú téglalap, mérete: 130×90 cm (93. kép 3). A 16-18 cm vastag paticsfalat 12-14 cm széles sárga kályhásagyag tapasztás keretezte. A városfalon megmaradt paticsnymok alapján, cc 40-50 cm magas lehetett. A belső tere a tűzhely alján 58-60 cm széles volt. A (2. mûhely) 3. tűzhely maradványaira tapasztott, 12-15 cm vastag, sötétvörös fenéklap töredezett felszíne vastagon kormos és hamus volt. A tűzhely keleti felét, az oldalát és a száját összetörték, a paticst az egész mûhely területén szétszórták. A tűzhely keleti szélétől 80 cm-re, egy alakatlan kövekből épített, 60×60 cm alapterületű 55 cm magas fal helyezkedett el, voltak benne faragott kövek is (91. kép 2). A tetején megmaradt egy félkör alakú bemélyedés. A lerombolt mûhely maradványait eltakaró betöltés keleti oldalán egy újkori pincefal volt, és a régészeti rétegeket a pince építésével kiásták. A mûhely maradványait barna, homokos földdel betemették, egyetlen régészeti lelet sem volt benne.

A kovácsmûhely feltehetően 1526-ban megsérült, de a romokat még meghagyták. 1541-ben Pest török kézre került, és 1542-ben az egyesült császári seregek megkísérelték Pest visszafoglalását. Az ásatások során látható lett, hogy az ostrom alatt a városfal ezen a részén alapjaiban is megrongálódott. A helyreállításból a városfal mellett megmaradt egy 40-80 cm széles, 40 cm vastag faltörmelék réteg, amely 30-38 cm magasan elborította a városfalhoz kapcsolódó 16. századi járószintet. A faltörmelék a kovácsmûhely kemencéi felett végződött. Alatta a kovácsmûhely maradványait apró épülettörmelékkel kevert szürke föld-

del feltöltötték. Felette a 16-17. századi, szétszedett, török külső ágyúállás kazettáiból származó, világosszürke agyagréteg helyezkedett el.

A pesti, középkori kovácsmûhelyekről, a kovácsmesterek vagyoni helyzetéről, esetleg a város életében elfoglalt társadalmi helyzetükről, nem maradtak fenn adatok. A régészeti feltárásokból előkerültek kovácsmûhelyek közül az elsők 1230 körül, a városfalon kívüli, nagy kiterjedésű fémfeldolgozó ipartelepen építették. A feltárt területen, egymástól távol, két kovácsmûhely is működött, amelyek a tatárjárás idején elpusztultak. Az 1240-es években, a romok eltakarítása és a tereprendezés után, ugyanezen a helyen felépítették az új mûhelyeket. Ezek is a város határában álltak, és elképzelhető, hogy mint, a korábbiak, a pesti városi tanács felügyelete alatt működtek. Ezek a mûhelyek a dunai átkelőhelyhez vezető útvonal mentén helyezkedtek el, és jelentős mértékben a révhelyhez érkezők igényeit is kielégítették. A 13. század 2. felében, Pest, Buda külvárosa lett, ezután Pest gazdasági életét, ezzel együtt az ipari tevékenységet is, a budai város tanács irányította. Talán ezzel magyarázható, hogy lebontották a kovácsmûhelyeket. A dunai rév forgalma azonban változatlan maradt, és a rév közelében előbb-utóbb, újra szükség lett kovácsmûhelyre. Az új mûhelyt 1460 körül, a 15. századi városfal építése előtt lebontották, de a városfal felépítése után ugyanerre a helyre ismét felépítették. A mûhely déli oldala a városfal lett. Feltehetően azért létesítették, hogy a dunai átkelőhelyre igyekvő kereskedők és mások igényeit, lovak patkolását, szekerek javítását, továbbra is kielégítsék, és megkímélik Pestet az állandó átmenő forgalom terheitől. Lehetséges, hogy a városfalhoz épített mûhely a pesti városi tanács irányítása alatt működött, és a mûhelyben folyó munkákat szigorú előírásokkal szabályozták. Feltehetően a város belterületén is voltak kovácsmûhelyek, amelyekben a lakosság számára is különféle használati tárgyakat készítettek. Eddig azonban csak egy, városfalon belüli mûhely elhelyezkedését ismerjük Szentfalváról. A mai V. Szerb utca 11. számú ház pincéjében két, többször megújított kemence romjait és a közelében több, vassalakkal feltöltött gödröt tárt fel a régészeti kutatás.¹⁷⁹

A középkori, városi kovácsmûhelyek elhelyezkedését vizsgálva, Holl Imre több hazai és külföldi város adatait elemezte. Sopron külvárosaiiban a 15. század elején 6 mester szerepel a város adójegyzékeiben, különböző negyedekben laktak.

¹⁷⁹ ZÁDOR 2005. 207.

A század derekán már 9 mester fizetett adót, de az előzőekhez képest, 8 mester az I. negyedben lakott. A század végén pedig, 12 kovácmesterről maradtak adatok. A 16. század elején a műhelyek topográfiai elhelyezkedése ismét megváltozott, de továbbra is a külvárosi negyedekben működtek. A soproni kovácsok ingatlannal, nagyobb és alacsonyabb keresettel rendelkező, kisebb-nagyobb összegű adót fizető mesterek voltak.¹⁸⁰ Pestről nem ismerünk a soproniakhoz hasonló adatokat. Nem kétséges azonban, hogy Pesten is működtek különböző nyersanyagokkal, köztük fémekkel dolgozó iparosok. Emlékük a pesti Boldogasszony plébániatemplomban, a céhek vallásos szervezetei (confraternitas) által alapított

oltárokról maradt fenn. A vargák 1444-ben Máriának és Szent Erzsébetnek, Szent Borbálának és Szent Ilonának állítottak oltárt; a fegyver és nyereggyártók 1446-ban a Mindenszentek oltárát; a szűcsök pedig, a Sarlós Boldogasszony oltárát szenteltették. A szabók és a posztóverők 1447-ben a Szent Gellért oltárt emelték; a kőtörők és kőfejtők, kocsigyártók, asztalosok 1482-ben a Szent Péter és Pál oltárt alapították. A kardkovácsok és a tímárok Szent István és Szent Imre tiszteletére alapítottak oltárt.¹⁸¹ Az oltáralapítók között említett fegyver gyártók és kardkovácsok feltehetően a tehetősebb pesti polgárok közé tartoztak, hiszen a fegyverek sokkal többbe kerültek, mint egy kocsival, vagy egy-egy ló patkolása.

IRODALOMJEGYZÉK

- ÁRPÁD-HÁZI SZENT MARGIT 1999 ÁRPÁD-HÁZI SZENT MARGIT legrégebb legendája és szentté avatási pere. Ford.: Bellus Ibolya, Szabó Zsuzsanna. Bp., 1999.
- BALOGH 1966 BALOGH Jolán: A művészet Mátyás király udvarában. 1-2. Bp., 1966.
- BÁNFI 1936 BÁNFI Florio: Buda és Pest erődítményei 1686-ban. TBM 5. (1936), p. 102-131.
- BENDEFY 1936 BENDEFY László: Az ismeretlen Juliánusz. A legelső magyar ázsiakutató életrajza és kritikai méltatása. Bp., 1936.
- BERTALAN 1945 BERTALAN Vilmos: A belvárosi plébániatemplom mellett folytatott ásások. BudRég 14. (1944), p. 471-490.
- BERTALANNÉ 1952 BERTALAN Vilmosné: Budavári majolika padlóteglák. ArchÉrt 79. (1952), p. 186-190.
- BERTALANNÉ– H. GYÜRKY 1964 BERTALAN Vilmosné – H. GYÜRKY Katalin: Középkori útrendszer kialakulása a budai Várnegyed területén. BudRég 21. (1964), p. 345-363.
- BÓNIS 1945 BÓNIS Éva: Leletek a Fővárosi Képtár kertjéből. BudRég 15. (1945), p. 401-415.
- CSERI 1997 CSERI Miklós: Építőanyagok és szerkezetek. In: Balassa Iván (szerk.) Magyar néprajz 4. Életmód. Bp., 1997. p. 102-138.
- CSORBA 1976 CSORBA Csaba: Pest városfalának vázlatos története. BudRég 24. (1976), p. 349-368.
- DÉTSY 1994 DÉTSY Mihály: Adatok Joannes Speciecasa hadiépítész életpályájáról. Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. In: Művészettörténet-Műemlékvédelem. Budapest, 1994. p. 227-233.
- EMBER 1958 EMBER Győző: Külkereskedelmünk történetéhez a 16. században. MTA Társadalmi- Történelmi Osztályának Közleményei 8. (1958) 4., p. 309-348.
- FEHÉR–ÉRY-KRALOVÁNSZKY 1962 FEHÉR Géza - ÉRY Kinga - KRALOVÁNSZKY Alán: A Közép-Duna medence magyar honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei. Budapest, 1962. (Régészeti Tanulmányok, 2.)
- FEKETE-NAGY 1973 FEKETE Lajos - NAGY Lajos: Budapest története a török korban. In: Budapest Története 2. Bp., 1973. p. 337-436.
- FILEP 1977 FILEP Antal: Csűr. In: Ortutay Gyula (szerk.) Magyar Néprajzi Lexikon 1. Bp., 1977. p. 542-548.

¹⁸⁰ HOLL 1989. 69-73.

¹⁸¹ GEREVICH 1973. 307.; GERŐ 1956. 14-17.

- FILEP 1980 FILEP Antal: Középmagyar háztípus. In: Ortutay Gyula (szerk.) Magyar Néprajzi Lexikon 3. Bp., 1980. p. 320-326.
- FEUERNÉ TÓTH 1963 FEUERNÉ TÓTH Rózsa: V. Apáczai Csere János u. 2. BudRég 20. (1963), p. 551.
- FODOR 1952 FODOR Ferenc: A magyar térképírás története 1. Bp., 1952.
- FODOR 1953 FODOR Ferenc: Balla Antal élete és műszaki munkássága. Bp., 1953.
- F. TÓTH 1966 F. TÓTH Rózsa: A régi pesti városfal, a Hatvani kapu és rondellája. Budapest 4. (1966). p. 20-22.
- GÁL 1988 GÁL Éva: A Budapesti Történeti Múzeum Várostarténeti Osztályának kéziratot térképei. Katalógus. Bp., 1989. (Monumenta Historica Budapestinensia, 6.)
- GÁRDONYI 1929 GÁRDONYI Albert: A pesti városfal. Historia, Pest-Budai emléklapok 2. (1929)4-5, p. 1-8.
- GERE 2003 GERE László: Késő középkori és koraujkori fémleletek az ozorai várkastélyból. Bp., 2003. (Opuscula Hungarica, 4.)
- GEREVICH 1971 GEREVICH László: The Art of Buda and Pest in the Middle Ages. Bp., 1971.
- GEREVICH 1973 GEREVICH László: Budapest művészete az Árpád-korban. In: Budapest Története 2. Bp., 1973. p. 353-401.
- GERŐ 1956 GERŐ László: A pesti belvárosi Plébániatemplom. Bp., 1956.
- GERŐ 1968 GERŐ László: Magyar várak. Bp., 1986.
- GÖMÖRI 1980 GÖMÖRI János: A korai középkori vasolvasztó kemencék és az ékelt vasbucák kérdése. Iparrégészet I. Sopron, 1980., p. 109-121.
- GYÖRFFY 1973 GYÖRFFY György: Budapest története az Árpád-korban. In: Budapest Története I. Bp., 1973., p. 217-349.
- GYÖRFFY 1981 GYÖRFFY György: Jelentés Julianus első és második útjáról. Fordította Györfly György. In: KATONA Tamás: A tatárjárás emlékezete. Bp., 1981. p., 95-110.
- GYÖRFFY 1998 GYÖRFFY György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza 4. Bp., 1998.
- GYÖRFFY I. 1943 GYÖRFFY István: Magyar falu magyar ház. Bp., 1943. Az Akadémiai Kiadó reprint sorozata. Bp., 1987.
- HARSÁNYI 1938 HARSÁNYI András: A domonkos rend Magyarországon a reformáció előtt. Debrecen, 1938.
- HEGYI 1980 HEGYI Imre: Régi faszénégető boksák. Iparrégészet 1. (1980), p. 99-107.
- HOLL 1955 HOLL Imre: Külföldi kerámia Magyarországon (XIII-XVI. század). BudRég 16. (1955), p. 147-190.
- HOLL 1956 HOLL Imre: Adatok a középkori magyar fazekasság munkamódszeréhez. BudRég 17. (1956), p. 177-196.
- HOLL 1963 HOLL Imre: Középkori cserépedények a budai várpalotából (XIII-XV. század). BudRég 20. (1963), p. 355-394.
- HOLL 1989 HOLL Imre: Középkori városi élet - városi építészet. ArchÉrt 114. (1989), p. 52-76.
- HORVÁTH-KELEMEN-TORMA 1979 HORVÁTH István - KELEMEN Márta - TORMA István: Magyarország régészeti topográfiája 5: Komárom megye, Esztergom és a dorogi járás. Bp., 1979. p. 175-176.
- HÖLLRIGL 1930 HÖLLRIGL József: Árpádkori keramikánk. ArchÉrt 44. (1930), p. 142-169.
- IRÁSNÉ MELIS 1976 IRÁSNÉ MELIS Katalin: Beszámoló a középkori Pest város területén végzett régészeti kutatások eredményeiről. BudRég. 24. (1976), p. 313-348.
- IRÁSNÉ MELIS 1983 Adatok a pesti síkság Árpád-kori településtörténetéhez. Bp., 1983. (Monumenta Historica Budapestinensia, 4.)
- IRÁSNÉ MELIS 1984 IRÁSNÉ MELIS Katalin: Régészeti kutatások az Árpád-kori Pest külvárosai területén (Budapest V. Belváros). BudRég 26. (1984), p. 63-85.

- IRÁSNÉ MELIS 1985 IRÁSNÉ MELIS Katalin: A Mátyás-kori budai királyi könyvkötőműhely leletei. Művészettörténeti Értesítő 34. (1985) 1-2., p. 48-60.
- IRÁSNÉ MELIS 1987-88 IRÁSNÉ MELIS Katalin: A pesti későközépkori városfal kutatása. ArchÉrt 114-115. (1987-88), p. 199-225.
- IRÁSNÉ MELIS 1991 IRÁSNÉ MELIS, K.: Die Zeit der ungarischen Landnahme 895 bis Ende des 10. Jahrhunderts. In: Gerd Biegel (Hrsg.) Budapest im Mittelalter. Braunschweig, 1991. p. 102-112.
- IRÁSNÉ MELIS 1991.a IRÁSNÉ MELIS Katalin: Szentdienes, XIII. századi falu és fazekastelep Szigetszentmiklós határában CommArchHung (1991), p. 167-190.
- IRÁSNÉ MELIS 1992 IRÁSNÉ MELIS Katalin: Kerekegyháza középkori falu Budapest határában. In: Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán 2. BTM Műhely 6. (1992), p. 71-173.
- IRÁSNÉ MELIS 1994 IRÁSNÉ MELIS Katalin: A pesti városlaprajz kialakulása és változásai a középkorban. In: Társadalomtörténeti tanulmányok a közeli és a régmúltból. Emlékkönyv Székely György 70. születésnapjára. Bp., 1994. p. 88-107.
- IRÁSNÉ MELIS 1994-95 IRÁSNÉ MELIS Katalin: Régészeti kutatások a pesti vár területén. ArchÉrt 121-122. (1994-1995), p. 57-78.
- IRÁSNÉ MELIS 1996 IRÁSNÉ MELIS Katalin: Középkori lakóházak és egy vargaműhely régészeti kutatása a pesti Belvárosban. CommArchHung (1996), p. 211-239.
- IRÁSNÉ MELIS 2002 IRÁSNÉ MELIS Katalin: Régészeti kutatások a 15. századi pesti városfal Károly körüti szakaszán (Budapest V. Károly körút 28-30.) BudRég 35/2. (2002), p. 549-585.
- IRÁSNÉ MELIS 2002.a IRÁSNÉ MELIS Katalin: Pest a török hódoltság idején. A hódoltság régészeti kutatása. Bp., 2002. p. 151-162. (Opuscula Hungarica, 3.)
- IRÁSNÉ MELIS 2003 IRÁSNÉ MELIS Katalin: Régészeti kutatások a budapesti 12-13. századi falvak kertjeiben. In: Vándorutak – múzeumi örökség: Tanulmányok Bodó Sándor tiszteletére, 60. születésnapja alkalmából. Bp., 2003. p. 345-355.
- IRÁSNÉ MELIS 2003.a IRÁSNÉ MELIS Katalin: Karcolással jelölt középkori cserepek a margitszigeti domonkos apácakolostor területéről. BudRég 37. (2003), p. 79-90.
- IRÁSNÉ MELIS 2005 IRÁSNÉ MELIS Katalin: Régészeti kutatások a középkori Szentdienes falu területén (Budapest XXIII. Soroksár, Haraszi út 42. CommArchHung (2005), p. 493-535.
- IRÁSNÉ MELIS 2007 IRÁSNÉ MELIS Katalin: A Budapest Margit-szigeti királyi udvarhely régészeti kutatása I. CommArchHung (2007), p. 247-304.
- IRÁSNÉ MELIS 2012 IRÁSNÉ MELIS Katalin: A pesti 13. századi fémfeldolgozó ipartelep régészeti kutatása. BudRég 45. (2012), p. 19-80.
- IVÁNYI 1941 IVÁNYI Béla: Buda és Pest sorsdöntő évei (1526-1541). TBM 9. (1941), p. 32-84.
- JANKOVICH 1917 JANKOVICH Miklós: Pesth várossának hajdani helyheztetése. Tudományos Gyűjtemény 10. (1817), p. 57-64.
- JANKOVICH 1959 JANKOVICH Miklós: Buda-környék plébániáinak középkori kialakulása és a királyi kápolnák intézménye. BudRég 19. (1959), p. 57-98.
- KOVALOVSZKI 1993 KOVALOVSZKI Júlia: Árpád-kori bronzöntőműhely Feldebrőn. In: Entz Géza nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok. Bp., 1993. p. 87-98. (Művészettörténet-Műemlékvédelem, 2.)
- KOVALOVSZKI 1994 KOVALOVSZKI Júlia: Árpád-kori bronzolvasztó kemence Visegrádon (Méri István ásatása). In: A kőkortól a középkorig. Szeged, 1994. p. 439-447.
- KOVALOVSZKI 1995 KOVALOVSZKI Júlia: Bronzeschmelzofen und Gießerei aus der Arpadenzeit (Visegrád, Feldebrő). CommArchHung (1994-1995), p. 225-254.

- KOVÁCS 2003 KOVÁCS Eszter – SZIRMAI Krisztina: Régészeti megfigyelések a Belvárosi plébánia templom kisebb, belső, rekonstrukciós munkálatainál. Aquincumi Füzetek 9. (2003), p. 162-172.
- KOVÁCS 2011 KOVÁCS Eszter – BESZÉDES József: Újabb eredmények a Belvárosi Plébániatemplomban és a Március 15. téri erőd kutatásában. Aquincumi Füzetek 17. (2011), p. 112-121.
- KUBINYI 1973 KUBINYI András: Budapest története a későbbi középkorban Buda el-estéig (1541-ig). In: Budapest Története 2. Bp., 1973. p.7-240.
- KUMOROVITZ 1964 KUMOROVITZ Lajos Bernát: A zselicszentjakabi alapítólevél 1061-ből. („Pest” legkorábbi említése) TBM 16. (1964), p. 43-83.
- LÓCSY 1964 LÓCSY Erzsébet: Középkori telekviszonyok a budai Várnegyedben. BudRég 21. (1964), p. 191-208.
- LUX 1933 LUX Kálmán: A budapesti belvárosi Plébániatemplom. TBM 2. (1933), p. 1-33.
- MÉRI 1963 MÉRI István: Árpád-kori szabadban lévő kemencék. ArchÉrt 90. (1963), p. 273-281.
- NAGY 1934 NAGY Lajos: Pest város eredete (Előzetes jelentés az Eskü téri ásatásokról). TBM 3. (1934), p. 3-29.
- NAGY 1946 NAGY Lajos: Az Eskü téri római erőd, Pest város őse. Bp., 1946.
- NAGY 1961 NAGY Lajos: Pest város XVIII. század végi topográfiájának forrásai. TBM 14. (1961), p. 161-212.
- NÉMETHY 1890 NÉMETHY Lajos: A pesti főtemplom története. Bp., 1890.
- RADOCSEY 1977 RADOCSEY Dénes: Falképek a középkori Magyarországon. Bp., 1977.
- RÓMER 1873 RÓMER Flóris: A régi Pest. Bp., 1873.
- RÓZSA 1995 RÓZSA György: Budapest legszebb látképei. Bp., 1995.
- SCHOEN 1930 SCHOEN Arnold: A budapesti központi városháza. Bp., 1930.
- SZABÓ 1954 SZABÓ György: A falusi kovács a XV-XVI. században. FolArch 6. (1954), p. 123-145.
- SZABÓ 1966 SZABÓ István: A falurendszer kialakulása Magyarországon X-XV. század. Bp., 1966.
- SZAMOTA 1891 SZAMOTA István: Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten. Bp., 1891.
- SZÚCS 1993 SZÚCS Jenő: Az utolsó Árpádok. Bp., 1993.
- THEOPHILUS 1986 THEOPHILUS Presbyter: A különféle művességekről. Schedula Diversarum Artium. Fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Takács Vilmos. Bp., 1986.
- VÖRÖS 1966 VÖRÖS István: Egy 15. századi vargaműhely állatcsontleletei Pesten. CommArchHung (1996), p. 239-245.
- WENZEL 1860 WENZEL Gusztáv: Árpád-kori Új Okmánytár 1. Pest, 1860.
- ZÁDOR 2002 ZÁDOR Judit: Régészeti kutatás a Károlyi palota udvarán. Műemlékvédelem 46. 6. (2002), p. 351-355.
- ZÁDOR 2005 ZÁDOR Judit: Budapest V. Szerb utca 9., 11. In: Régészeti kutatások Magyarországon. Bp., 2005. p. 207.
- ZÁDOR 2007 ZÁDOR Judit: Budapest V. Kossuth Lajos utca 7-9 – Reáltanoda utca 8-10. In: Régészeti kutatások Magyarországon. Bp., 2007. p. 195.
- ZÁDOR 2013 ZÁDOR Judit: Üveggyártó műhely és lakóépület részlete a középkori Pest területén. Aquincumi Füzetek 19. (2013), p. 108-110.

DIE ENTSTEHUNG VON PEST UND DIE BAUPERIODEN DER MITTELALTERLICHEN STADT

Das mittelalterliche Pest hat seine größte Ausdehnung in der 2. Hälfte des 15. Jh. erreicht. Von den Gebäuden sind die Stadtmauer aus dem 15. Jh. und die Innerstädtische Pfarrkirche erhalten geblieben. Zur Mitte des 20. Jh. begannen die archäologischen Ausgrabungen und Beobachtungen, die uns ermöglichten, die einzelnen Perioden des Städtebaus kennenzulernen.

DIE UMGEBUNG DER FÄHRE IN PEST IM 11-12. JH.

Der größte Teil der Pester Ebene war im 11. Jh. im königlichen Besitz. Aber in der 2. Hälfte des Jahrhunderts kamen immer mehr bedeutende Gebiete in Besitz kirchlicher und weltlicher Gutsherren. In der Nähe der Pester Fähre entstanden die ersten Friedhöfe aus dem 11-13. Jh. Die Bewohner legten um die Siedlung herum äußere Gärten an, in denen Häuser, Öfen und Speichergruben zu finden waren. Teile von vier äußeren Gärten wurden auf dem Grundstück *Károly körút* 28-30. freigelegt. In die nördliche Hälfte der Gärten wurde im 18. Jh. ein großer Schanzengraben gezogen, in die südliche Hälfte wurde im 15. Jh. die Stadtmauer eingebaut. Zwischen der inneren Seite der Stadtmauer und den Häusern aus dem 15. Jh. fanden wir mehrere Gebäude, Öfen und Gruben aus dem 12-13. Jh. Südöstlich von Pest, rund um den heutigen *Egyetem tért* kamen Teile von in den Boden versenkten Häusern aus dem 11-12. Jh. zum Vorschein.

SZENTERZSÉBETFALVA, DIE ENTSTEHUNG UND VERFALL VON PEST ZUR ZEIT DES TATARENÜBERFALLS IM JAHRE 1241

Auf dem Grundstück *Szerb utca* 21-23. wurde in der 2. Hälfte des 12. Jh. eine einschiffige Kirche gebaut, rund um diese herum wurde ein neuer Friedhof eröffnet. Die Kirche erreichte ihre größte Ausdehnung vor dem Tatarensturm. Ihre Schutzheilige sollte Hl. Elisabeth aus der Arpadendynastie gewesen sein. Die Siedlung hieß 1258 Szenterzsébfalva, („Hl. Elisabeth-Dorf“), später Szentfalva („Heiligendorf“). Im Jahre 1241 wurde alles vernichtet, im 14. Jh. wurde nur die

einschiffige Kirche aus dem 12. Jh. wiederaufgebaut. Sie diente bis 1541 als katholische Kirche, später, im 16-17. Jh. als türkische Moschee. An der nördlichen Seite der Kirche standen Wohnhäuser.

Das Dominikanerkloster der Brüder Hl. Antonius in Pest wurde im 13. Jh. außerhalb der Stadtmauer aus dem 13. Jh. errichtet. Hier lebte selbst Frater Julianus. Das Ordenshaus und die Kirche waren feste Steinbauten, die Tataren haben sie im Jahre 1241 drei Tage lang bestürmt.

König Andreas II. (1205-1235) erteilte den Pester Bürgern um 1231 einen Privilegienbrief. Auf der rechten Seite der Donau entstand in den 1230er Jahren Kispest, das juristisch zum Nagypest auf der linken Seite gehörte. In einer Urkunde aus dem Jahre 1240 unterscheidet man zwischen Sachsen in Kispest oder Kelenföld und Deutschen in Nagypest. Die Letzteren kamen hier zwischen 1218-1225 an. Das Erscheinen fremder Ansiedler führte zum Aufschwung der Wirtschaft und der Industrie. Fünf von den deutschen Bürgern von „Nagypest“ pachteten im Jahre 1240 auf dem südlichen Hang des Gellertberges Boden um Wein anzubauen, unter ihnen auch Meister Heinrich, der Glockengießer.

Um die Wende des 12./13. Jh. wurde die Liebfrauenkirche, die Pfarrkirche zu Buda, errichtet. Der spätmittelalterliche Chor ist bis heute erhalten geblieben, das Schiff wurde während der Türkenherrschaft im 16-17. Jh. vernichtet. Die Kirche wurde im 18. Jh. neu gebaut. Gegenüber dem Südtor liegen Überreste eines großen Gebäudes mit Turm. Pest entwickelte sich in der ersten Hälfte des 13. Jh. zu einer 25 Hektar großen königlichen Stadt. Es wurde ihre erste Stadtmauer aufgebaut, die in der zweiten Hälfte des 13. Jh. ausgebessert und um 1460 abgebaut wurde. An ihrem nördlichen Teil, in der Kreuzung von Régiposta und Váci Straßen, unter den Brennschichten aus dem Jahre 1241 zeigte sich ein 180 cm breiter Abschnitt einer Mauer, der vermutlich Teil eines der Gebäude der Pester königlichen Residenz war. Wir konnten weiter die Überreste eines frei stehenden Ofens, in seiner Füllung steckten Geschirrscherben, typisch für die erste Hälfte des 13. Jh. Die Öfen selbst wurden vor 1241 abgerissen.

Das Industriegelände entstand um 1230 im nordöstlichen Grenzgebiet der Stadt. In dem frei-

gelegten Garten Nr. III. und IV. auf dem Grundstück Károly körút 28-30 kam der nördliche Teil des Geländes der Metallverarbeiter zum Vorschein. Die wichtigsten archäologischen Funde sind diejenigen Scherben, die in den Werkstattgruben, in den Boden der Öfen geklebt waren und die in den Füllschichten zwischen den Ofenresten steckten. Im Garten Nr. I. stand eine Töpferlei, hier kamen zwei Öfen zum Töpferbrand und eine Tongrube hervor. Das Gelände war 1241 abgebrannt und vernichtet.

3. DER WIEDERAUFBAU NACH DEM TATARENSTURM, DIE JAHRE ZWISCHEN 1242-1460

Die Überlebenden kehrten 1242 zurück, die Stadtführung bildete sich neu. König Béla IV. erneuerte den Privilegienbrief von Pest, die Stadt bekam Stapelrecht. Als der König um 1246 von einem wiederholten Tatarenüberfall Kenntnis nahm, ließ er die Bürger von Pest auf den Burgberg in Buda umsiedeln. Der Anfall blieb aus, aber die Umgesiedelten blieben auf dem Burgberg und Pest wurde zum Vorort von Buda. Die Dominikanermönche kehrten im Herbst 1242 nach Pest zurück. Das Franziskanerkloster Hl. Petrus von Alcantara wurde in der 2. Hälfte des 13. Jh. errichtet. An der NÖ-Grenze der Stadt (Károly körút 28-30.) gründete man zwei neue Schmiedwerkstätte, sie wurden aber in der 2. Hälfte des 13. Jh. abgerissen. Das NÖ-Etter hieß 1268 Újbécs (Neu-Wien), welches vom König Béla IV. als unbewohntes Gebiet an die Nonnen auf der Margareteninsel verschenkt wurde. Die Pester Bürger erhielten 1281 den westlichen Teil von Újbécs zurück.

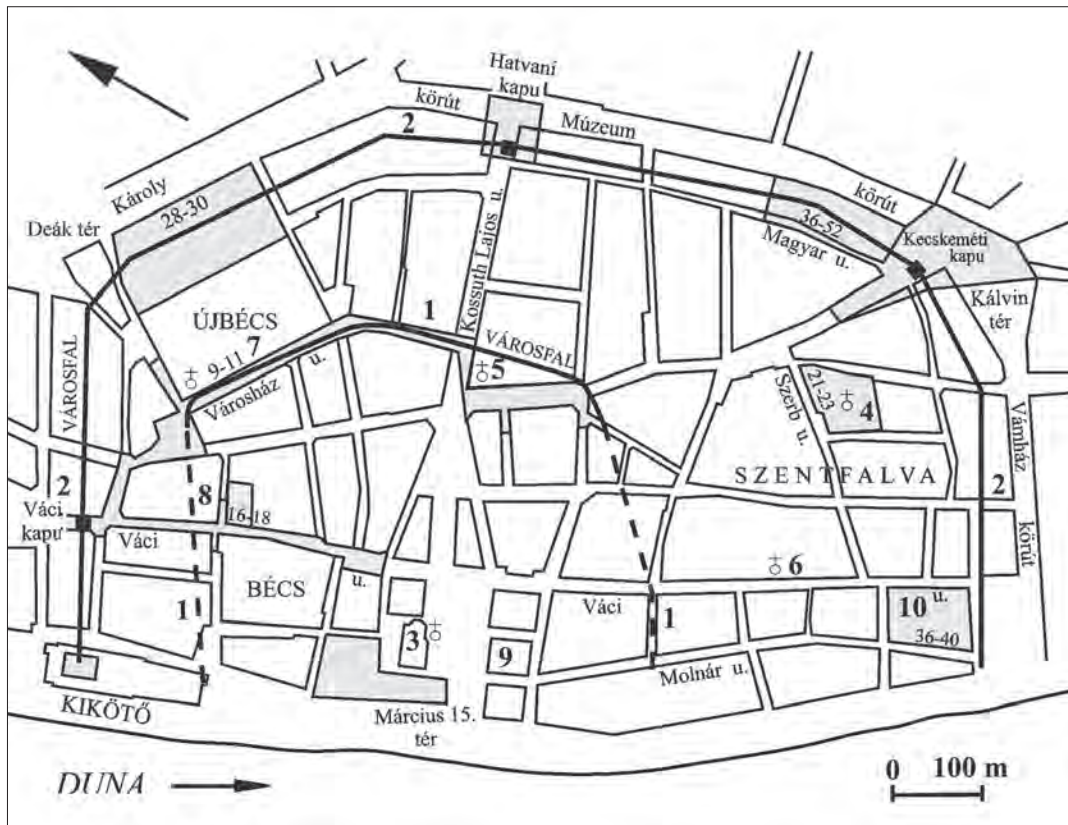
Pest entwickelte sich in der ersten Hälfte des 15. Jh. durch sein kräftiges Wirtschaftswachstum zu einem regen Handelszentrum mit großem Gewinn. Der Viehhandel hatte absoluten Vorrang, die Zahl der Handwerker im 14. Jh. ist mittlerweile immer noch gering. König Sigismund (1387-1437) fing in den letzten Jahren seiner Herrschaft mit umfangreichen Bauarbeiten an. Die Liebfrauenkirche wurde abgerissen, an ihrer Stelle wurde eine dreischiffige Hallenkirche mit Chorumgang gehoben, und auch der Pfeiler zur Schiffsbrücke am Donauufer wurde vergrößert. Unweit dessen begannen die Bauarbeiten der Pester Burg. Die Überreste des 23x23 m großen Turmes mit 4 m dicken Wänden befinden sich in der Kreuzung von Régiposta - und Váci Straße. Die Bauruine der Burg wurde um 1460 abgerissen. Der untere Teil

des nördlichen Burgtores wurde beibehalten, er wurde zum nördlichen Stadttor der Stadtmauer aus dem 15. Jh., zum sog. Váci-Tor umgebaut. Im NO-Etter wurden im Laufe des 14-15. Jh. zerstreut Fachwerkhäuser mit Zerrbalken und Stampfwänden gebaut, aber auch sie wurden später abgerissen. Auch in Szentfalva (Magyar utca 48. Und Kálvin tér) kamen Häuser zum Vorschein, die Mitte des 15. Jh. abgerissen wurden. Im südlichen Etter von Pest wurde ein Haus (Molnár utca 38.) abgerissen, weil an seiner Stelle ein grosses Industriegelände für Lederverarbeitung angelegt wurde. Auch der Beruf der Schuster und der Gerber blühte auf. Auf dem Grundstück Molnár utca 36-38. fanden wir Überreste von drei Gerbergruben und einem Ofen, der zur Entfernung der Zotten diente. Die Werkstatt wurde am Ende des 15. Jh. an die Außenseite der Stadtmauer umgesiedelt, ihre Stelle wurde durch eine neue Straße (Molnár utca) durchgeschnitten, Bauplätze ausgebildet und neue Wohnhäuser gebaut.

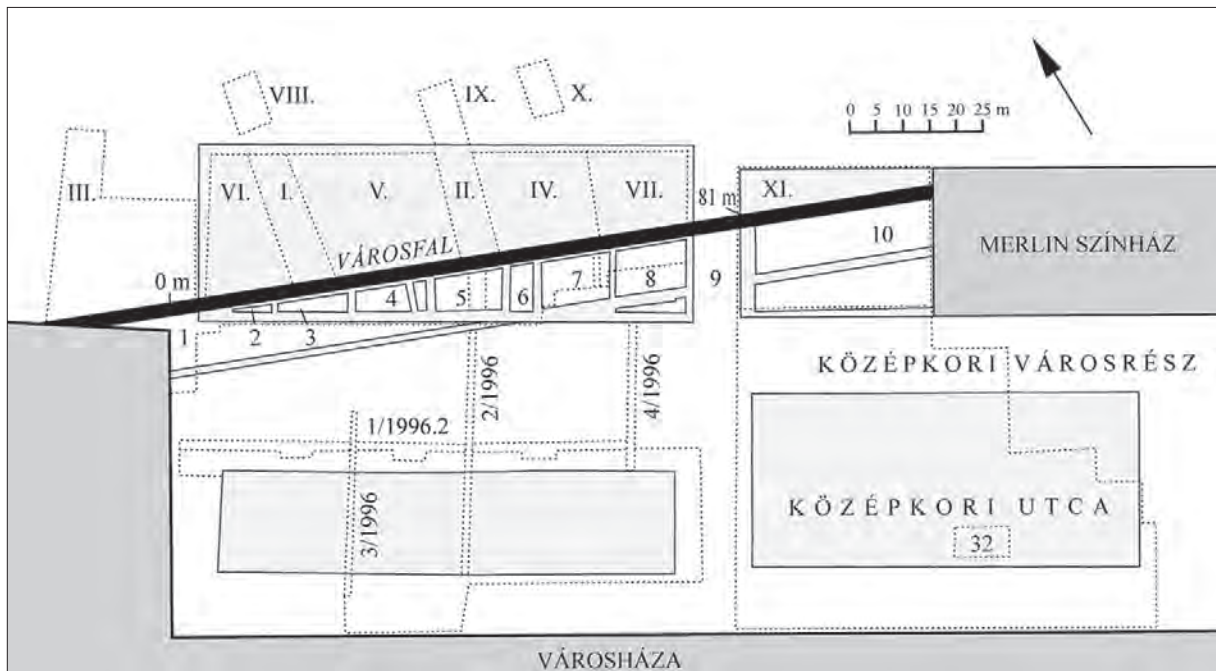
4. DIE LETZTEN BAUARBEITEN DER MITTELALTERLICHEN STADT, 1460-1541

Durch den Bau der neuen Stadtmauer wurde auch eine großzügige „Stadtentwicklung“ durchgeführt. Ein neuer Grundriss entstand bis zum Ende des 15. Jh., das Straßennetz und die Struktur der Grundstücke sind bis heute beibehalten worden. Das mittelalterliche Pest ist 55 Hektar groß geworden. Die 2200 m lange Stadtmauer hatte drei Tore, zwischen ihnen standen Außentürme, vor den Toren hoben Rondellen die Wehrkraft der Mauer. Das türkische Heer verwüstete nach der Schlacht bei Mohács im Jahre 1526 sowohl Pest als auch Buda.

Im 15. Jh. wurde im nordöstlichen Stadtteil, in der Nähe der Mauer eine neue Straße ausgewiesen. 12-14 m breite städtische Teilgrundstücke waren auf beiden Seiten der Straße, die Häuser gehörten zum mittel-ungarischen Haustyp der Tiefebene. Die Längsachse der Häuser zieht senkrecht auf die Straße, die verschiedenen Räume wurden hintereinander gebaut, d.h. das Wohnzimmer, die Küche und die Kammer. Die Wirtschaftsräume mit Wellerwänden sind entweder ans Haus gebaut oder sie stehen separat. Nach dem Großbrand im Stadtteil am Anfang des 16. Jh. baute man Steinhäuser an der Südseite der Straße. Nach dem Brand 1526 renovierte man nur die Steinhäuser, sie wurden aber bei den Stürmen auf die Türken 1684-86 vernichtet.

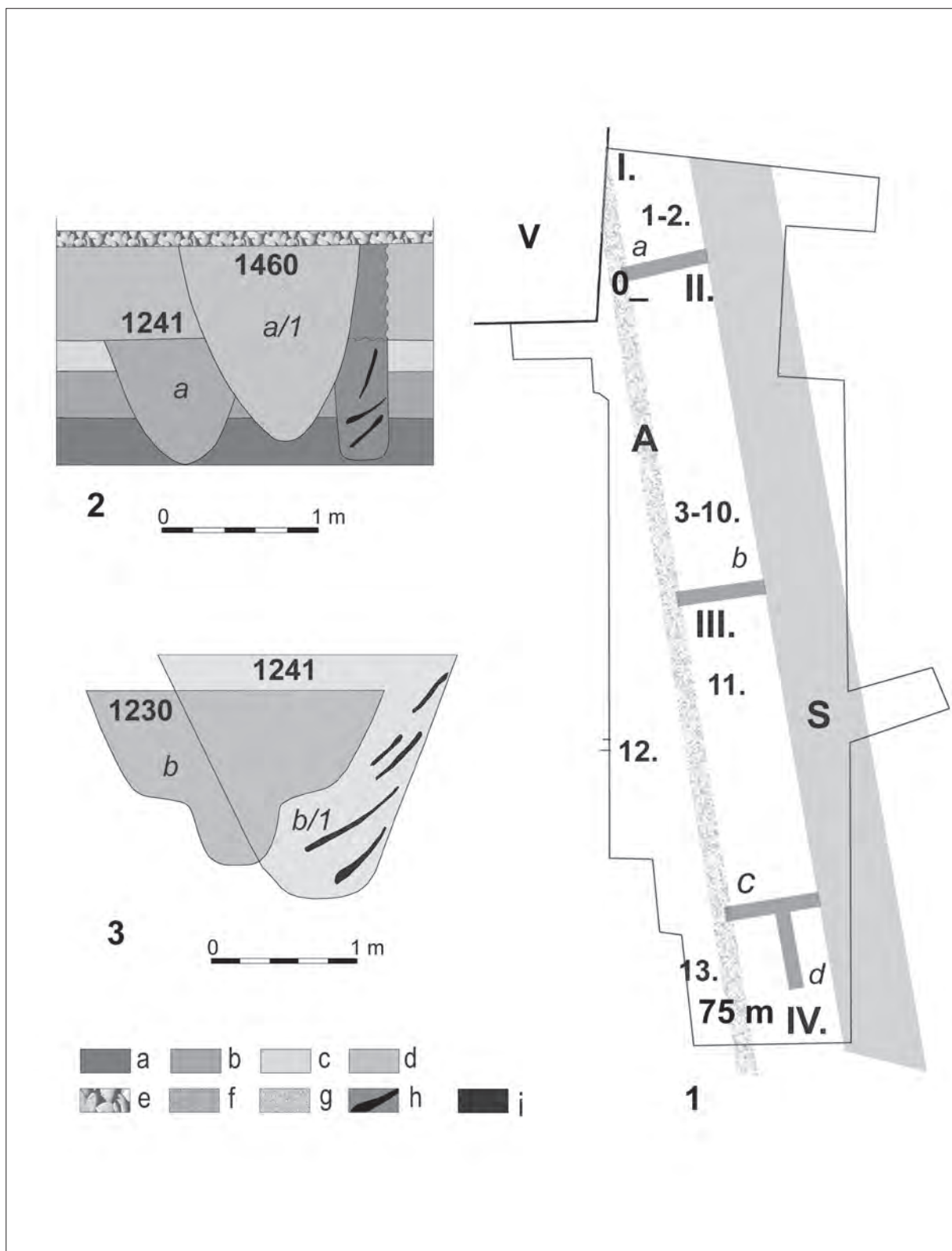

1. kép Pest középkori telekbeosztása, utcahálózata és középkori épületei. 1. városház (13. sz.); 2. városház (15. sz.); 3. Mária plébániatemplom; 4. Szent Erzsébet templom; 5. ferences kolostor; 6. domonkos kolostor; 7. Szent Miklós kórház; 8. vár; 9. városháza; 10. bőr ipartelep. Régészeti kutatások, 1933-1997

2. kép Budapest V. Károly körút 28-30. Összesítő ásatási alaprajz. 1-10. pincék, 18-20. század; Noéh Ferenc (Budapesti Műszaki Egyetem) felmérése, 1996-1997

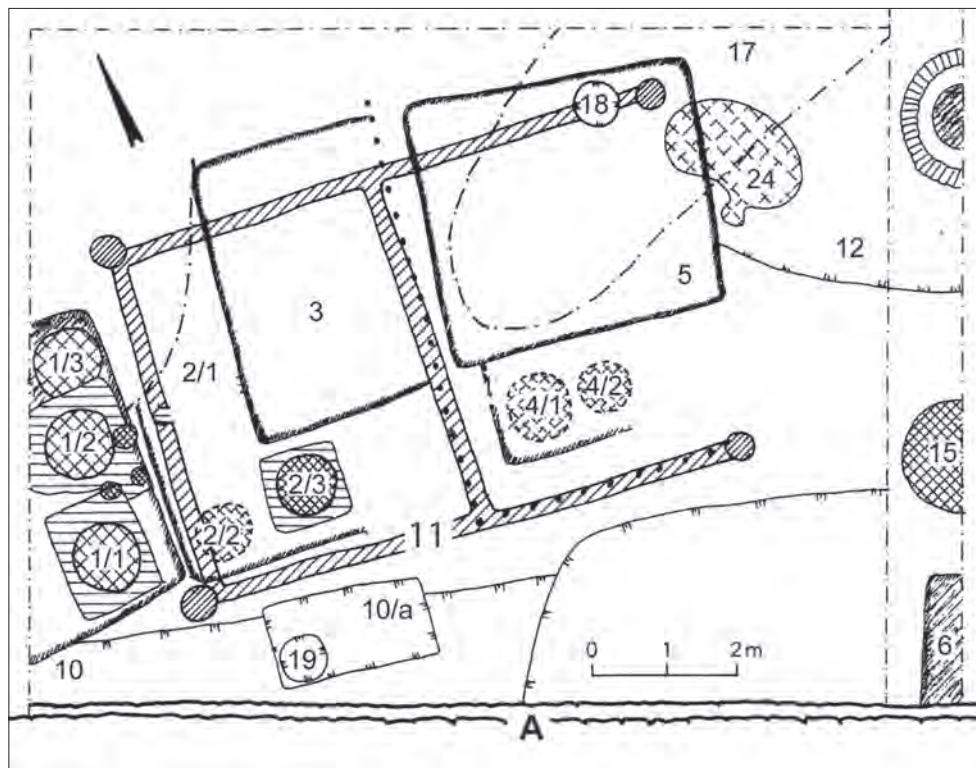

3. kép Budapest V. Károly körút 28-30. I-IV. külső kertek. 1. Helyszínrajz. I-IV. kertek; a-c. árkok; 1-13. objektumok, 12. század-1241; 2. I. kert a, a/1 árok; 3. II. kert b, b/1 árok, 12. század-1241; A. városfal, 1480; S. sáncárok, 18. század; a. sötét barnaföld; b. szántóföld; c. hamus föld; d. homokos föld; e. sóderes út; f. szürkés barnaföld; g. feltöltés; h. barnaföld fadarabokkal, i. faszén

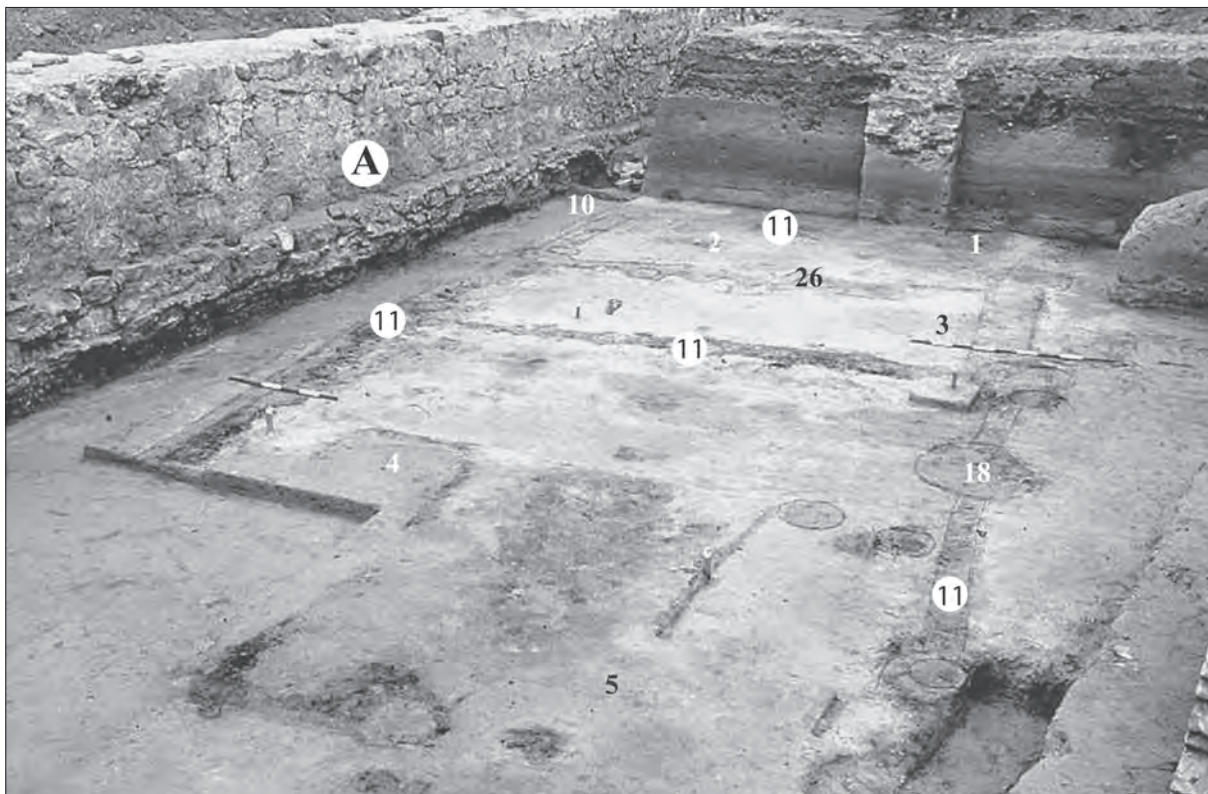

4. kép Budapest V. Károly körút 28-30. III-IV. kert: c. árok, d. árok. 12-13. század; A. városfal, 1480

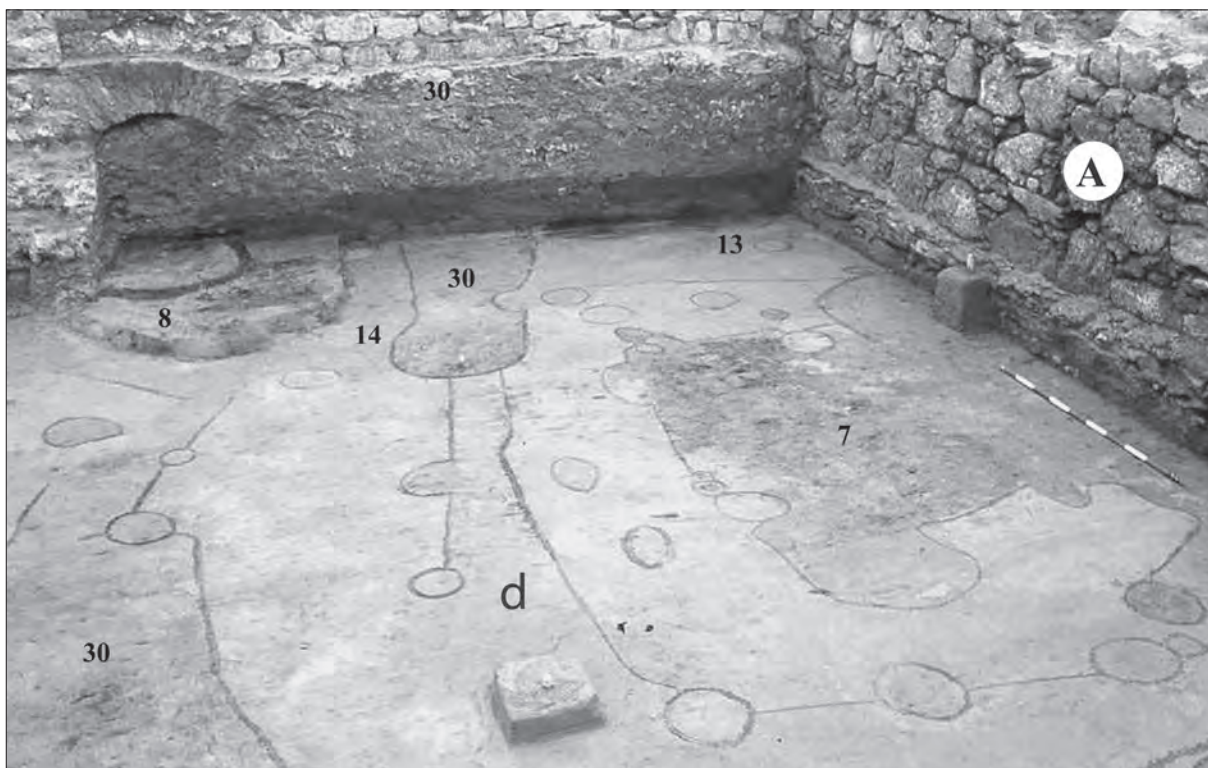

5. kép Budapest V. Károly körút 28-30. III. kert: 11. csűr; 1-5. 10. 12. 17- 19. gödör; 1230-1241; 24. kovácsműhely, 13. század; A. városfal, 1480

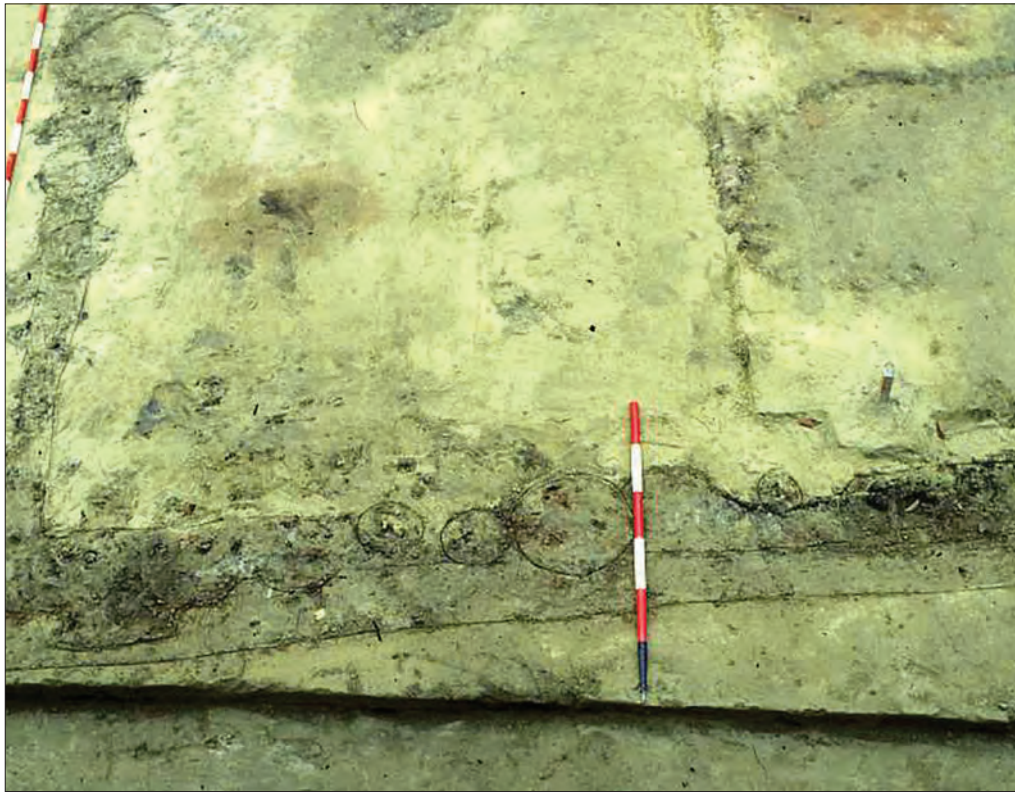

6. kép Budapest V. Károly körút 28-30. 11. csűr; 1-5: műhelygödrök kemencékkel; 10. 18., gödrök, 1230-1241; A. városfal, 1480

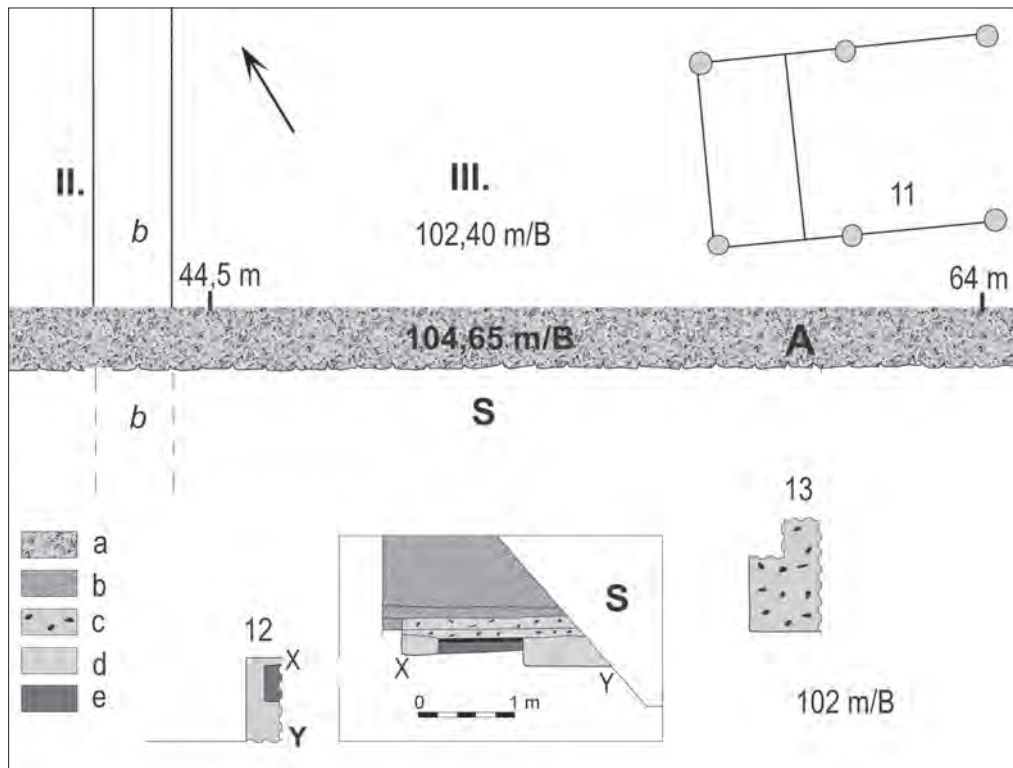

7. kép Budapest V. Károly körút 28-30. IV. kert: d. árok; 7. 8. műhelygödör kemencékkel; 13. 14. gödör, 1230-1241; A. városfal, 1480; 30: falhely, 18. század

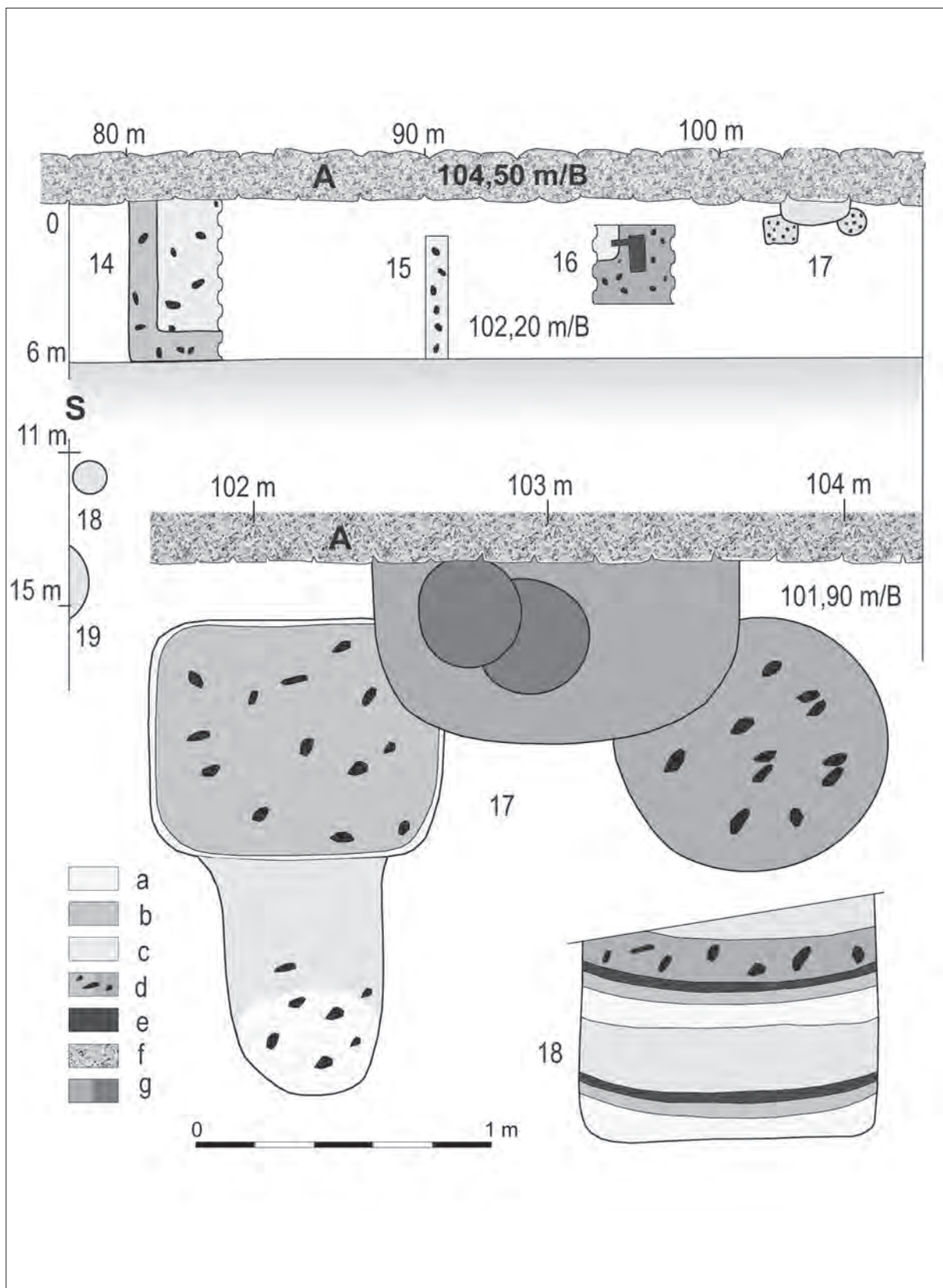

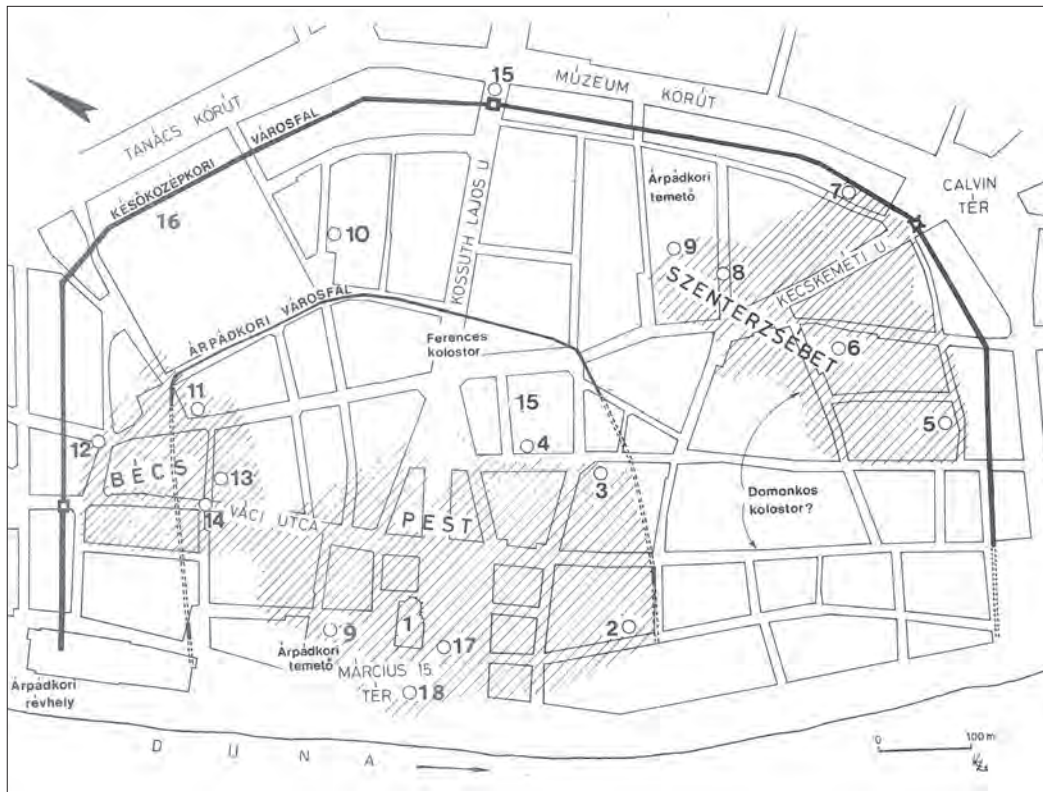
8. kép Budapest V. Károly körút 28-30. III. kert: 11. csűr, déli fal helye, 12-13. század

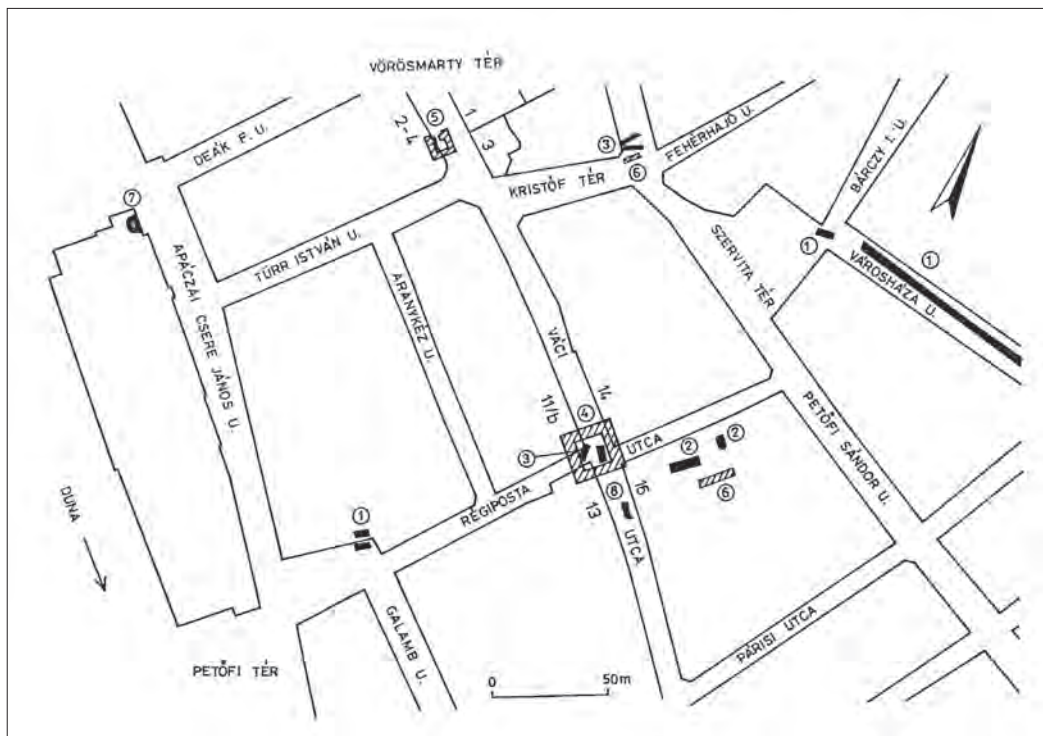
9. kép Budapest V. Károly körút 28-30. 11. csűr; 12. 13. ház; II.-III. kert; b. árok, 13. század; A. városfal, 1480; S. sáncárok, 18. század; a. kőfal; b. c. faszén, hamu; d. patics; e. kemence

10. kép Budapest V. Károly körút 28-30. 14. 15. 16. ház; 4. kemencék; 5. 19. gödör, 13. század; A. városfal, 1480; S. sáncárok, 18. század; a. agyag; b. patics; c. homok; d. faszenes hamu; e. korom; f. kőfal; g. barna, feketeföld

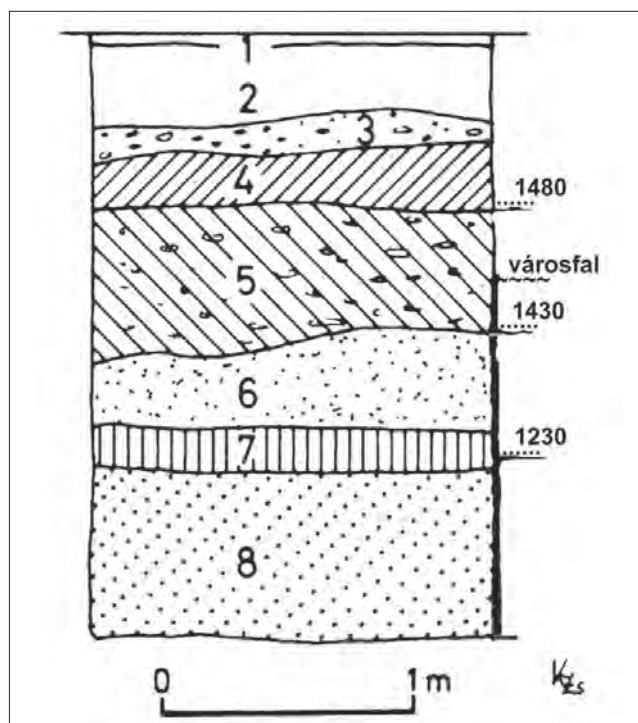

11. kép Budapest V. Belváros. 1241 előtti épületek és régészeti leletek, 1817-1997. Pest: 1. Boldogasszony templom; 2-4. 15. 18. házak; 9. temetők; 17. tornyos ház; Bécs: 4. torony; 11-12. házak; 13. kemencék; Szent-erzsébet: 6. Szent Erzsébet templom; 5. 7-8. házak; 9. temető; Pesti határ: 10. 16. külső kertek, 11. század-1241

12. kép Budapest V. Váci utca - Régiposta utca, sarok: 1. városfal; 3. torony, falmaradványok; 13. század 1. fele; 4. torony, 5. kaputornyok, 6. falrészlet, 7. kikötő, 15-16. század

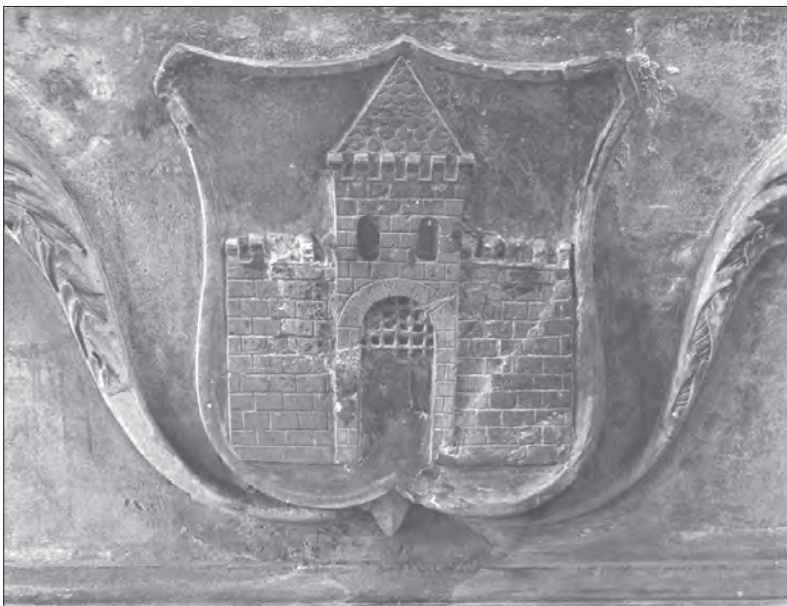
13. kép Budapest V. Szervita tér. A városfal belső oldalához futó rétegek: 1-2. útréteg és feltöltés, 19-20. század; 3. épülettörmelék, 17-18. század; 4. feltöltés, 15-16. század; 5. köves, homokos feltöltés, 15. század; 6. homok, 1242-14. század; 7. kevert humusz, 13. század; 8. bolygatatlan talaj

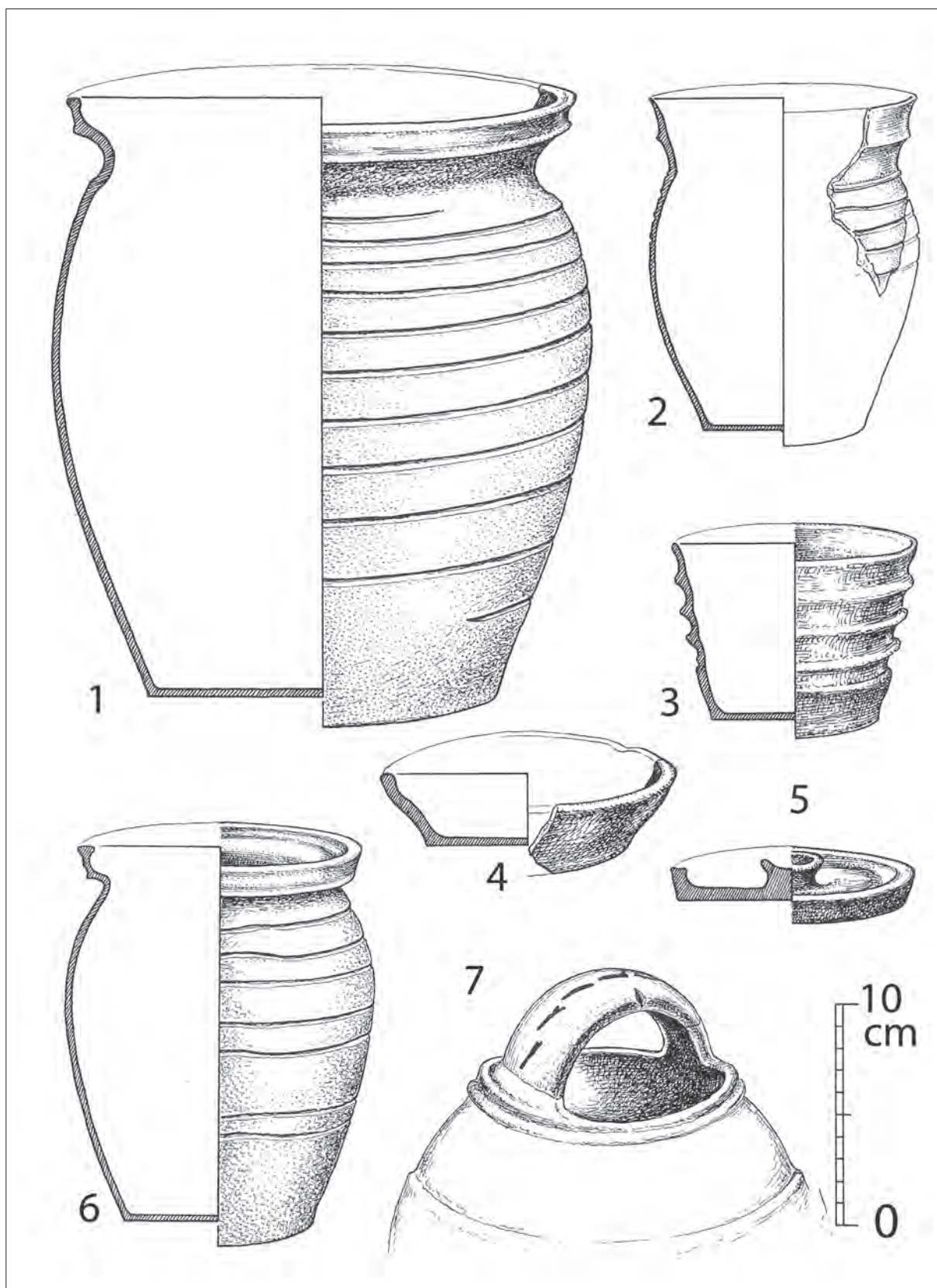
14. kép Budapest V. Városház utca 1-3. előtt. Városfal: külső torony részlet, 1230 körül

15. kép Budapest V. Március 15. tér. A római kori katonai tábor északi fala és a pesti Boldogasszony plébániatemplom

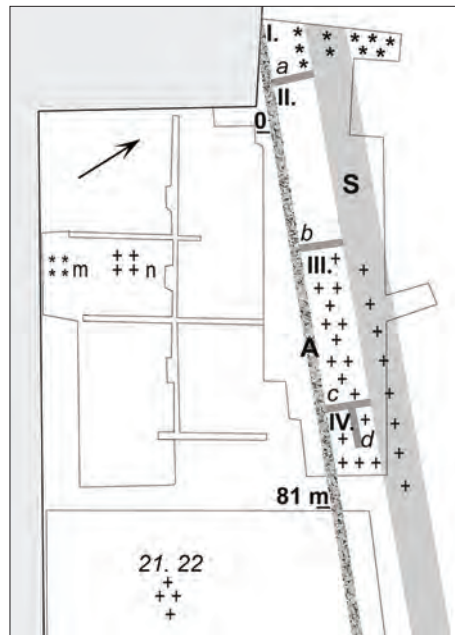

16. kép Budapest V. Március 15. tér. Pest címere, Boldogasszony plébániatemplom, középkor

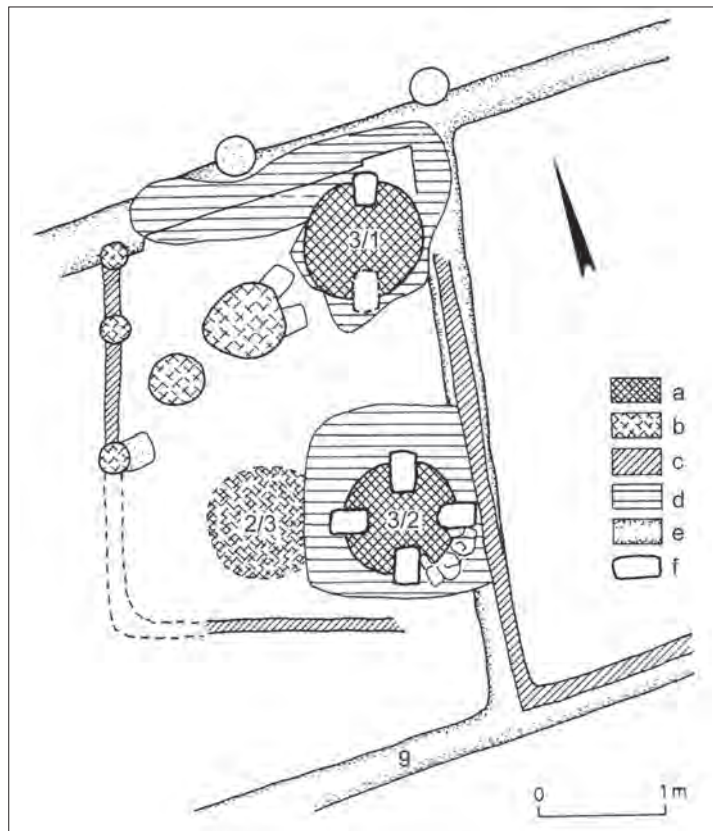

17. kép Budapest V. Váci utca 16. Edénytöredékek a kemencéből, 13. század 1. fele

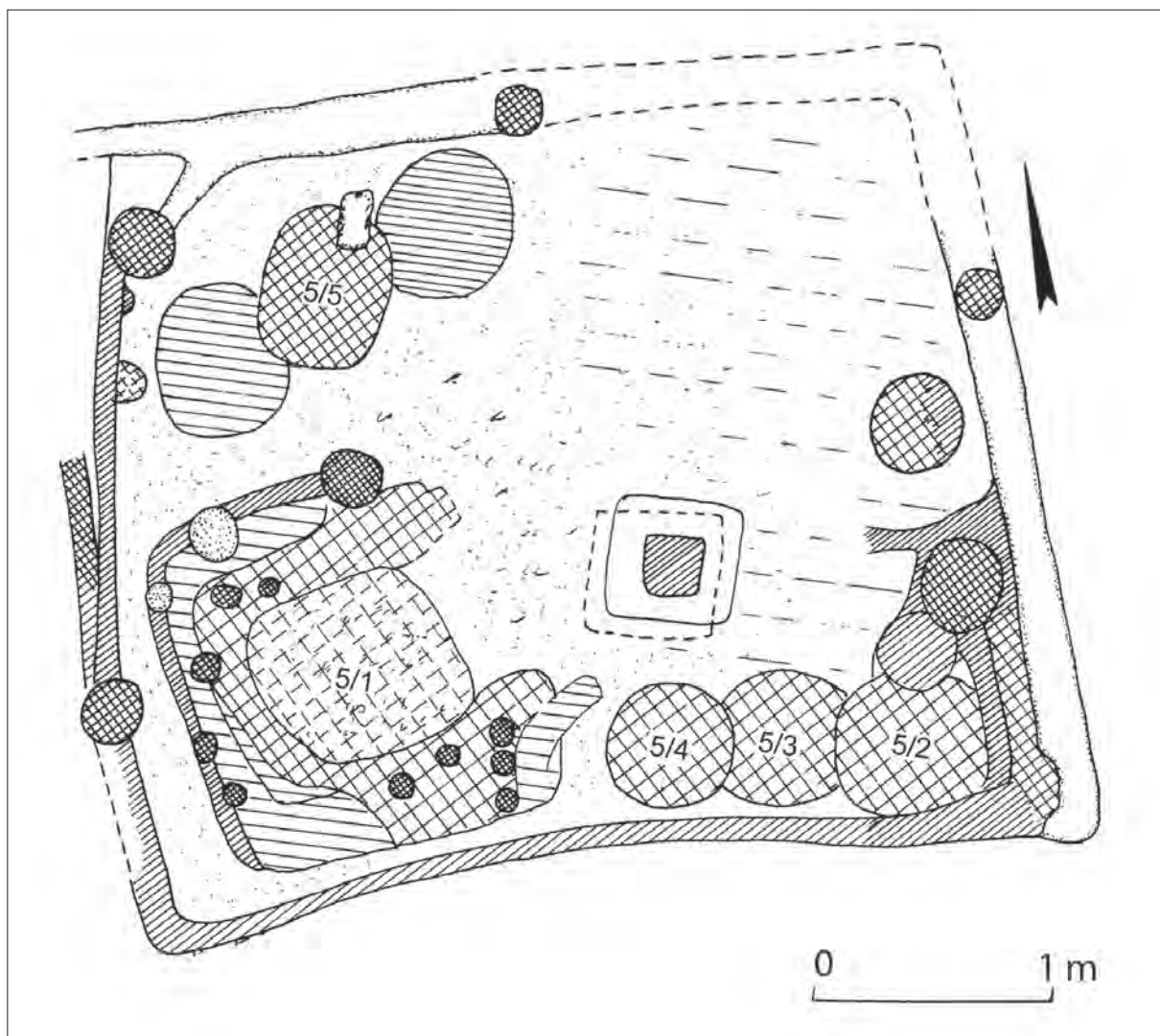

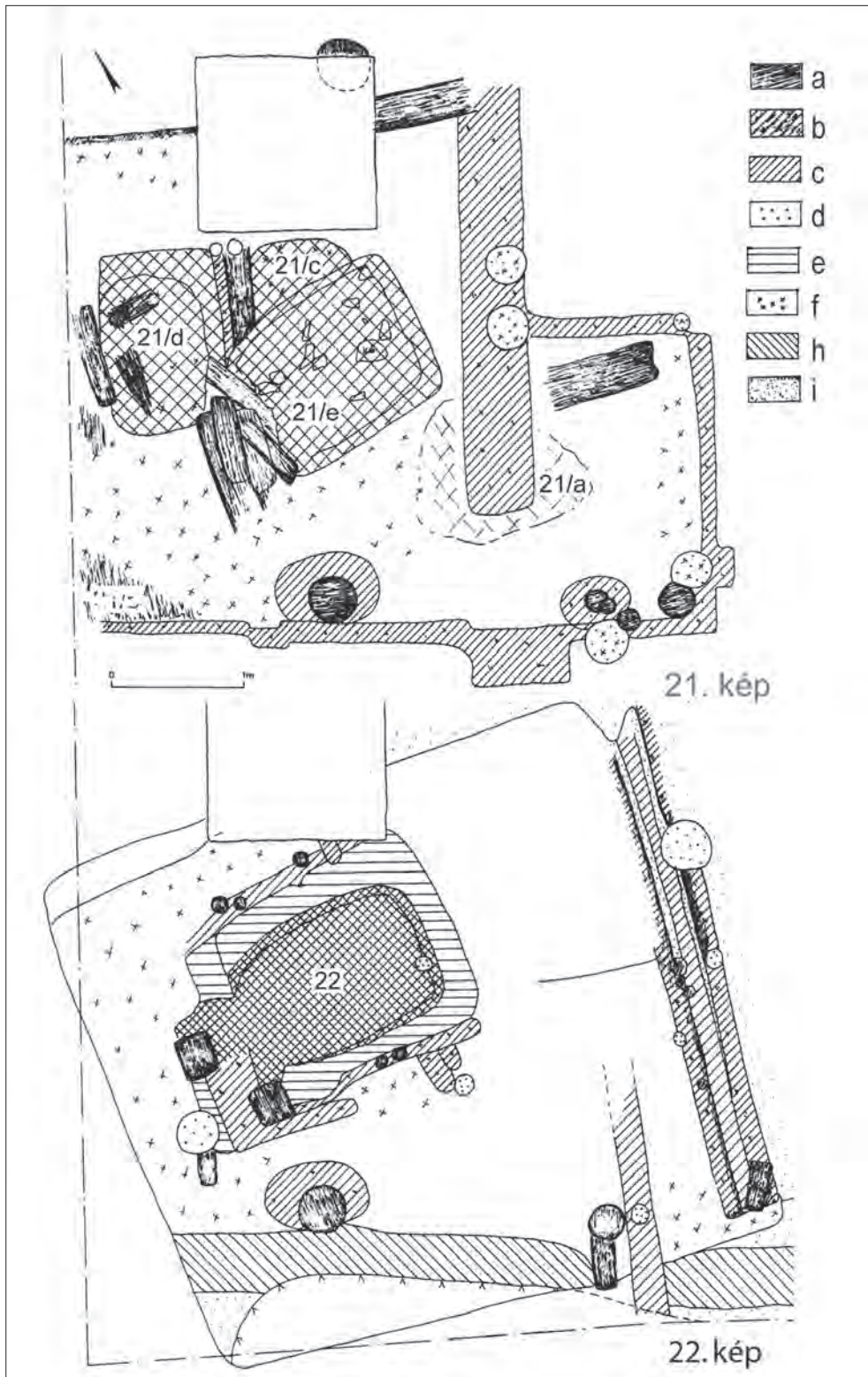
18. kép Budapest V. Károly körút 28-30. I-IV. kertek; a-d árkok; m. fazekasműhely; n. fém ipartelep, 1200-1241; 21. 22. kovácsműhely; A. városfal, 1480; S külső sáncárok, 18. század

19. kép Budapest V. Károly körút 28-30. Fém ipartelep: 2. és 3. műhelygödör tűzhelyei; a. faszén, b. tűzhely patics maradványai, c. elszenesedett deszkafalak, d. sárga agyag, e. faszenes, sárga agyagpadló, 1230-1241

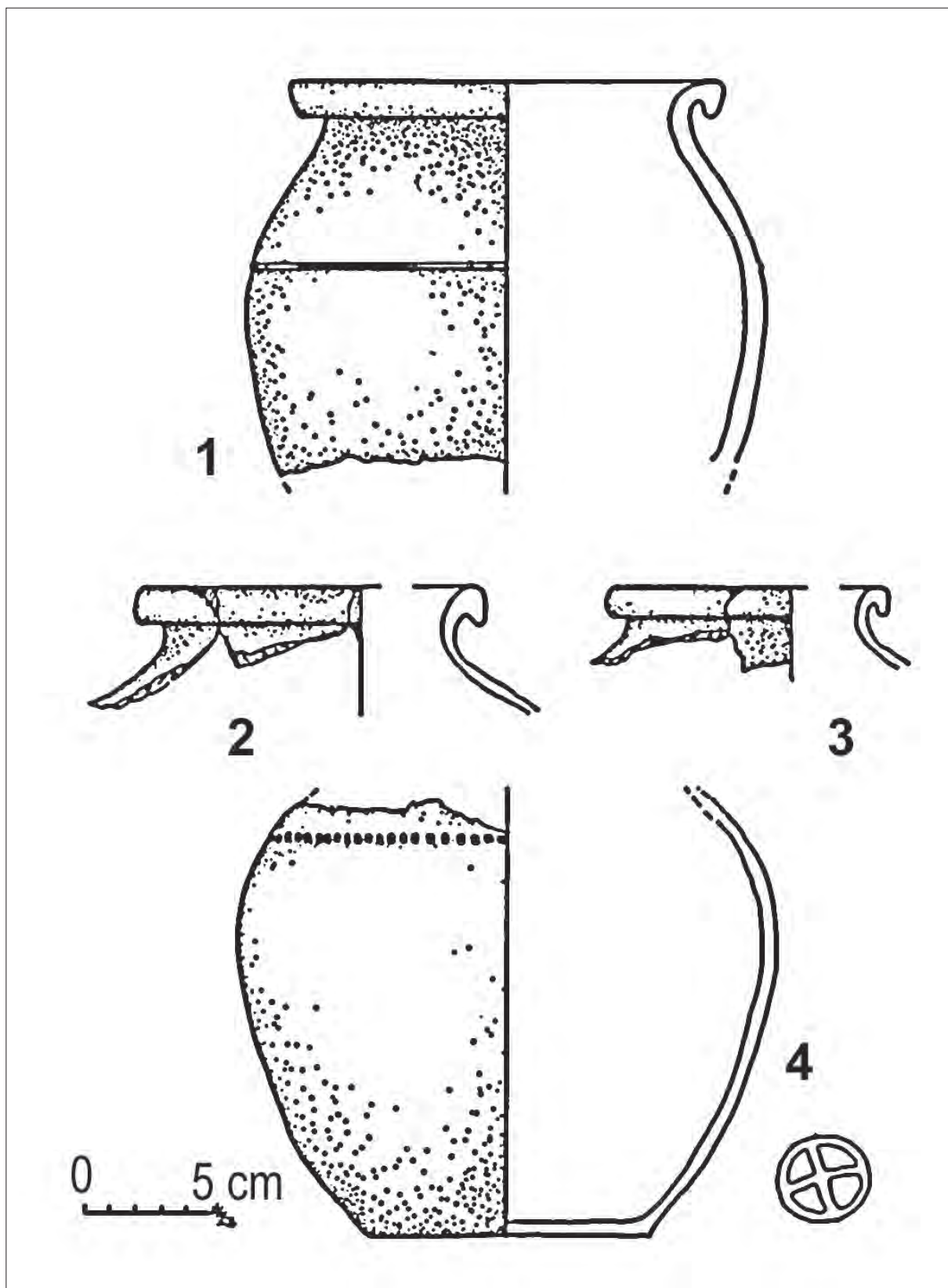
20. kép Budapest V. Károly körút 28-30. Fém ipartelep: 5. műhelygödör tűzhelyei; 5/1 kovácstűzhely, 1230-1241

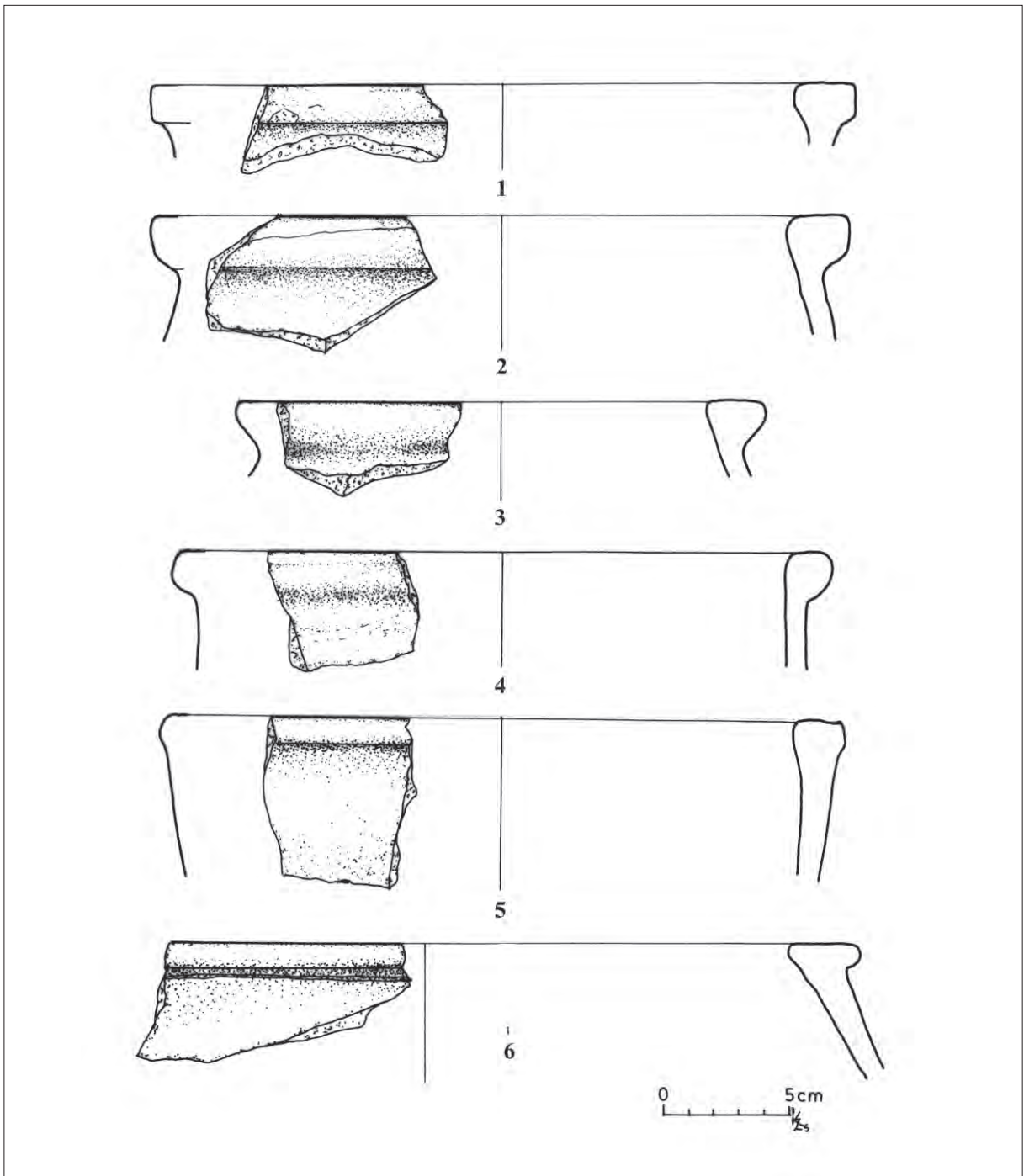
21. kép Budapest V. Károly körút 28-30. Kovácsműhely maradványai, 13. század; a. faszén, b. fa-szenes patics, c. agyagfal helye, d. homok, e. agyagfal, f. paticstörmelék, 1230-1241; h. falhely, 15-16. század; i. bolygatatlan homok

22. kép Budapest V. Károly körút 28-30. Kovácsműhely maradványai, 13. század 2. fele

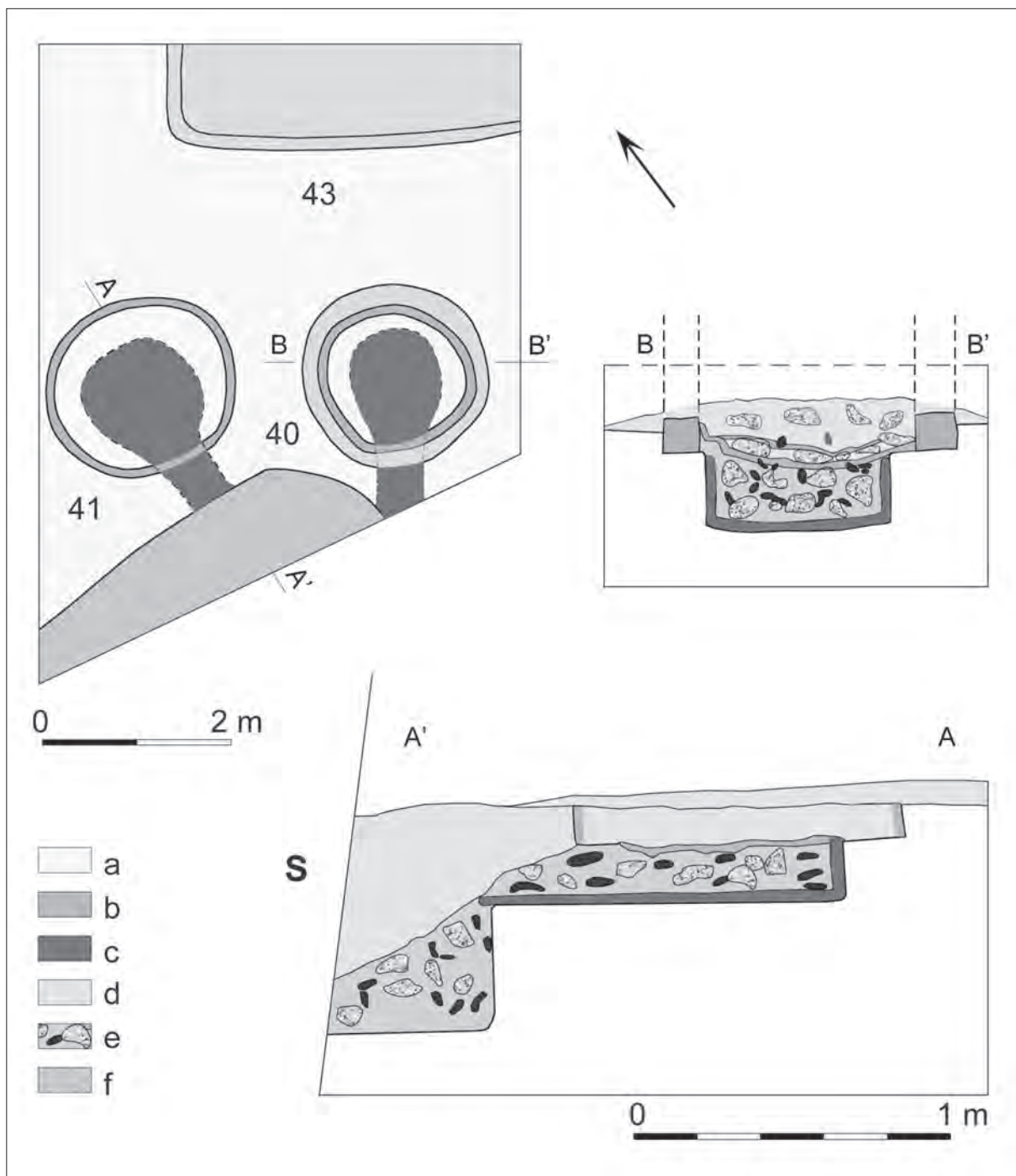

23. kép Budapest V. Károly körút 28-30. Fém ipartelep: ausztriai edénytöredékek. 1. 3. a 3. műhelygödör, 2. tűzhely alja; 2. csűr falhely; 4. a 4. műhelygödör agyagpadló, 1230-1241

24. kép Budapest V. Károly körút 28-30. Fém ipartelep: cserépüstök töredékei a műhelyödrök feltöltés rétegeiből, 1230-1242

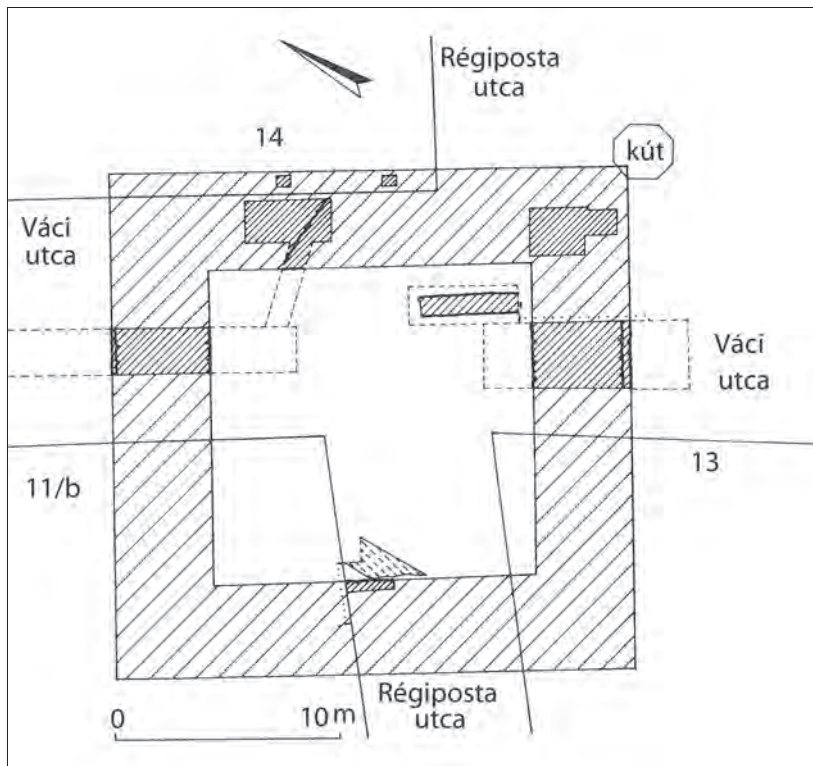

25. kép Budapest V. Károly körút 28-30. Fazekas műhely: 40. 41. kemence; 43. gödör, 1200-124; S. külső sáncárok, 18. század; a. bolygatatlan homok, b. patics, c. korom, faszén, d. kevert föld, e. patics, faszén, f. agyag

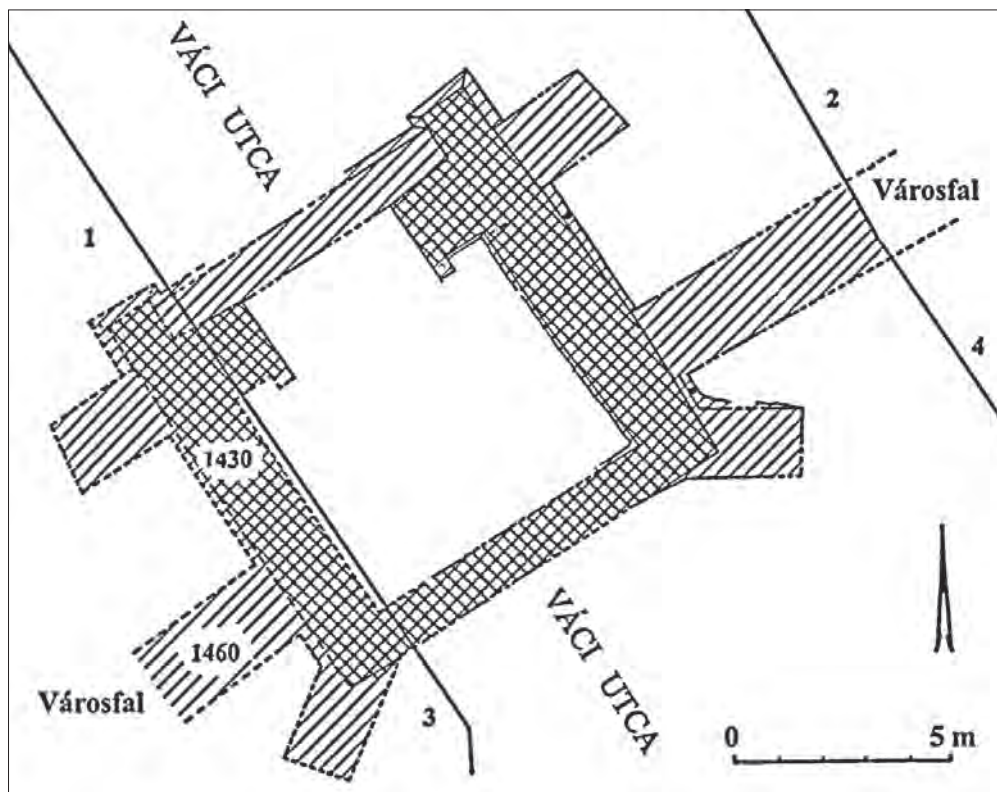

26. kép Budapest V. Károly körút 28-30. Fém ipartelep: kovácsműhely nyoma az 5. munkagödör helyén. 13. század 2. fele

27. kép Budapest V. Váci utca – Régi posta utca, kereszteződés. A pesti vár öreg-tornya (rekonstrukció), 1430 körül

28. kép Budapest V. Váci utca 2-4. A pesti vár északi kapuja (rekonstrukció), 1430 körül

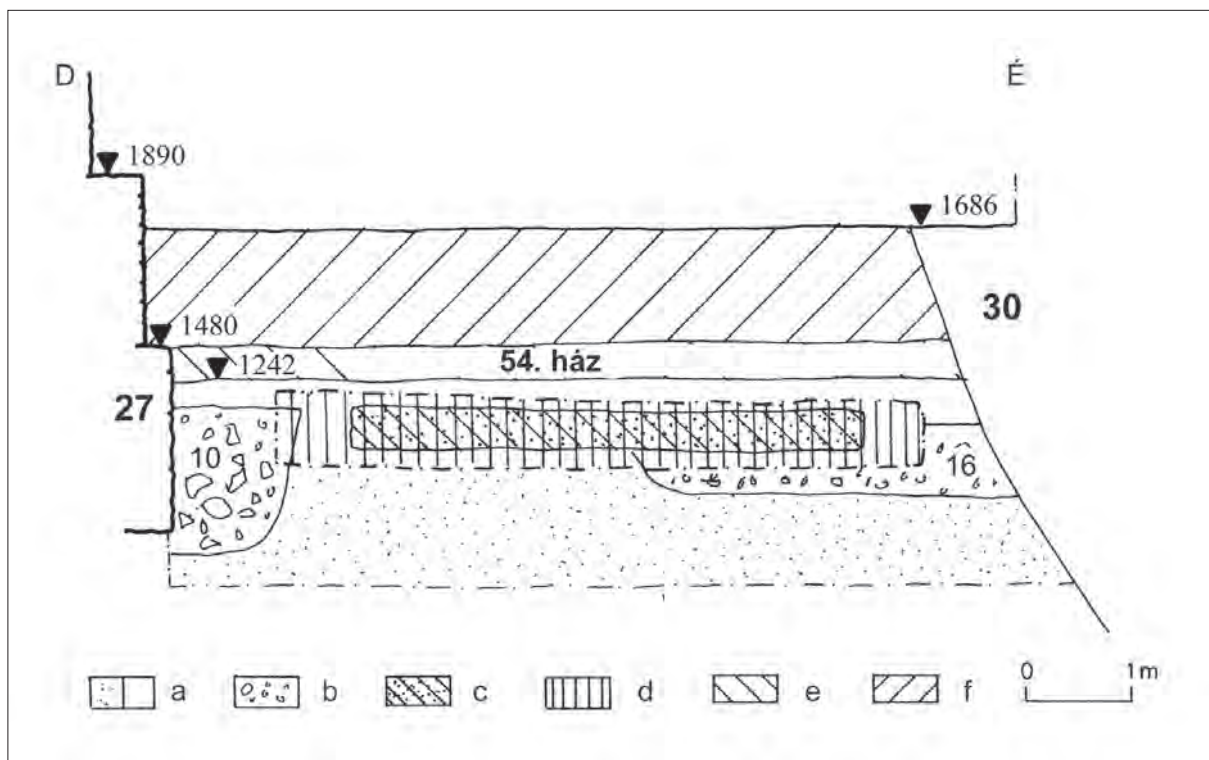

29. kép Budapest V. Váci utca 2-4. Támpillér a pesti várkapu ÉK-i sarkán, 1430 körül

30. kép Budapest V. Károly körút 38-40. Az 53. ház falhelyei feltárás közben, 1300-1460

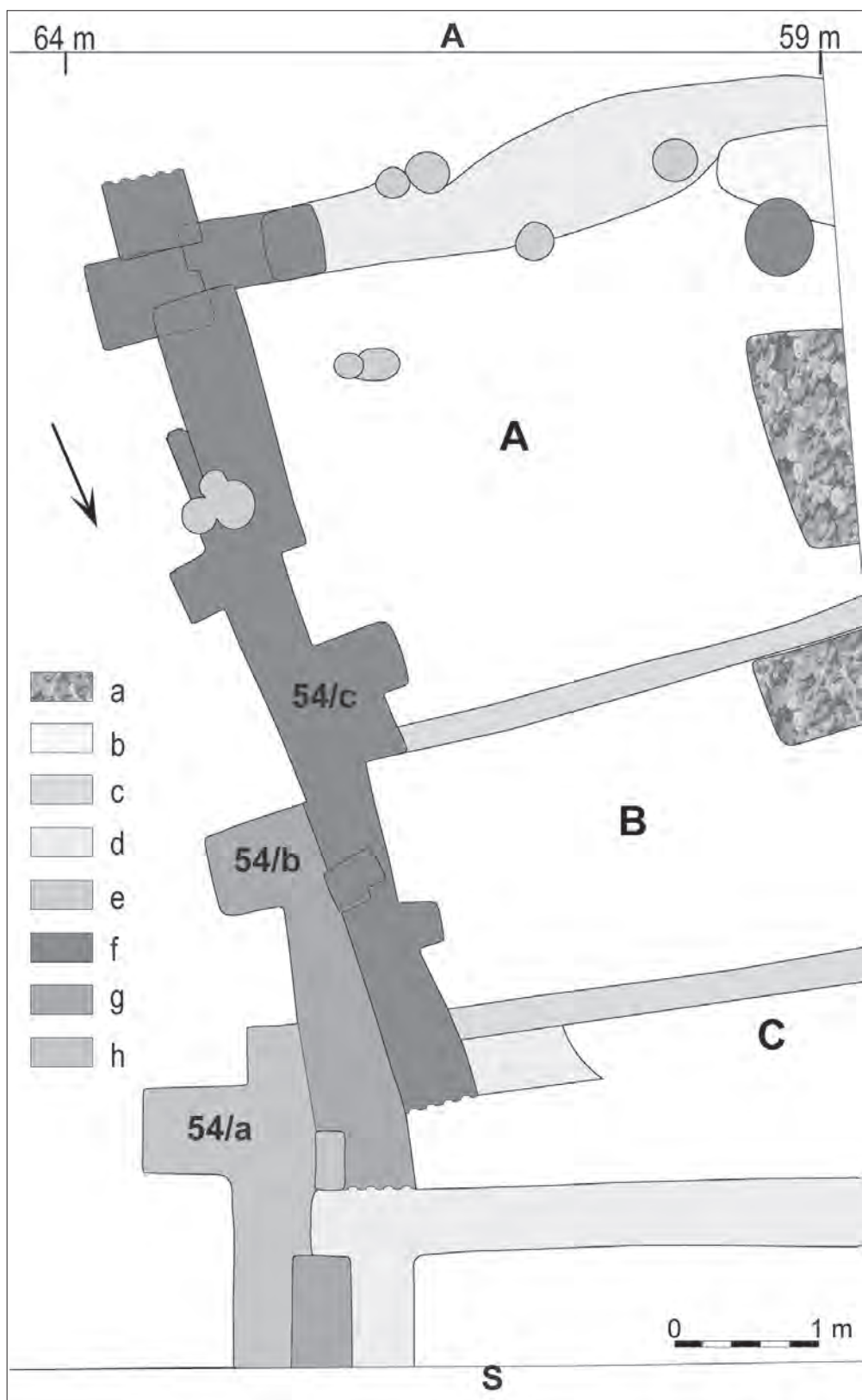

31. kép Budapest V. Károly körút 38-40. Az 54. ház elhelyezkedése a 12-17. századi rétegsorban; 27. városfal, 1480; 30: sáncárok, 18. század; a. homok, b. kevert föld, c. csűr falhelyei, d. 1-3. műhelygödrök, 1230-1241; e. feltöltés, 13-15. század; f. feltöltés, 15-17. század

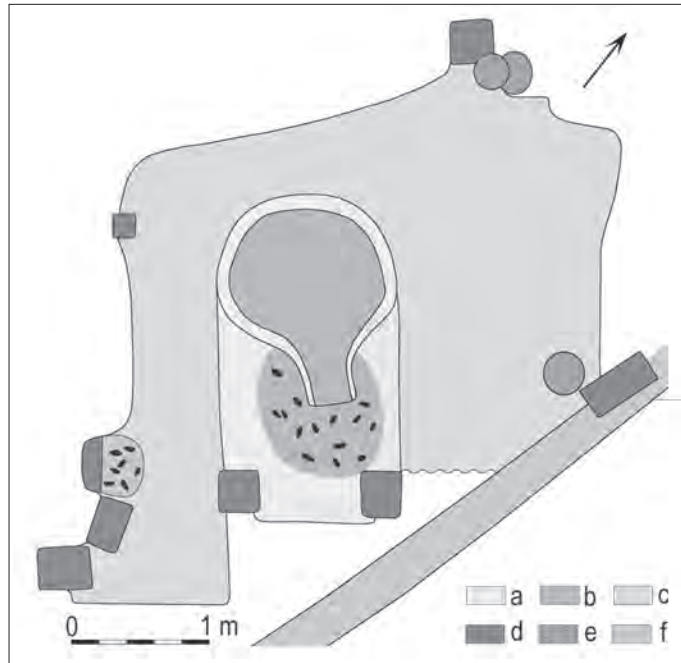

32. kép Budapest V. Károly körút 38-40. Az 54. ház falhelyei feltárás közben, 1300-1460

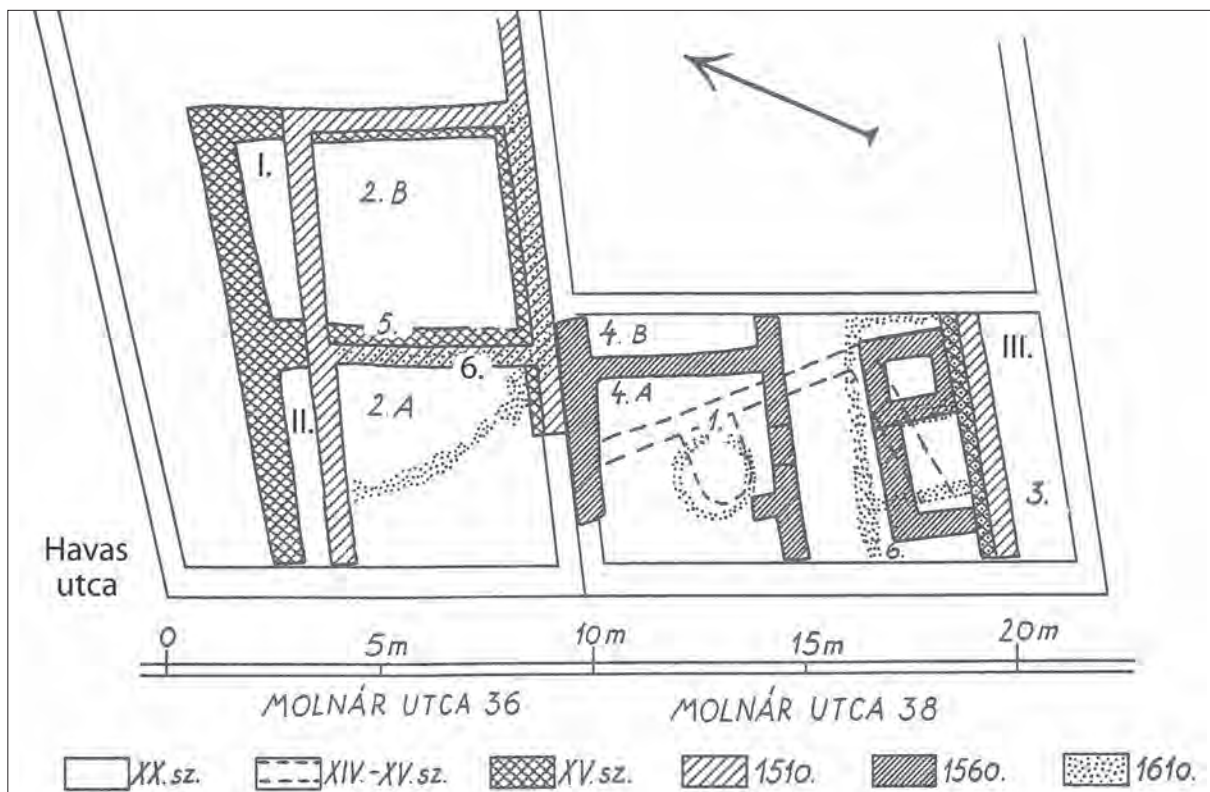
33. kép Budapest V. Károly körút 38-40. Az 54/a, b, c hátrészletek alaprajza, 1300-1460. A. városfal, 1480; S. külső sáncárok, 18. század; a. kemence, tűzhely, b. agyagpadló, c. tapasztott deszkafal, d. agyag vertfal, e. hamu, f. g. h. elégett talpgerendák

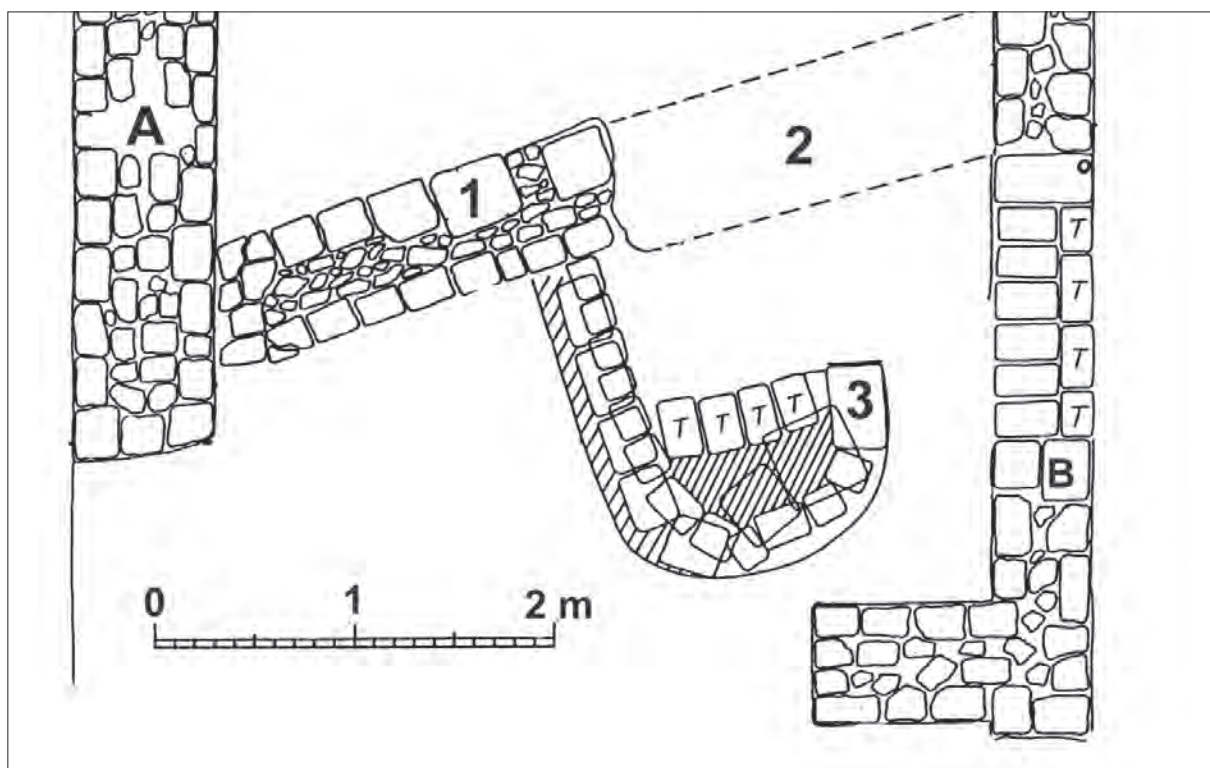
34. kép Budapest V. Károly körút 38-40. Az 54. ház udvari kemencéje, 1300-1460; a. sárgaagyag, b. kormos patics, c. égett szürkeagyag, e. barnaföld, f. szürkeföld

35. kép Budapest V. Károly körút 38-40. Az 54. ház udvari kemencéje feltárás közben, 1300-1460

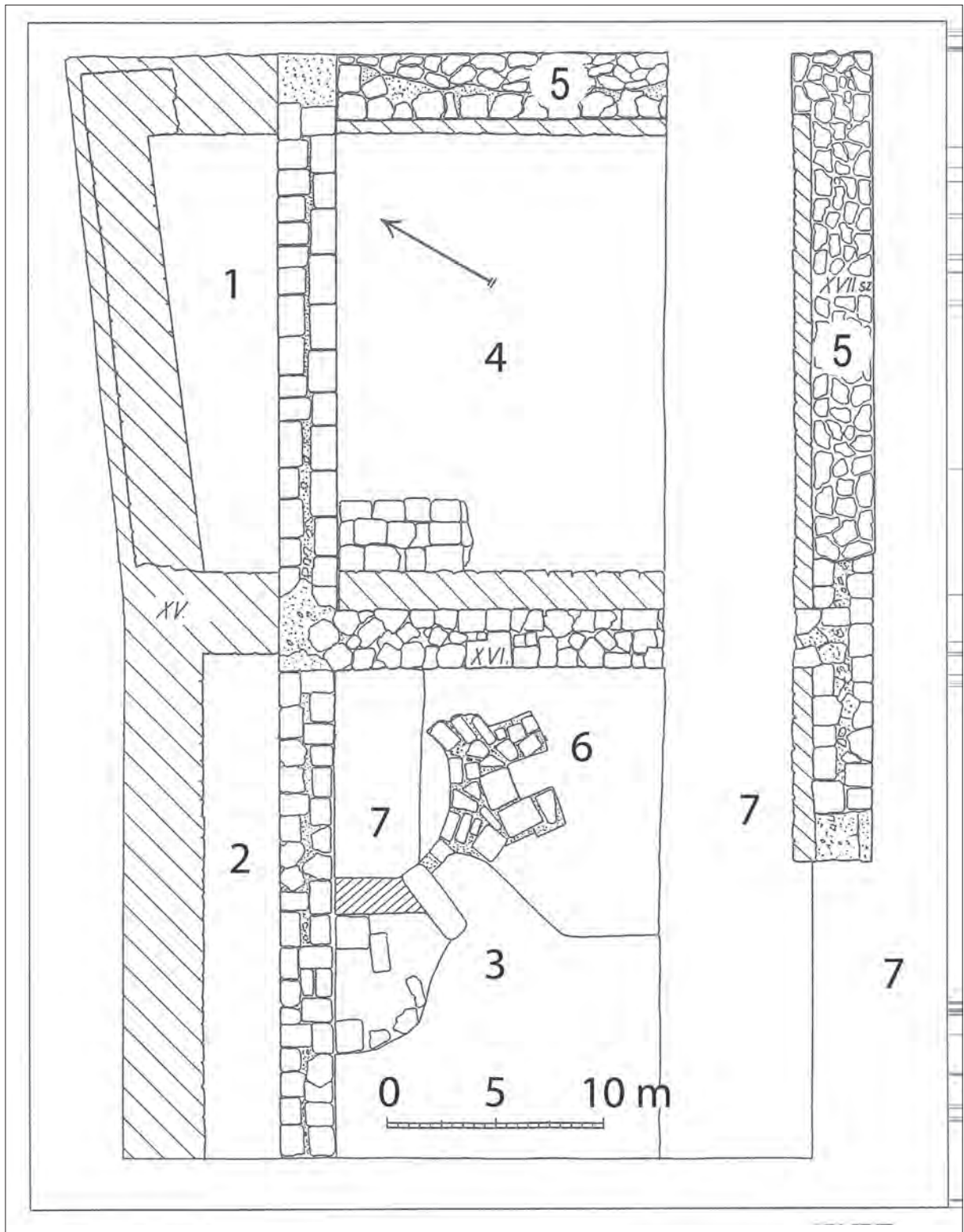

36. kép Budapest V. Molnár utca 36-38 telkek beépítése. I-II-III. cserzőödrök; 1 4. 6. lakóház, 1300-1686

37. kép Budapest V. Molnár utca 38. Házzészlet kemencével, 14. század; 1. É-i házfal, 2. fal hely, 3. kemence, 14-15. század; A. B. házfalak, 16. század

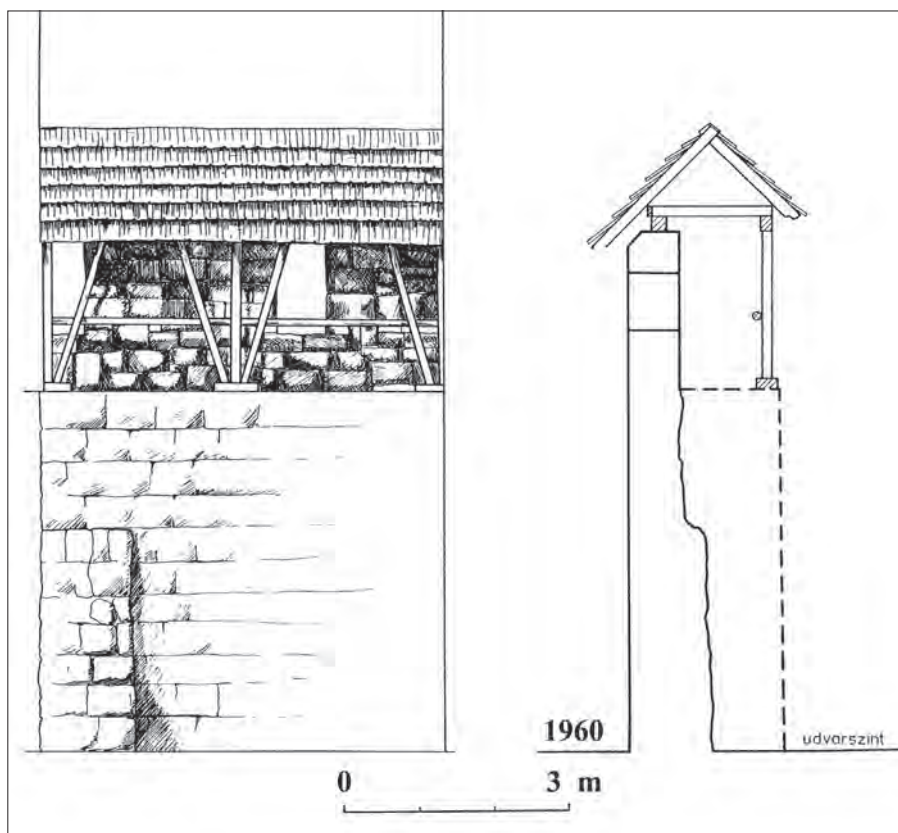

38. kép Budapest V. Molnár utca 36. Bőrfeldolgozó ipartelep: 1-2. bőrcserző gödrök, 14.-15. század vége; 3-4-5. lakóház, 15. század vége-1604; 6. kemence, 17. század; 7. csatorna, pince, 19-20. század

39. kép Budapest V. Bástya utca 3-5. Városfal belső oldala, 15. század 2. fele

40. kép Budapest V. Bástya utca 3-5. Városfal belső oldala, keresztmetszete. Rekonstrukció, Horler Ferenc 1960, 15. század 2. fele

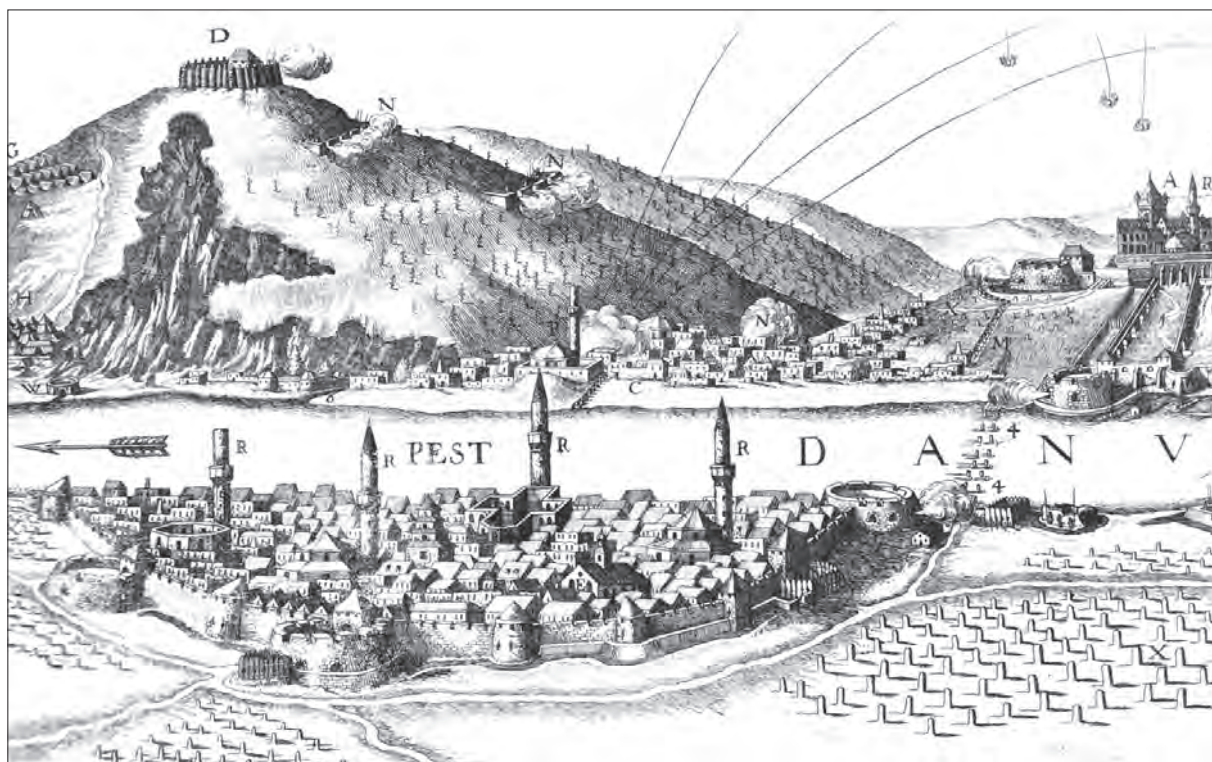

41. kép Budapest V. Károly körút 38-40. A városfal belső oldala: X. javítások, 1542

42. kép Pest látképe nyugatról. Részlet: M. Wening – L. N. Hallart: Buda ostroma délről, 1684

43. kép Pest látképe keletről. Részlet: M. Wening – L. N. Hallart: Buda ostroma nyugatról, 1684.

44. kép Budapest V. Váci utca 2-4. A Váci városkapu maradványai, 15. század 2. fele

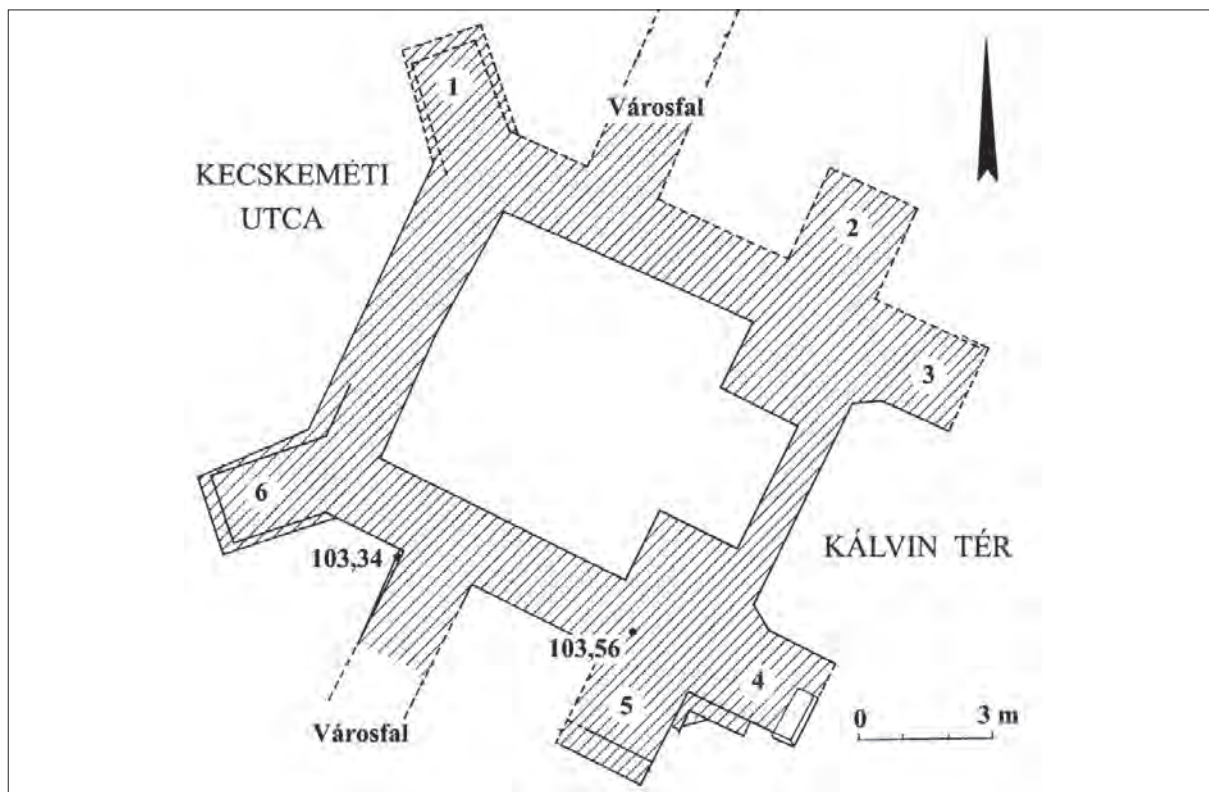

45. kép Budapest V. Kossuth Lajos utca 19. A Hatvani városkapu rondellája feltárás közben, 16. század 1. fele

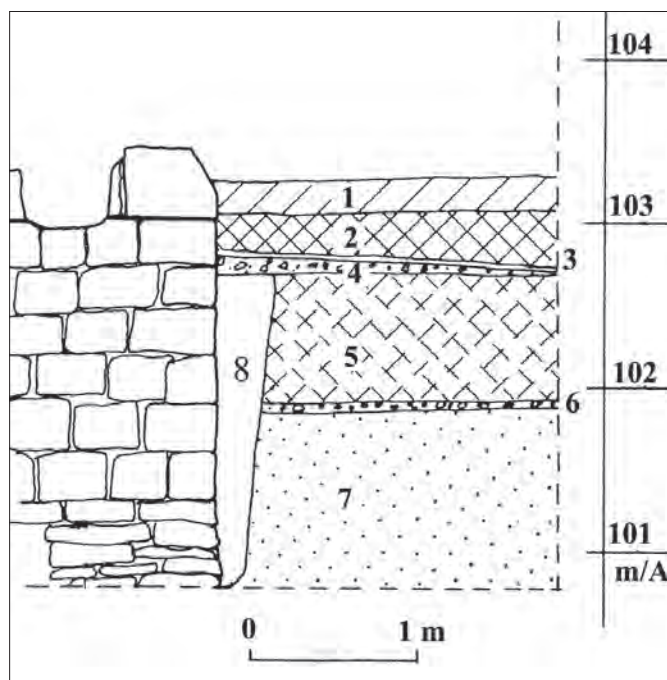
46. kép Budapest V. Kecskeméti utca 17-19. A Kecskeméti kapu feldúlt falai a leletmentés előtt

47. kép Budapest V. Kecskeméti utca 17-19. A Kecskeméti kapu alaprajza, 15. század 2. fele

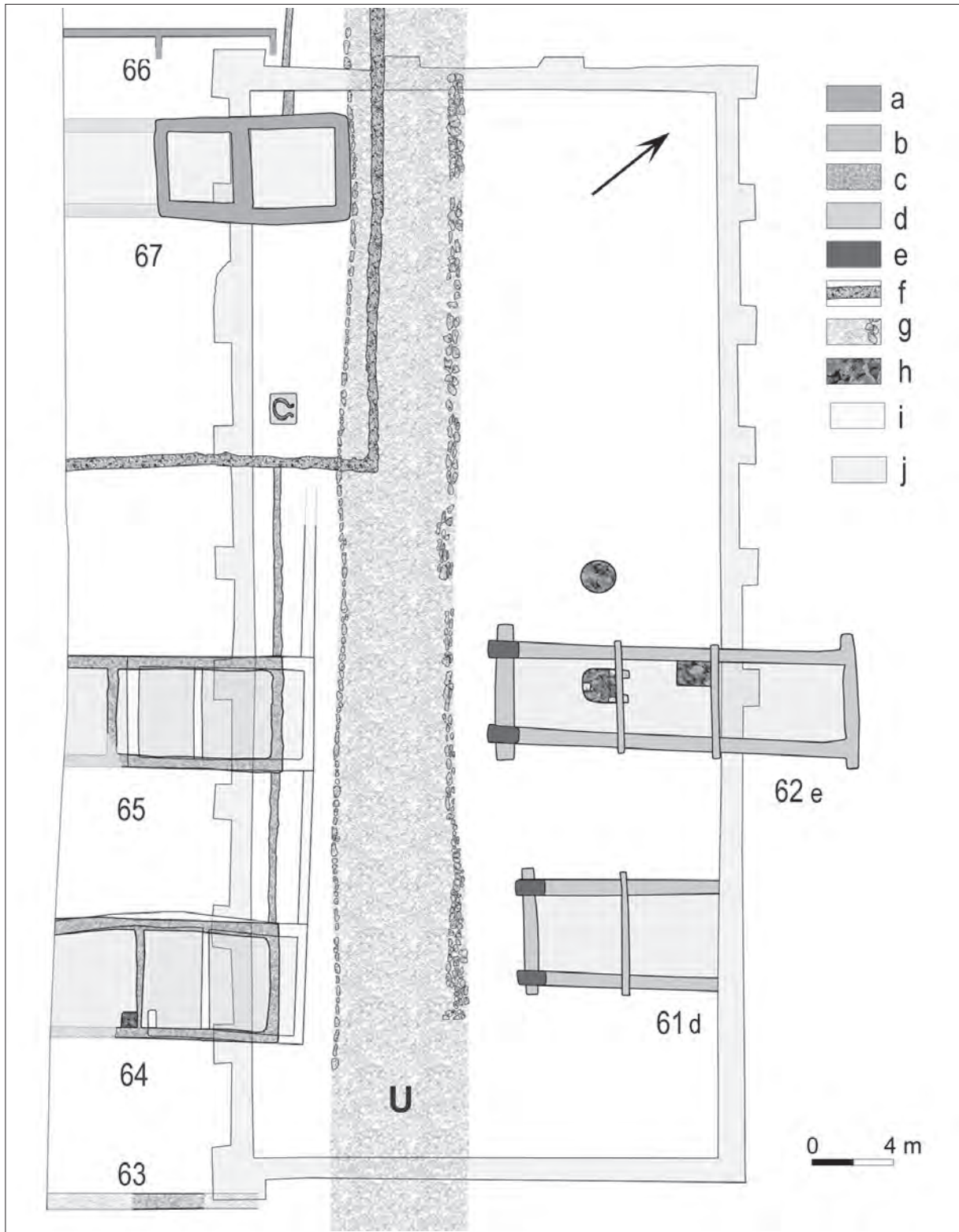

48. kép Budapest V. Kecskeméti utca 17-19. A Kecskeméti kapu 4. támpillére, 15. század 2. fele

49. kép Budapest V. Kecskeméti utca 17-19. A Kecskeméti kapu DK-i támpillére melletti rétegek: 1. feltöltés, 18. század; 2. feltöltés 16-17. század; 3-4. útrétegek 15. század 2. fele; 5. épülettörmelékes feltöltés, 15. század közepe; 6. útréteg, 14. század; 7. bolygatatlan talaj; 8. városfal alapozási árka, 15. század 2. fele

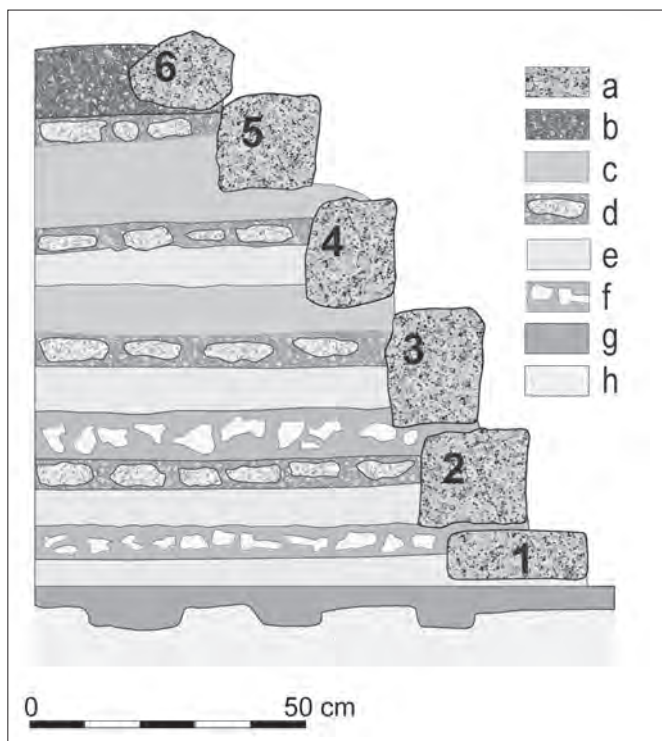

50. kép Budapest V. Károly körút 28-30. A középkori városrész alaprajza. 61-66. házak; U. úttest; a. égett vert fal, b. agyag vert fal, c. kőfal, d. patic, e. faszén, f. kerítésfal, g. úttest kő szegéllyel, h. tűzhely, kemence, 15-16. század; i. ház, j. lovarda, 18. század

51. kép Budapest V. Károly körút 28-30. 1-5. útrétegek a 67. ház É-i pincefala előtt, 15. század vége-16. század eleje

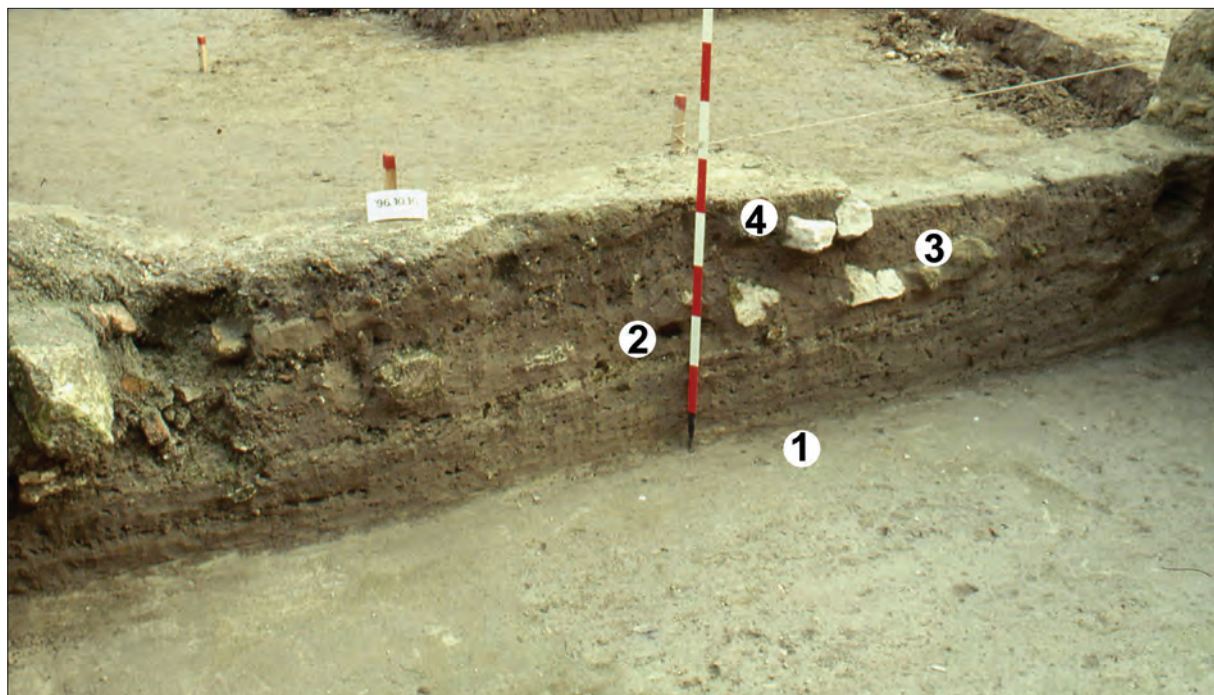

52. kép Budapest V. Károly körút 28-30. Az úttegek építőanyagai, 15-17. század; a. út szegélyköve, b. épülettörmelék, feltöltés, 17. század; c. égett faltörmelékes feltöltés, d. sóderes kőburkolat, e. barnaföld leletekkel, f. állatsontok agyagban, g. keréknyomok, h. kevert homok

53. kép Budapest V. Károly körút 28-30. Keréknyomok a bolygatatlan talajban. 15. század 2. fele

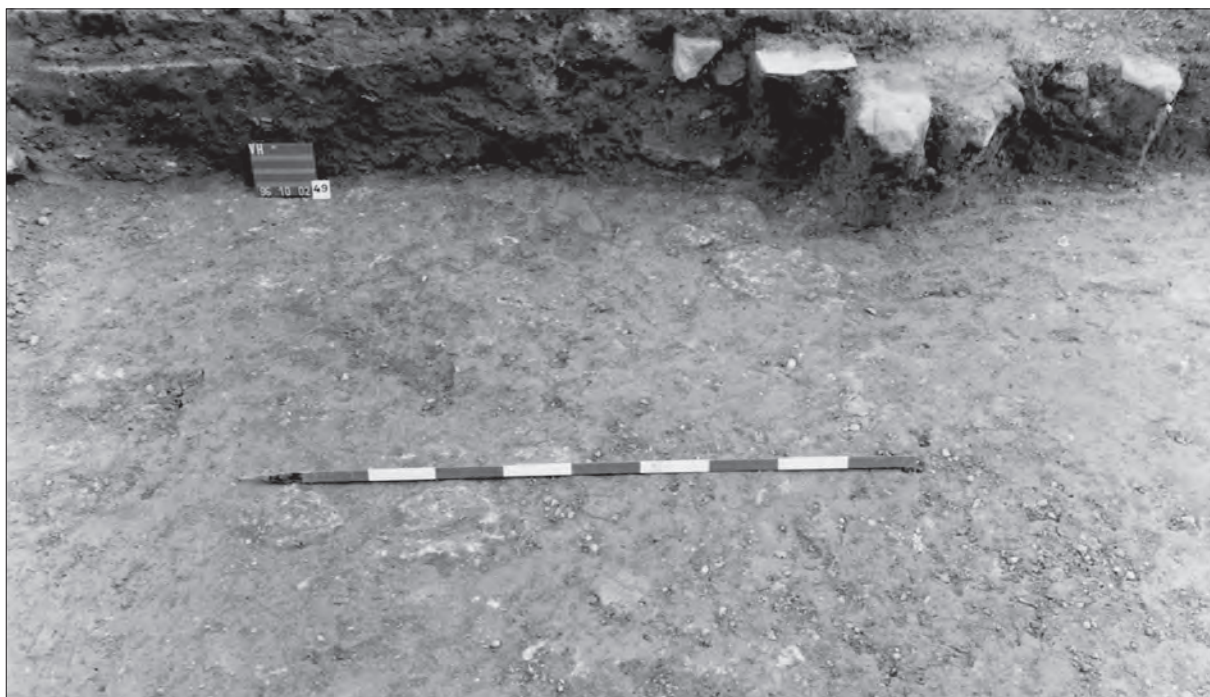

54.kép Budapest V. Károly körút 28-30. 1. úttest sóder rétege 15. század 2. fele; 2-4. útrétegek, 15-16. század

55.kép Budapest V. Károly körút 28-30. A 3. úttest tömörített, sóderes agyagos rétege, 15. század 2. fele

56. kép Budapest V. Károly körút 28-30. A 3. úttest köves felszíne, 16. század eleje

57. kép Budapest V. Károly körút 28-30. A 3 úttestre borult égett házfal, 16. század eleje

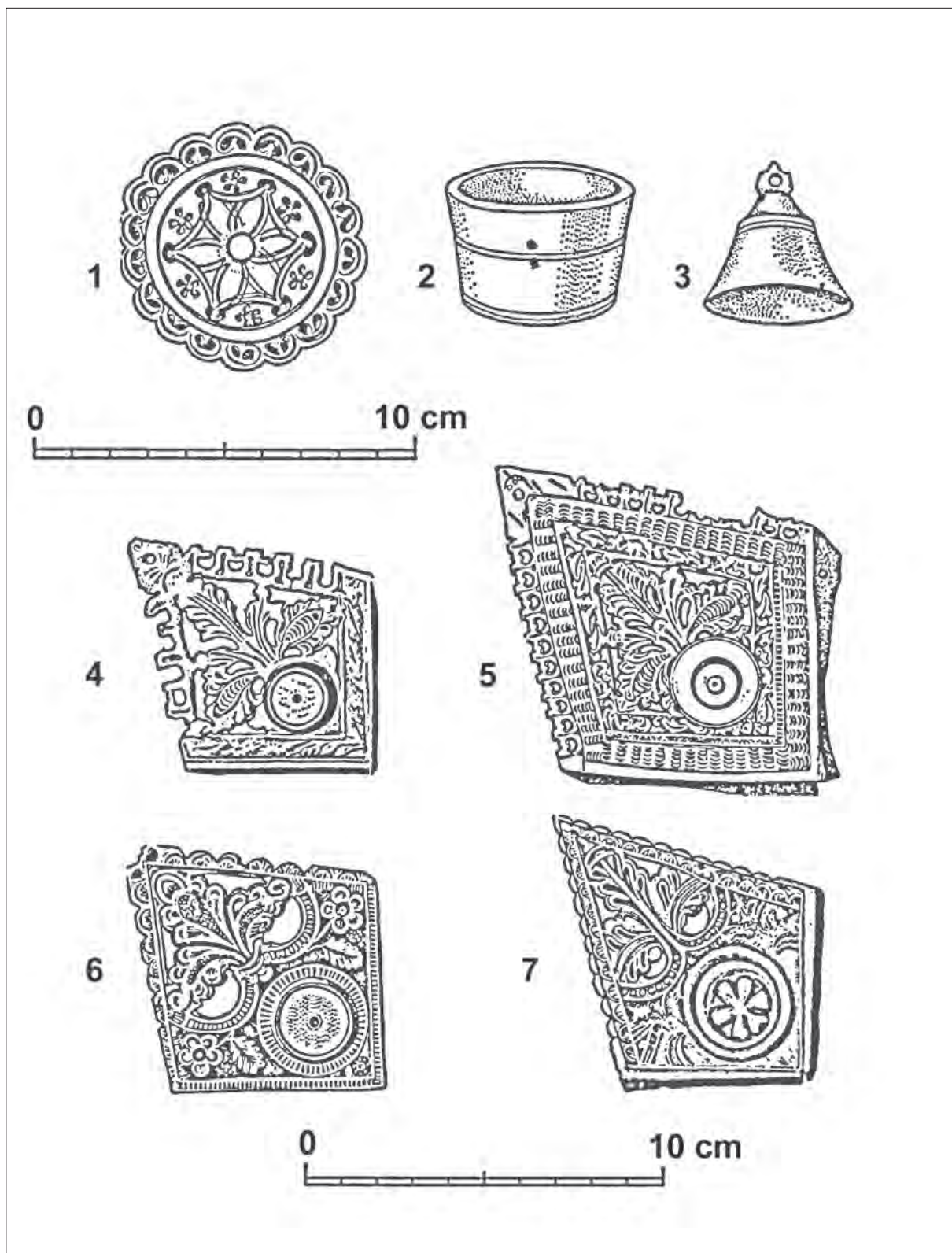

58. kép Budapest V. Károly körút 28-30. A 4. úttest agyagos homok alapozása, 16. század eleje

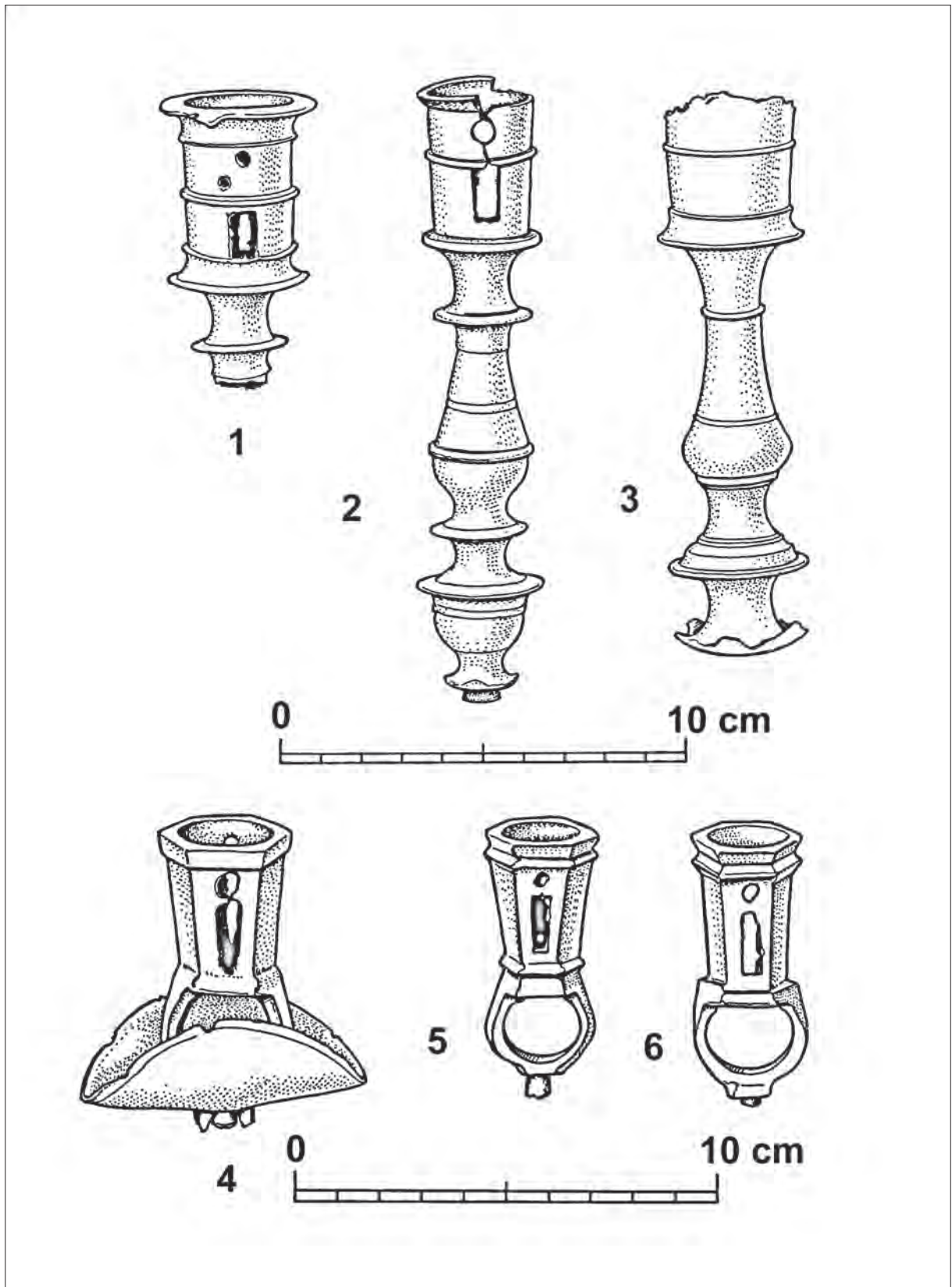
59. kép Budapest V. Károly körút 28-30. Az 5. úttest kövezett felszíne, 16. század közepe

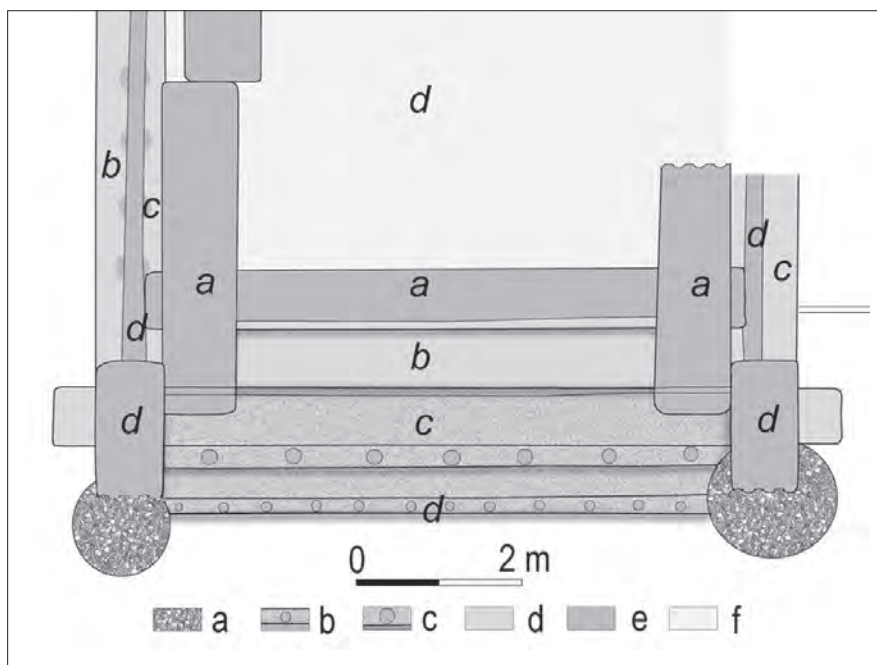

60. kép Budapest V. Károly körút 28-30. 1. bronz lószerszám veret; 2. bronz súlytartó; 3. bronz csengettyű; 4-5. réz könyvtábla veret; V. Március 15. tér. 6-7. réz könyvtábla veret, 15-16. század

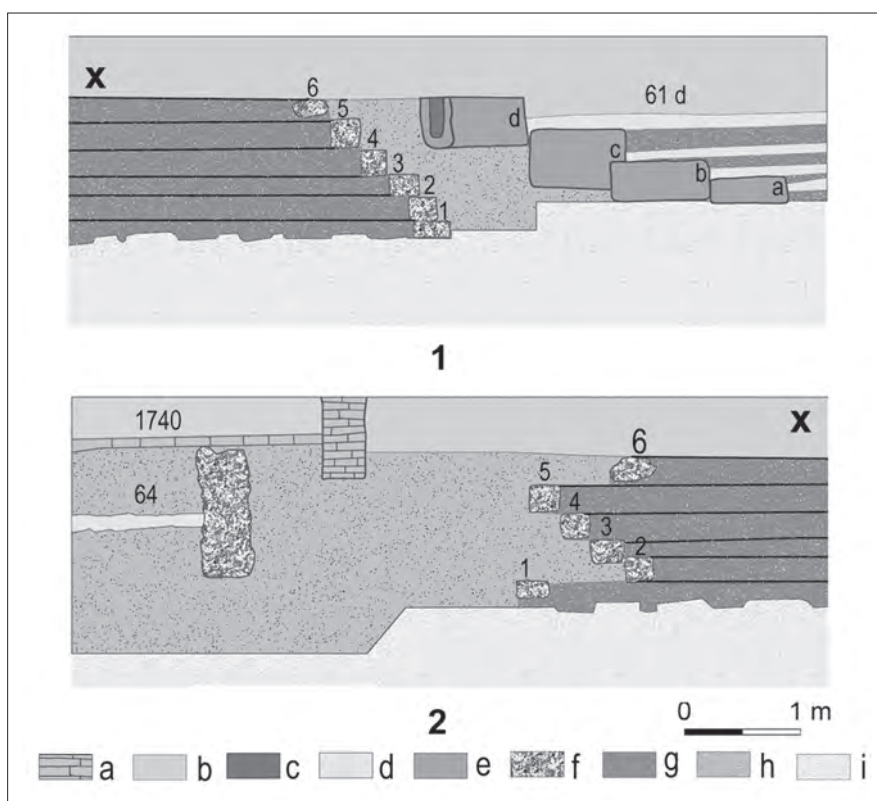

61. kép Budapest V. Károly körút 28-30. Gyertyatartó töredékek a 3. úttest alapozásából, 16. század eleje

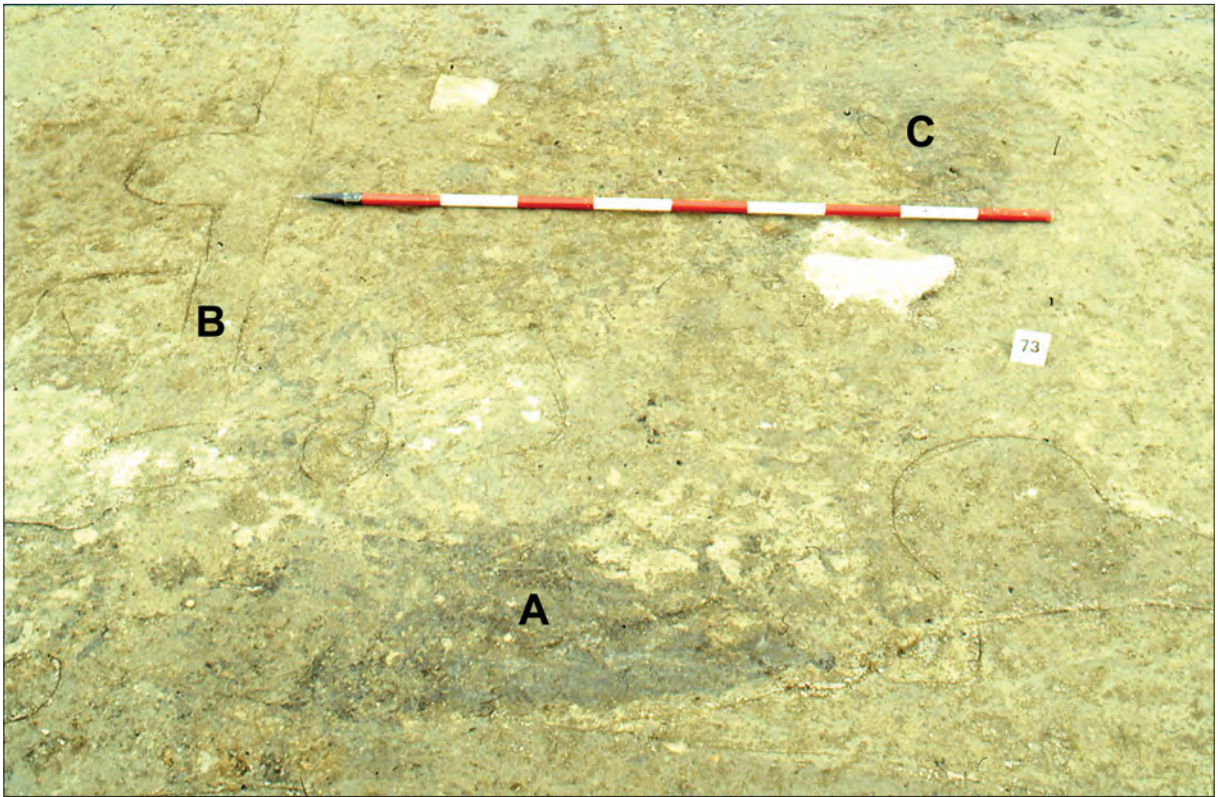

62. kép Budapest V. Károly körút 28-30. A 61/a-d házak utcai falhelyei, 15-16. század; a. kötörmelék, b. c. égett agyagfalak égett karókkal, d. agyagfal, e. égett gerendák, f. agyagpadló

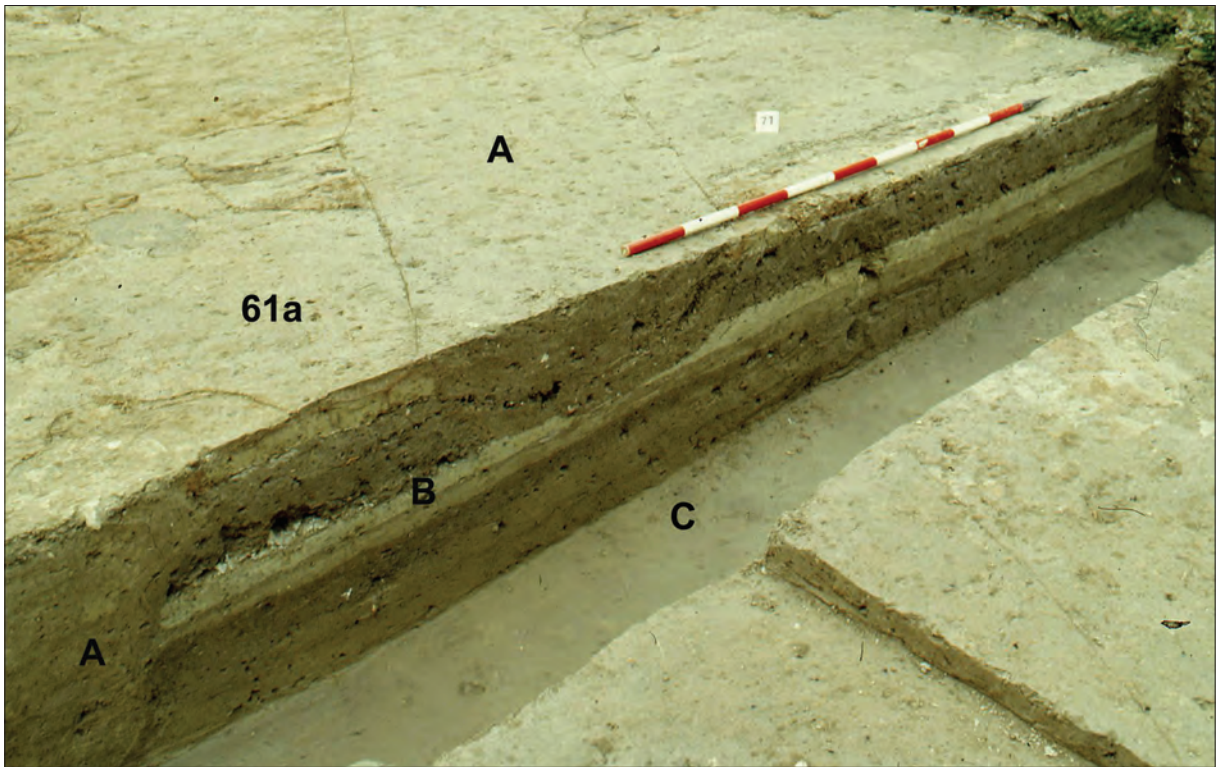

63. kép Budapest V. Károly körút 28-30. 1. 61/a-d házak utcai falai és az úttestek szegélykövei; 2. 64. ház utcai fala és az úttestek szegélykövei; c. faszén, d. agyagpadló, e. agyagfal, f. kőfal, kő, g. útrétegek, h. kevert barnaföld, i. bolygatatlan homok, 15. század vége-16. század eleje; a. téglafal, téglá, b. feltöltés, 18. század

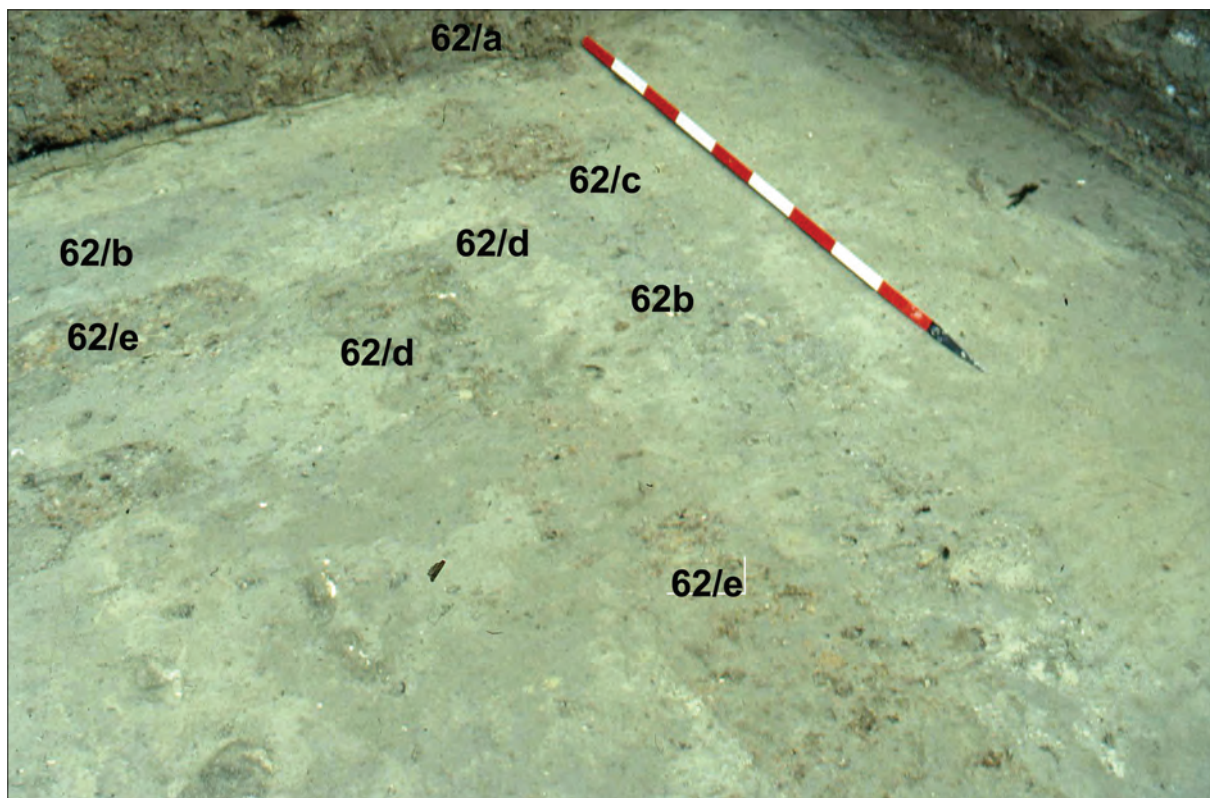

64. kép Budapest V. Károly körút 28-30. A 61/c ház; A. égett déli falrészlet; B. 61/d ház padló, K-Ny-i válaszfal, c. tűzhely nyomai, 1500-1526

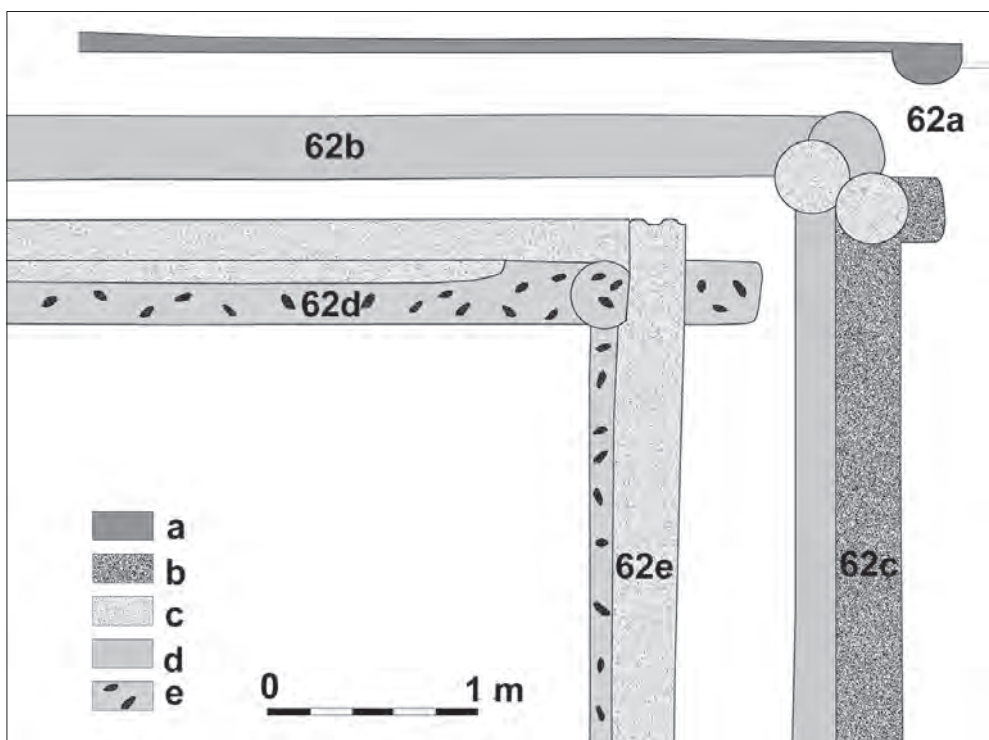

65. kép Budapest V. Károly körút 28-30. A 61/a ház padlója. A: árkok, 16-17. század, B: padlórétegek, 14. század, C: homok feltöltés, 13. század vége

66. kép Budapest V. Károly körút 28-30. A 62/a-e házak falhelyei, 15. század vége-1526

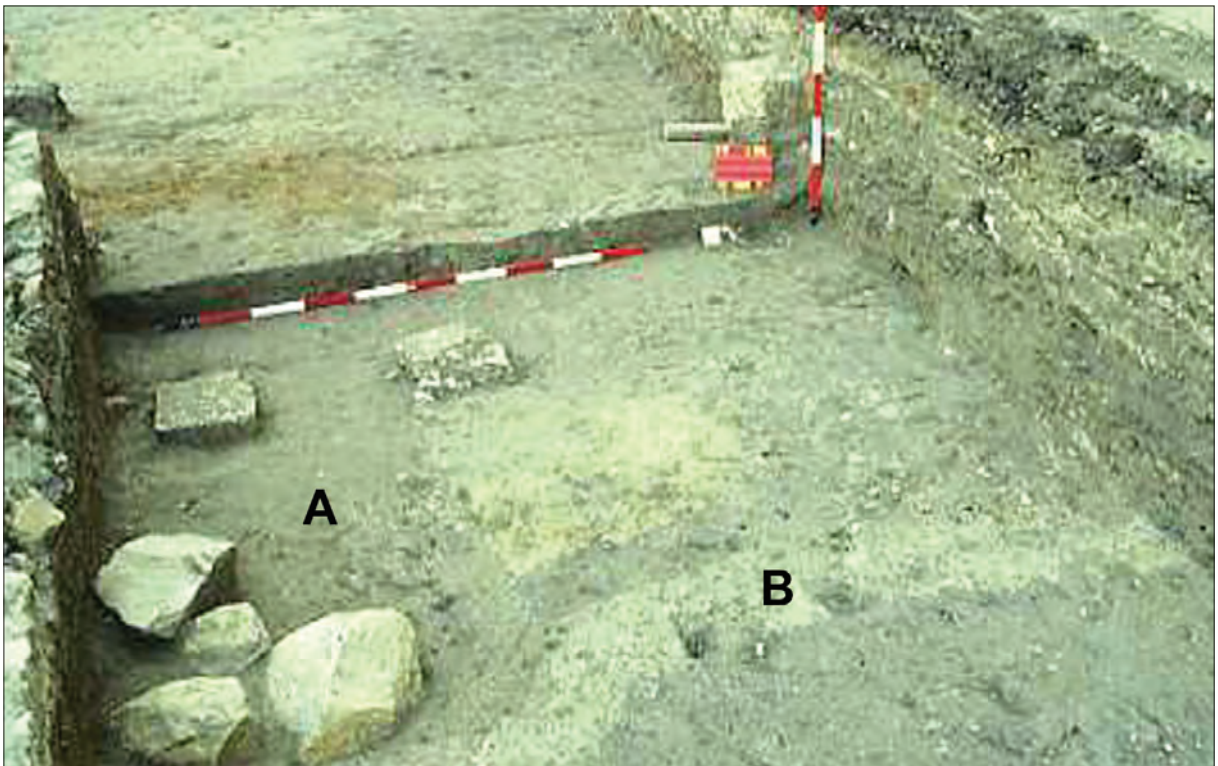

67. kép Budapest V. Károly körút 28-30. A 62/a-e házak falhelyei, 15. század vége-1526
 a. kevert barnaföld, b. szürke, agyagos homok, c. sötétszürke, agyagos homok, d. faszenes patics, e. sárga-
 agyag, 15. század vége-1526

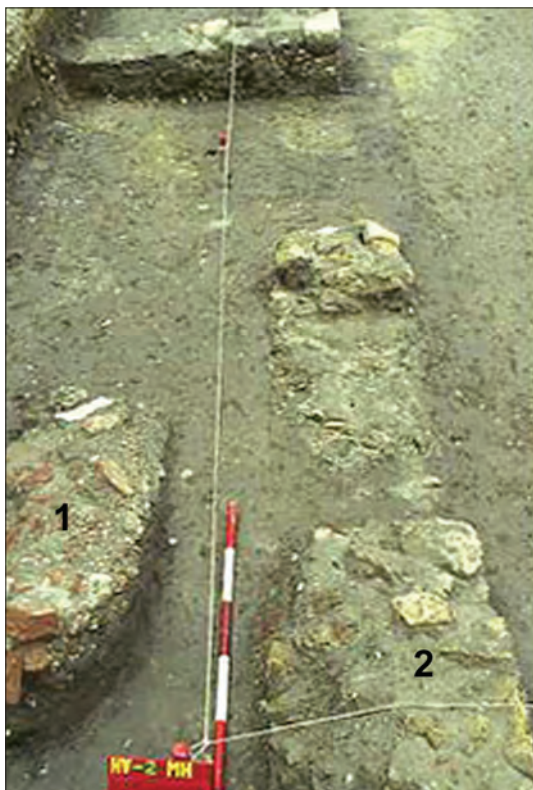

68. kép Budapest V. Károly körút 28-30. A 64. ház maradványai; a 18. 1. kiszedett fal helye; 2. padlórétegek, 16. század eleje; 3. vertfal, 4. téglapadló 17-18. század

69. kép Budapest V. Károly körút 28-30. A 64. ház maradványai a 17-18. századi ház alatt. A. tűzhely helye a 2. helyiségben (konyhában); B. Az 1. és a 2. helyiség közötti válaszfal helye, 16. század eleje-1686

70. kép Budapest V. Károly körút 28-30. A 64. ház. 1. kerítés, 16. század eleje-1686; 2. kerítés 17. század vége-1741

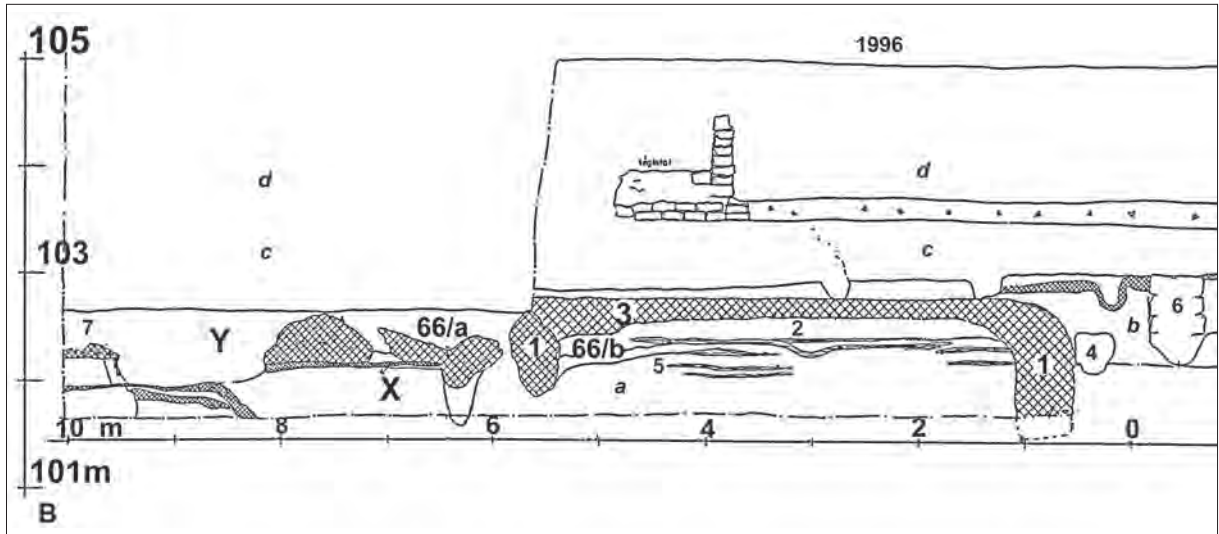

71. kép Budapest V. Károly körút 28-30. A 65. ház É-i előtere. 1. kovácsműhelyek agyagpadlója, 13. század; 2. ház É-i, utcai, fal helye és kövei, 16. század; 3. feltöltés; 4. ház ÉNy-i sarka, 17. század vége-1741

72. kép Budapest V. Károly körút 28-30. 67. ház, udvar. 1. déli házsor kerítése, 16. század eleje; 2. 67. ház K-i kerítése, 1526-1541; 3. kerítés, 1541-1686

73. kép Budapest V. Károly körút 28-30. A 66/a-b házak metszete. X gödör, 13-14. század; Y gödör, 16-17. század; 66/a ház: égett falmaradvány, 15. század; 66/b ház: 1. égett fal, 2. tapasztott fal, 3. égett faltörmelék, 4. falhoz tapasztott kő, 5. padlórétegek, 6. kerítés a ház előtt, 7. tűzhely, 15-16. század fordulója; a. feltöltés, 15. század közepe; b. kerítés, 16. század eleje; c-d. feltöltés, faltöredékek, 17-18. század

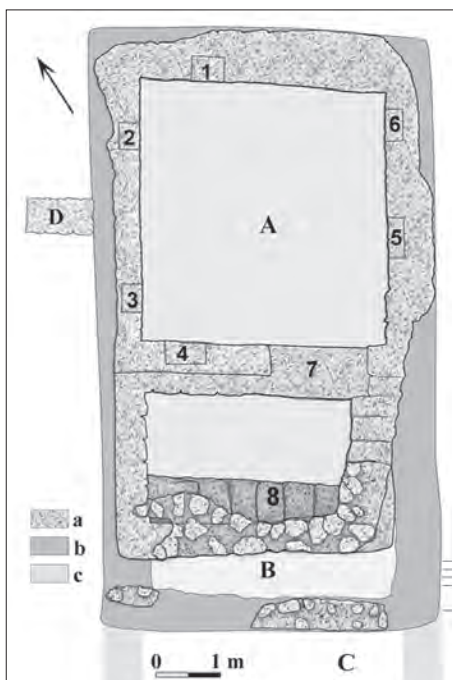
74. kép Budapest V. Károly körút 28-30. Kerítések a tanúfal előtti kutatóárokban. 1. déli házsor kerítése, 16. század eleje; 2. 67. ház É-i kerítése, 1526-1541; 3. kerítés, 1541-1686

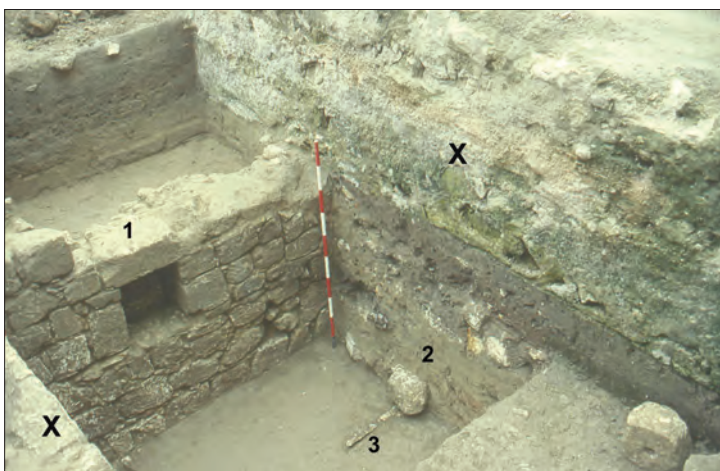
75. kép Budapest V. Károly körút 28-30. A 67. ház ÉNy-i sarkának a helye az útrétegekben; 67. pince, északi fal 16. század eleje; 1-3. útréteg, 15. század vége-1542; 4. kerítés, 16. század; 5. kerítés, 16-17. század

76. kép Budapest V. Károly körút 28-30. A 67. ház. A pince ÉNy-i sarka feltárás közben; 1. kerítés, 16. század eleje; 2. útréteg, 15-16. század; 3. feltöltés 1686; X. lovarda fala, 18. század

77. kép Budapest V. Károly körút 28-30. A 67. ház és a pince alaprajza. 1-6. világító ablakok, 7. pinceajtó, 8. lépcső; A-C. a ház helyiségei; D. elbontott 1. kerítés; a. kőfal, b. agyag fal, c. tapasztott deszkafal, 16. század eleje

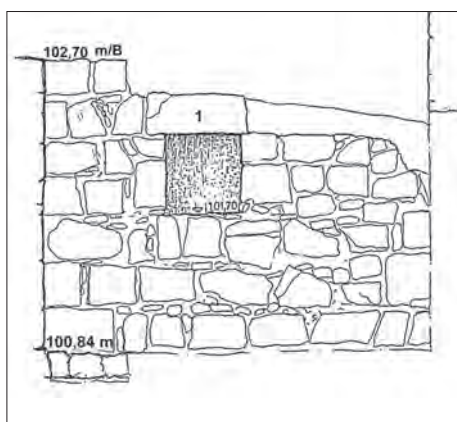

78. kép Budapest V. Károly körút 28-30. A 67. ház, pince ÉNy-i sarka. 1. világító ablak, 16. század 1. fele; 2 feltöltés, 3. kardpenge, 17. század, vége; X. lovarda fala, 18. század

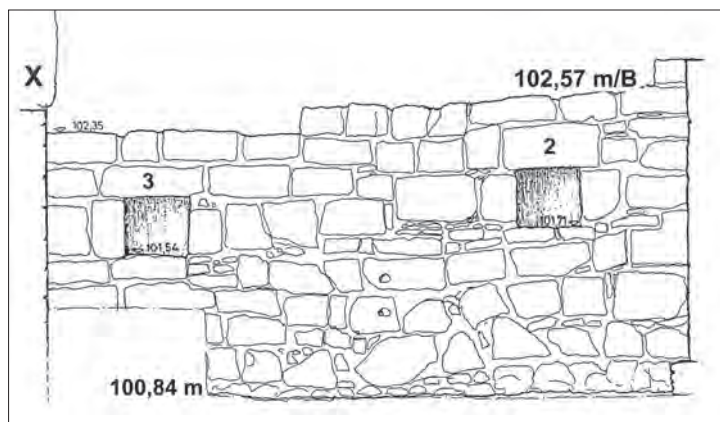

79. kép Budapest V. Károly körút 28-30. A 67. ház, a pince csömmészölt K-i és É-i fala, 16. század eleje

80. kép Budapest V. Károly körút 28-30. A 67. ház. Pince, É-i fal, 1. világító ablak, 16. század eleje

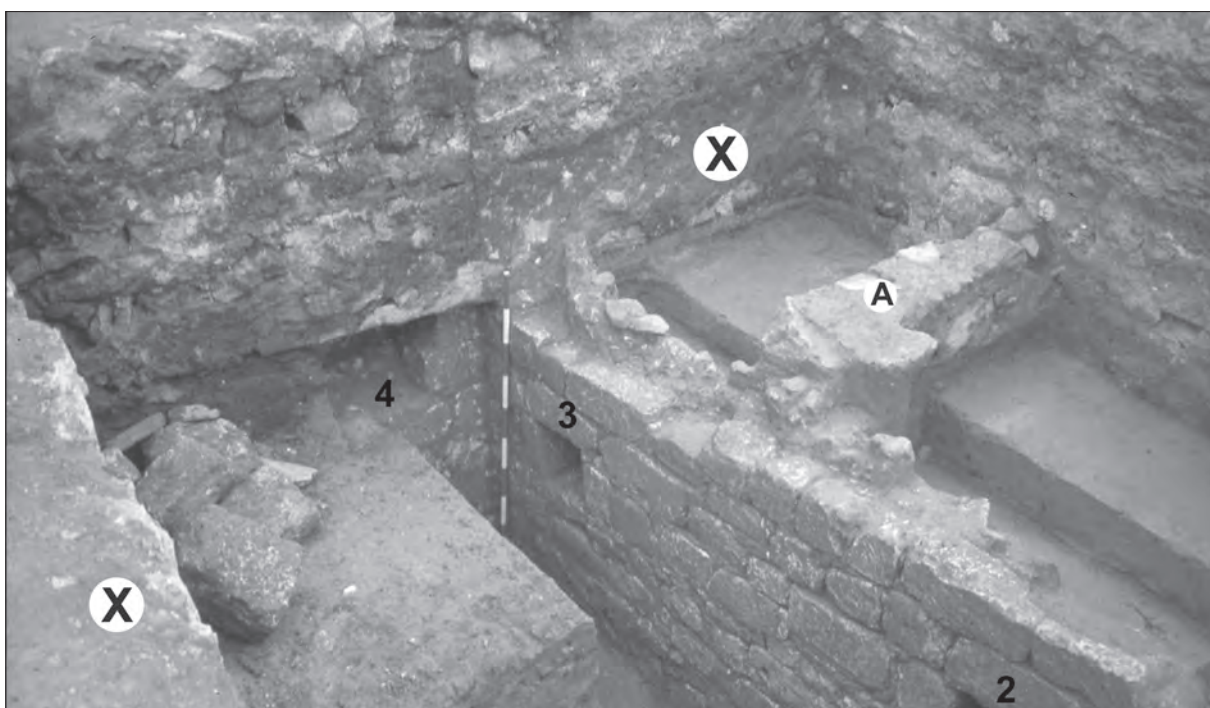

81. kép Budapest V. Károly körút 28-30. A 67. ház. Pince, Ny-i fal, 2-3. világító ablak, 16. század eleje; X lovarda, 18. század

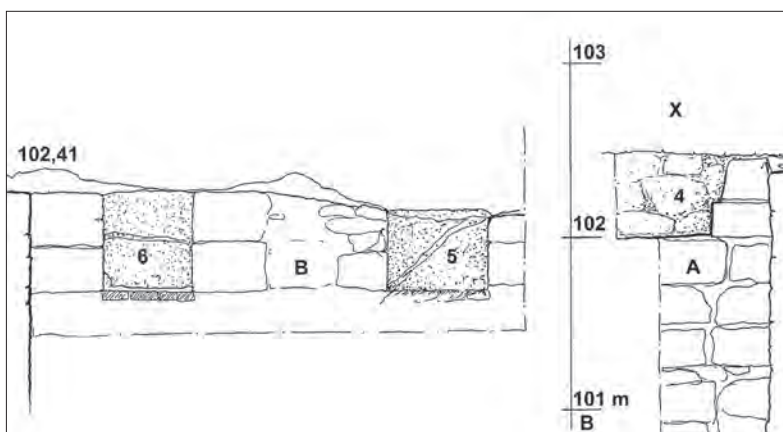
82. kép Budapest V. Károly körút 28-30. A 67. ház. Pince, É-i és a Ny-i fal, 1-3. világító ablak, 16. század eleje

83. kép Budapest V. Károly körút 28-30. A 67. ház. Pince, Ny-i és a D-i fal; 2-4. világító ablak, 16. század eleje; A. Ny-i házfal és az elbontott 1. kerítés; X. lovarda, 18. század

84. kép Budapest V. Károly körút 28-30. A 67. ház. Pince, K-i fal; 5-6. világító ablak 16. század eleje

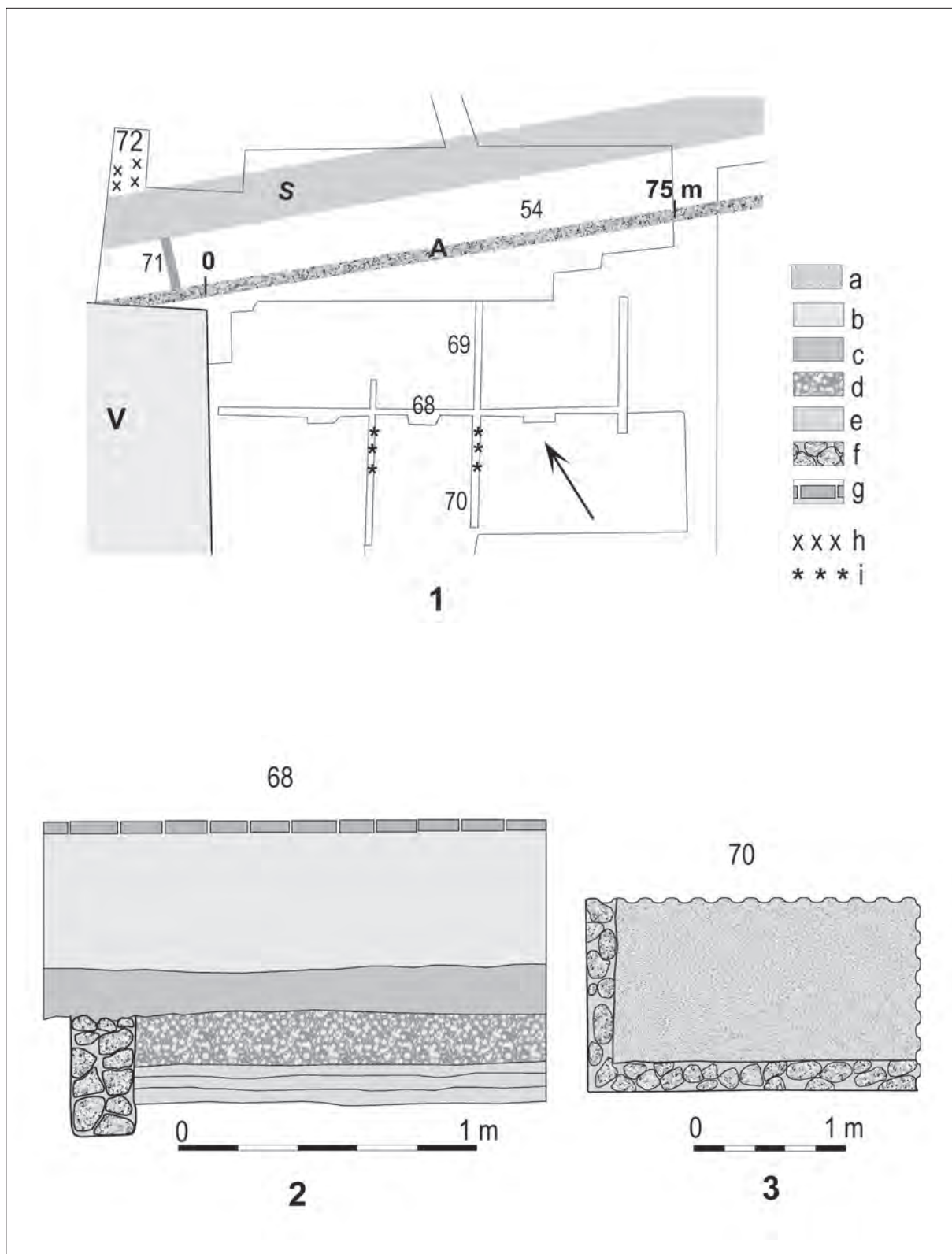

85. kép Budapest V. Károly körút 28-30. A 67. ház, pince. A. D-i fal, B. K-i fal, 4-6. világító ablak, 16. század eleje; X. lovarda, 18. század

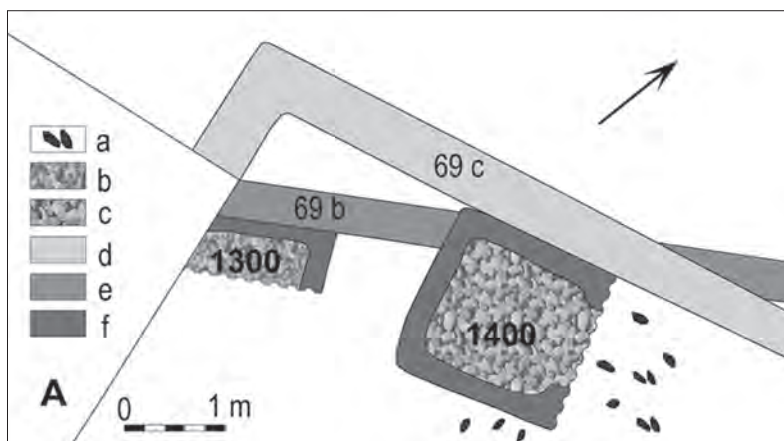
86. kép Budapest V. Károly körút 28-30. A 67. ház, pincelejárát. 1. pince, D-i fal, 2-3. lépcső, 4. pinceajtó, 16. század eleje; X. lovarda, 18. század

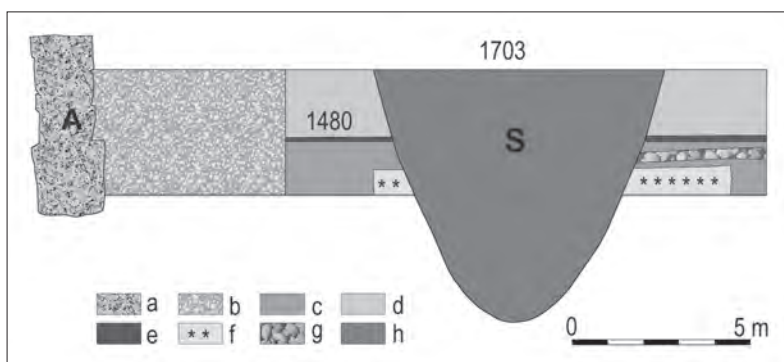

87. kép Budapest V. Károly körút 28-30. 1. Helyszínrajz. 54-72. objektumok, 14-15. század; A. városfal, 1480; S. külső sáncárok, 18. század; V. városháza, 2014; 2. 68. ház, 3. 70. ház, 15-16. század; a. hamus, faszenes föld, b. feltöltés, 16-18. század, c. barnaföld, 1460, d. épülettörmelék, e. agyagpadló, f. kőfal, g. téglá, 18. század, h. útréteg, 14-15. század, i. útrétegek, 1480-1686

88. kép Budapest V. Károly körút 28-30. A 69. b-c házak, 14-15. század; a, kormos patics, b, kemence, c, égett edénytöredékek, d, falhely, e, agyagfal helye, f, kemence patics fala; A, pince, 20. század

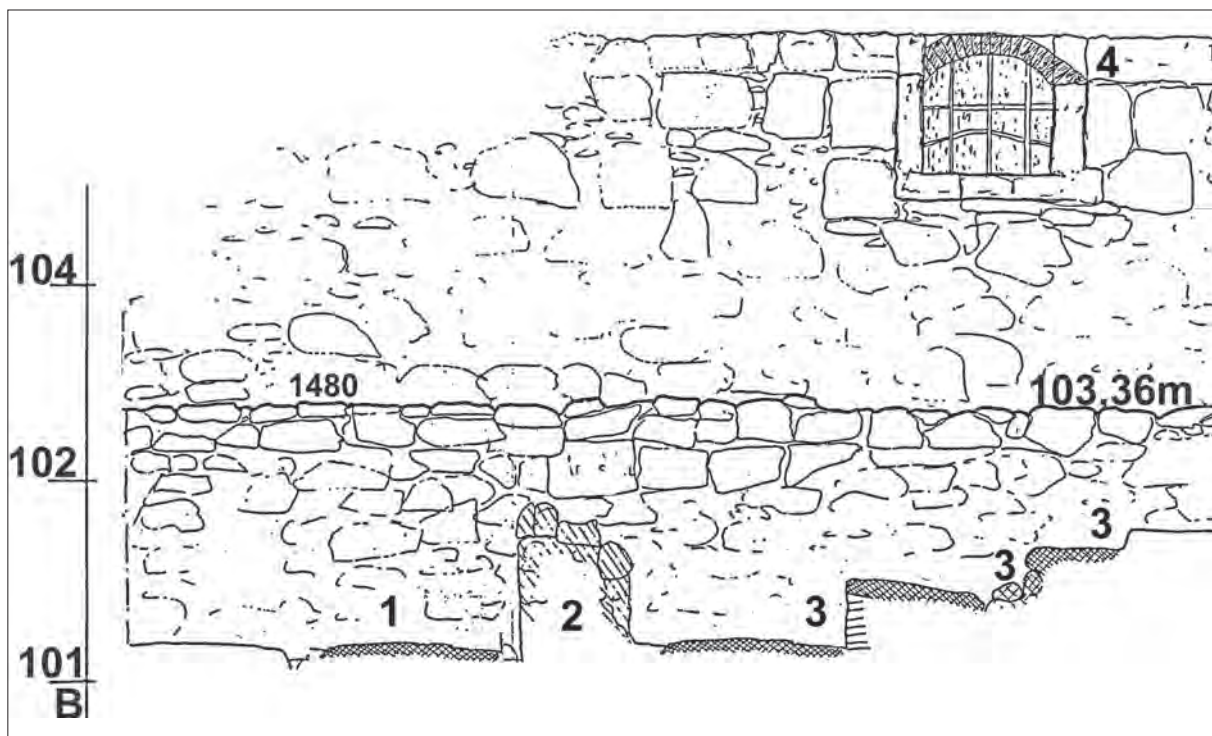
89. kép Budapest V. Károly körút 28-30. A városfal külső oldala. A, városfal, 1480; S, külső sáncárok, 18. század; a, kőfal, 1480; b, feltöltés, 18-20. század; c, feltöltés, 13-15. század; d, feltöltés 16-17. század; e, útréteg, 1480; f, fazekasműhely 1200-1241; g, útréteg, 1300-1480; h, feltöltés, 18. század vége

90. kép Budapest V. Károly körút 28-30. A városfal külső oldala feltárás közben. „a” árok, 13-15. század közepe; X, betemetett kovácsműhely foltja, 16. század

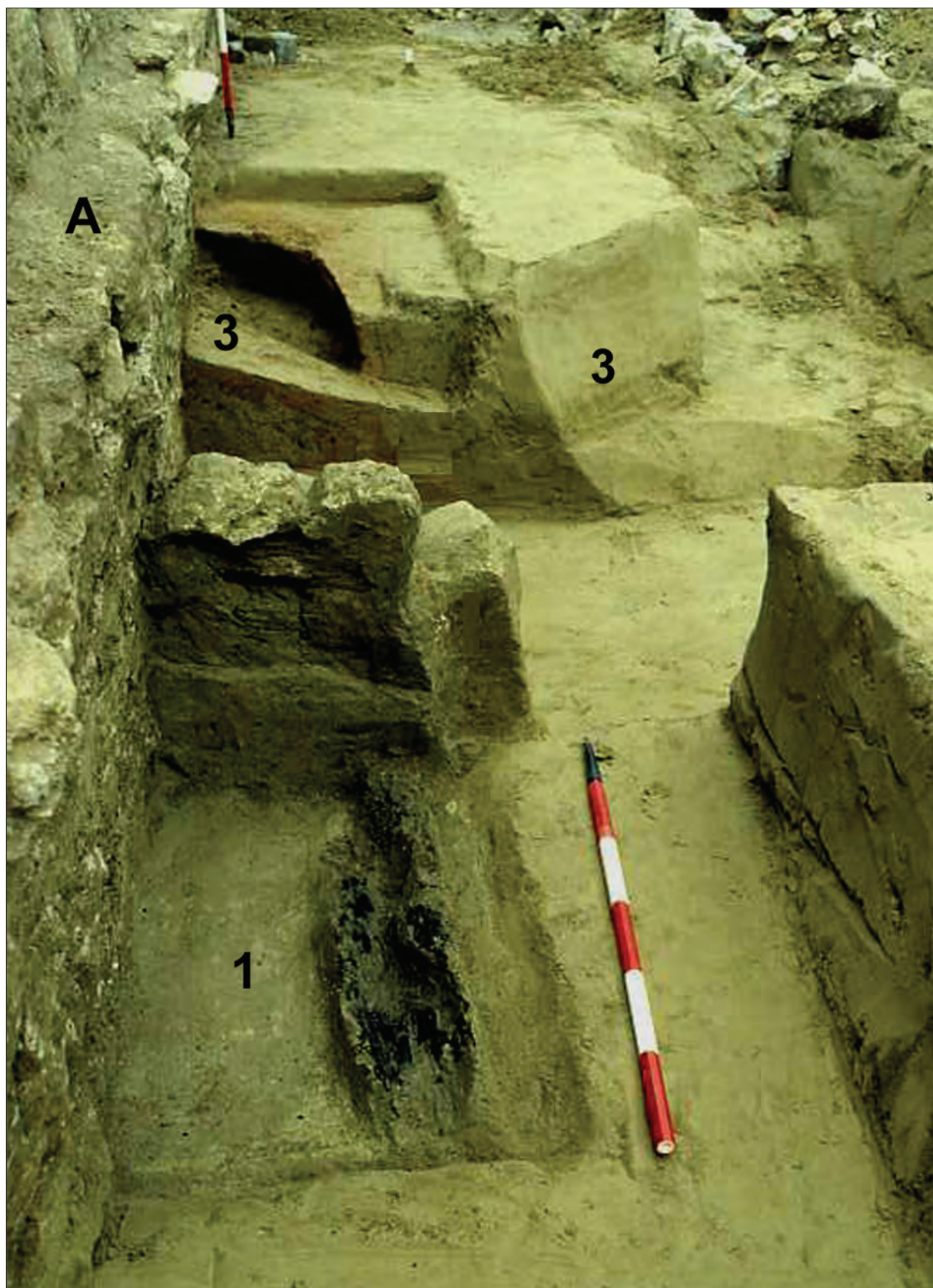

91. kép Budapest V. Károly körút 28-30. A kovácsműhely feltárás közben. A. városfal, 1460-1480; X a kovácsműhely romjai feletti feltöltés, 1526; 1. az utolsó tűzhely feltöltés, 1526; 2. kőfal maradványa, 15-16. század; 3. az 1. műhely padlója, 14. század-15. század közepe

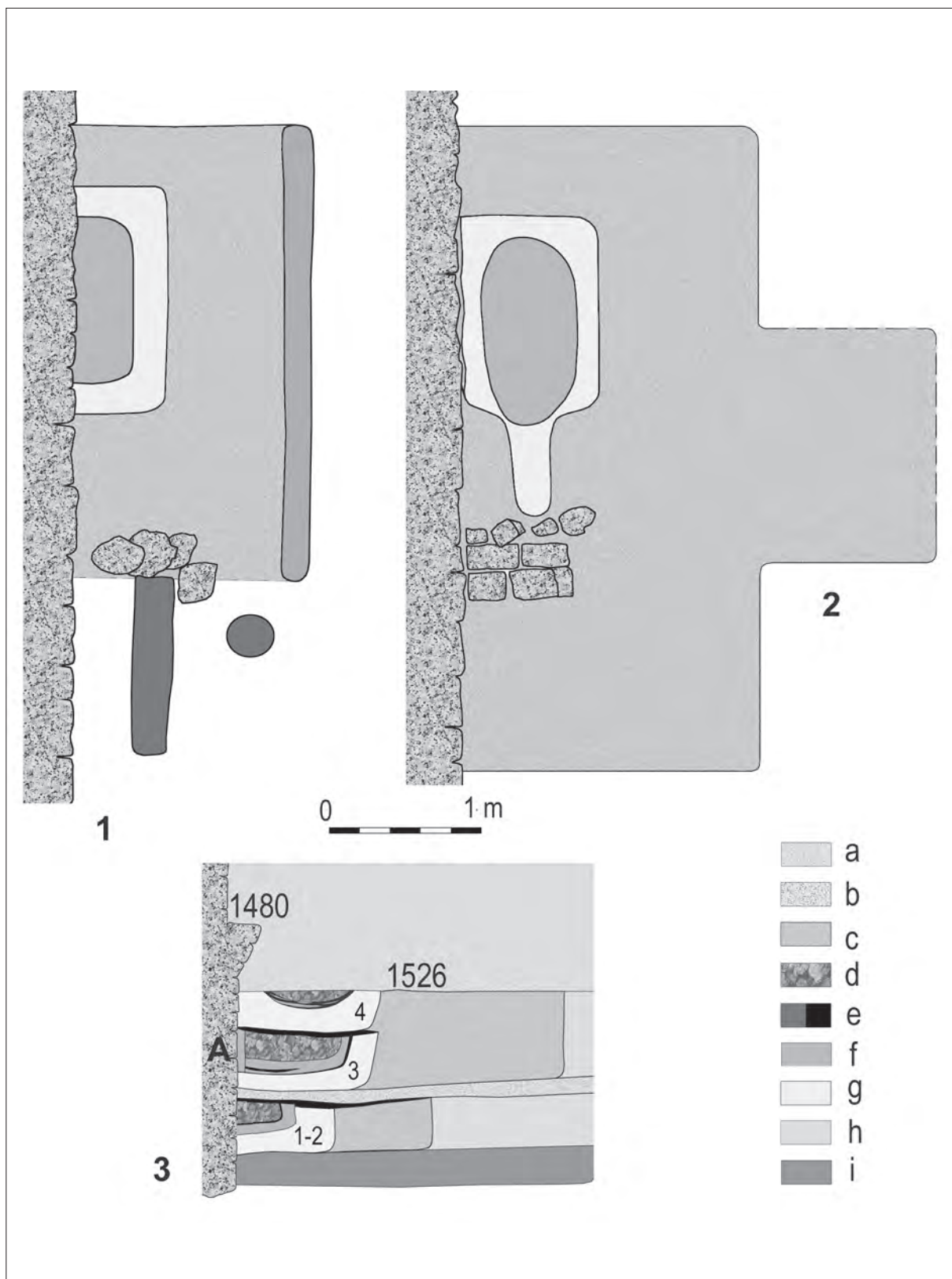
92. kép Budapest V. Károly körút 28-30. A kovácsműhely maradványai a városfalon. 1. égett gerenda; 2. kőfal; 3. tűzhelyek alja, 14. század-1526; 4. ablak, 18-19. század

93. kép Budapest V. Károly körút 28-30. A kovácsműhely maradványai. 1-3. műhely, 14. század-1526; A városfal, 1460-1480

94. kép Budapest V. Károly körút 28-30. A kovácsműhely. 1. műhely, 14. század; 2. a 2. műhely, 14-15. század fordulója, 3. a műhelyek és a tűzhelyek metszete; a. feltöltés, 1526-1686; b. homok, c. hamu, hamus föld, d. paticszörmelék, e. faszén, korom, f. patics, g. agyag, h. feltöltés, i. kevert barnaföld, 1300-1526

95. kép Budapest V. Károly körút 28-30. A 2. kovácsműhely feltárás közben, 15. század vége

96. kép Budapest V. Károly körút 28-30. A kovácsműhely. 1. az 1. műhely tűzhelye, 14. század-15. század közepe; 2. a 2. műhely (3.) tűzhelye, 15. század vége

97. kép Budapest V. Károly körút 28-30. Az 1-3. kovácsműhelyek maradványai, 14. század-1526; A városfal, 1460-1480